ВИДАВНИЦТВО ГРАМОТА

НОВА УКРАЇНСЬКА ШКОЛА

Ніна ГОЛУБ, Олена ГОРОШКІНА
Василь ВЛАСЮК

УКРАЇНСЬКА МОВА

9

ТИПИ МОВЛЕННЯ

Розповідь *(що сталося?)*

Мета — повідомити про події.

Мовні ознаки: дієслова, часові вказівки, послідовність подій.

виступ
пояснення
повідомлення
лист
зізнання
блог та ін.

Опис *(який? яка? яке?)*

Мета — створити образ.

Мовні ознаки: прикметники, порівняння, метафори, емоційна лексика.

приготування страви
похвала
портрет людини
пейзаж
архітектурна пам'ятка

Роздум *(чому? з якою метою?)*

Мета — пояснити, довести, оцінити, висловити ставлення.

Мовні ознаки: логічні зв'язки, причинно-наслідкові конструкції, оцінна лексика.

есе
блог
відгук читача
допис
замітка
зізнання

Змішані типи мовлення

поєднання кількох типів мовлення

застереження
оголошення та ін.

НОРМИ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ

Орфоепічна — Регулює правильну вимову звуків, звукосполучень, а також наголошування в словах.

Лексична — Регулює вживання слів у властивому їм значенні та правильне поєднання слів за змістом у реченнях і словосполученнях.

Морфологічна — Визначає правильне творення і вживання слів та їх форм.

Синтаксична — Визначає правила побудови словосполучень і речень.

Стилістична — Визначає доцільність уживання мовних одиниць у тому чи тому стилі мовлення.

Орфографічна — Визначає правильне написання слів.

Пунктуаційна — Визначає правильне вживання розділових знаків.

Ніна ГОЛУБ, Олена ГОРОШКІНА, Василь ВЛАСЮК

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 9 класу
закладів загальної середньої освіти

Київ
«Грамота»
2026

УДК 811.161.2*кл9(075.3)
Г62

УМОВНІ ПОЗНАЧЕННЯ:

— робота в парах;

— робота в групах;

— рефлексія;

— застосування знань;

— для допитливих;

— активізуємо уяву/логіку;

— домашнє завдання;

— екологія слова.

Голуб Н., Горошкіна О., Власюк В.

Г62 Українська мова : підруч. для 9 кл. закл. загальн. середн. освіти. Київ : Грамота, 2026. 248с.

ISBN

Підручник відповідає Державному стандарту загальної середньої освіти та модельній навчальній програмі НУШ *(авторки Н. Голуб, О. Горошкіна)*. Спрямований на розв'язання завдань Нової української школи, ґрунтується на засадах особистісно орієнтованого, діяльнісного та компетентнісного підходів.

Зміст спрямовано на те, щоб учні й учениці усвідомлювали значення української мови, критично мислили, розмірковували, дискутували та висловлювали свої думки.

УДК 811.161.2*кл9(075.3)

— інтерактивний електронний додаток до підручника.

© Голуб Н. Б., Горошкіна О. М.,
Власюк В. В., 2026
© Видавництво «Грамота», 2026

ISBN

Дорогі дев'ятикласники й дев'ятикласниці!

Перед вами — найскладніша вершина мовної системи — синтаксис. Хто здолає її, водночас зможе побороти невпевненість, страх і байдужість, відчує крила й перспективу польоту. Ми пропонуємо вивчати синтаксис не лише як один із розділів мовознавства, а і як дієвий засіб налагодження стосунків, розв'язання проблем і завдань. Адже кожна одиниця синтаксису може стати в пригоді для регулювання гармонійної мовної поведінки, усвідомлення себе як мовця та особистості, формування світогляду й упевненості в собі.

Вивчаючи синтаксис складного речення, ви навчатиметеся мислити, розмірковувати, правильно висловлювати свої думки.

Мова — найнадійніший засіб і водночас знаряддя для розв'язання проблем, яких у житті кожної людини сила-силенна. Не ігноруйте можливостей мови й не шукайте інших шляхів виходу зі складних ситуацій, не спробувавши зробити це засобами мови. Наш підручник навчатиме вас і цього.

Нині надзвичайно важливо формувати внутрішню потребу навчатися, самовдосконалюватися, брати на себе відповідальність за навчальні досягнення. Із цією метою кожний / кожна з вас має з першого ж уроку вибудовувати власну освітню траєкторію. Щоб це було можливо, ми пропонуємо вам обирати способи засвоєння нового матеріалу, посильне та цікаве для вас *домашнє завдання*, пропонуємо різні способи застосування знань і вмінь, навчаємо формулювати цілі й досягати їх, керувати власною навчальною діяльністю.

Орієнтирами для вас мають стати два поєднані між собою елементи уроку: *цілевизначення* (планування роботи) і *рефлексія* (аналіз власних досягнень на уроці). Саме вони допомагатимуть вам самоорганізуватися, дадуть змогу ставити перед собою мету та завдання, аналізувати власні невдачі й досягнення.

У підсумкових параграфах кожної підтеми подано завдання створити карту пам'яті, що допоможе вам краще запам'ятовувати й узагальнювати інформацію.

В основі кожного параграфа ви неодмінно виявите *проблемне завдання*. Щоб його розв'язати, можна обрати один із чотирьох варіантів:

1) дочекатися, доки розв'язання знайдуть ваші однокласники / однокласниці й вам про це розкажуть;

2) попросити допомоги в учителя / учительки чи сусіда / сусідки по парті;

3) приєднатися до групи й вести пошук колективно;

4) спробувати самостійно розібратися в проблемі й знайти спосіб розв'язання її.

Найбільш привабливими, результативними та вартими уваги є третій і четвертий пункти. Однак обирати вам...

Рубрика *«Екологія слова»* зосередить вашу увагу на рідковживаних словах чи словосполученнях, а також правильності вживання лексичних і синтаксичних одиниць. Саме вона покликана формувати у вас мовне чуття і відточувати мовні смаки.

Вивчаючи українську мову, ви маєте пам'ятати, що знання її — це не лише виконання завдань, передбачених програмою, і досягнення власних цілей. Це також велика *відповідальність* за повноцінне життя цієї мови, що дає вам необмежені можливості для самореалізації. Пам'ятайте: мовлення людини, як ніщо інше, демонструє її зрілість, освіченість, моральність, духовність, гуманність. Такими маркерами є бережне ставлення до слова, сприйняття мови як цінності свого народу, відповідальність за кожне написане, надруковане чи мовлене слово.

Як ви вважаєте, коли людина відчуває щастя? На думку вчених, тоді, коли збігаються задумане й досягнуте. Згідно з філософією Г. Сковороди, головне призначення освіти — зробити людину щасливою. Наш підручник допомагатиме вам у цьому.

Отже, шлях до щастя — у задумах, ідеалах, цілях і мріях. Бажаємо вам бути мрійниками, учитися планувати своє життя, ставити високі цілі й неодмінно досягати їх.

Бо ж Мова —
Не тільки промовлені правильно звуки,
Й сухого правопису
Норми скупі і жорсткі.
Це — наші надії,
Це — наші благання і муки,
Це — наше коріння,
Що рветься увись крізь віки!

А. Матвійчук

З повагою автори

ВСТУП

§ 1. УКРАЇНСЬКА МОВА Й ВИКЛИКИ СЬОГОДЕННЯ

Мова — найвища національна цінність

Цілевизначення. Чого ви очікуєте від цього уроку? Як ви плануєте досягти своїх цілей? Сформулюйте й запишіть кілька цілей, які будуть вам дороговказом на уроці.

Слова дня: *безгомі́ння, ви́зиск, зазіха́ти, піклува́тися, тя́гліcть.*

Тематичне коло уроку: *виклик, лінгвоцид, заборона, цензура, переслідування, ставлення, зневажання, глузування, відмова, запозичення, мовокористування.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що означає слово *виклик*? Це однозначне чи багатозначне слово? Якого значення воно набуло донедавна? Що означає це слово в контексті теми уроку? Як ви розумієте суть слова *лінгвоцид*? Що вам відомо про лінгвоцид стосовно української мови? Чим це загрожує мові?

2. Прочитайте речення. Про які способи лінгвоциду в них ідеться? Які емоції у вас викликають ці факти? Це важливо для вас? Сформулюйте висновки з прочитаного й запишіть їх.

1. У циркулярі міністра внутрішніх справ Валуєва йдеться про заборону видавати підручники, літературу для народного читання та книжки релігійного змісту українською мовою, якої «нє било, нет і бить нє может». 2. У 1914 році на Галичині було організовано курси російської мови для вчителів, бо всі українські школи переводили на російську мову викладання, а для початку їх було закрито. 3. Утверджували міфи про недорозвиненість української мови, непридатність її для спілкування у «вищих сферах» — науці, мистецтві, політиці, військовій справі, навіть щоденному житті. 4. У Росії була поширена думка, що українська мова — діалект польської. 5. Утручання в структуру української мови та функціонування її розпочалося ще в царській Росії. 6. У п'єсах допускали вживання української мови лише для персонажів-селян. 7. «Зливання» мов призвело до розквіту мовної химери — суржику. 8. У доповіді полтавського губернатора міністрові внутрішніх справ Росії (1914 р.) ішлося про негайне звільнення кожного вчителя, який виявив схильність до української. 9. Слова про права людини у виборі мови були в законах СРСР, Румунії, Угорщини, Польщі, однак насправді все зводилося до вибору українцями неукраїнської мови *(за В. Іванишиним, Я. Радевич-Винницьким)*.

3. Прочитайте тексти. Інтерпретуйте зміст прочитаного. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

І. Мовні проблеми є актуальними в **будь-якому** суспільстві.

XIX–XXI століття — доба **великого** пробудження і **самоусвідомлення** народів. Новітня історія свідчить, що фундаментальні, **доленосні** проблеми свободи, незалежності, суверенітету, прав людини **не можуть** бути **розв'язані** без уладнання мовних питань. Що більше, саме з боротьби за мову розпочинається боротьба народів за свої права.

Ось уже третє **століття** триває свідома боротьба за мову в Україні. Упродовж цих **століть** рідко світило лагідне сонце й ішли благодатні дощі над нашою мовною нивою... *(за В. Іванишиним, Я. Радевич-Винницьким)*.

II. Проте тінь Бучі й Ізюма, їхня **присутність** будуть надто багато важити в цій післявоєнній поезії, багато в чому визначаючи її наповненість і тональність. Це болісне, проте необхідне усвідомлення того, що **відтепер** контекстом написаних у твоїй країні віршів будуть **братські** могили та **розбомблені** мікрорайони. Воно, звісно, не додає оптимізму, проте зрозуміло, що мова потребує нашої щоденної роботи, постійної дотичності, долученості. Зрештою, що в нас є для того, аби виговорити себе, аби себе пояснити? Наша мова та наша пам'ять *(за С. Жаданом)*.

Запитання та завдання

1. Яку думку утверджують автори?
2. Що, на вашу думку, означає «*свідома боротьба за мову*»? Для кого це важливо?
3. Про яку «*нашу щоденну роботу*» пише С. Жадан? Що означає бути до неї дотичними й долученими?
4. Поясніть написання виділених слів.

4. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Якою буде наша мова по війні? Що нам потрібно буде одне одному пояснити? Передусім треба буде вголос вимовляти імена загиблих. Вони мають бути названі. Інакше настане велика розірваність мови, порожнеча поміж голосів, розлам у пам'яті. Нам знадобиться багато сили та віри, щоб говорити про наших загиблих. Оскільки з їхніх імен формуватимуться наші словники. Але не менше сили, упевненості й любові нам знадобиться, аби говорити про майбутнє, озвучити його, проговорити, окреслити. Нам доведеться відновлювати відчуття часу, відчуття перспективи й тяглості...

Ми всі поєднані нашою мовою.

Доки в нас є наша мова, доти в нас є бодай примарні шанси пояснити себе, проговорити свою правду, навести лад у своїй пам'яті. Тому говоримо, говорімо, навіть коли наші слова ранять горло *(С. Жадан)*.

Запитання та завдання

1. Визначте тип мовлення.
2. Поміркуйте над запитаннями, які ставить письменник, і дайте на них відповідь. Як би ви зобразили це графічно?
3. Чому С. Жадан закликає «*вголос вимовляти імена загиблих*»?

4. Як мова єднає нас?
5. Що означає *«пояснити себе»*, *«навести лад у своїй пам'яті»*?

Українське слово ***виглядáти*** має два значення:

1. Визирати: *І блідий місяць на ту пору з-за хмари де-де виглядав* (Т. Шевченко).

2. На когось чекати, чогось сподіватися: *Бабуся з нетерпінням виглядала жаданих гостей на Святвечір.*

5. Прочитайте текст. Перекажіть зміст, інтерпретуючи його. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

До Шевченка кожний (з, зі, із) творців нової української літературної мови залишався у своєму народно-розмовному світі. Кожний більше або менше шліфував регіональну говірку. Котляревський — полтавську, Квітка — харківську. Робив її чистішою, придатнішою для художніх текстів. Однак ні/хто до Шевченка не/піднявся на (з, с)ходинку вище. Не/перейшов від регіональної мови до загально/української літературної мови, об'єднавши всі соціальні класи. Не/поєднав мову минулого та майбутнього. Не/проговорив важливе без сміху й плачу. Не/написав програми майбутньою сучасною українською мовою. (Тою, тією) мовою, яку вивчаємо в школі, (з, с)кладаємо ЗНО, пиш(е, и)мо закони, доповідаємо у Верховній Раді, розводимо сварки у фейсбуці... Це завдання випало Шевченкові. Він виконав його більш ніж дуже добре *(О. Демська)*.

Запитання та завдання

1. Що нового ви дізналися з тексту?
2. Запишіть слова, знявши дужки чи риску.

6. Прочитайте слова, поясніть, що вони означають *(усно)*. Запишіть ті, лексичне значення яких вам незрозуміле. Зверніться в разі потреби до тлумачного словника.

Бахматий, відтоді, гуртовий, довготелесий, завширшки, заманулося, затямити, зусібіч, кепський, кетяг, либонь, меткий, напрочуд, нівроку, оказія*, подейкують, потай, прикрий, ремствувати, спекатися, статки, сторчака.

7. Досліджуємо мову. Чи тотожні за значенням подані слова?

Духови́й — духо́вний — душе́вний. Мова — мовлення; мовний — мовленнєвий.

8. Здійсніть рефлексію, звіривши свої цілі на урок і результати своєї діяльності.

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте розповідь на тему «Найболючіші виклики української мови», «Як я можу підтримати українську мову».
2. Підготуйте проєкт «Мовне обличчя моєї школи (мого села, міста)».
3. Підготуйте презентацію на тему «Мова в книзі рекордів України».

§ 2. ПРЯМА Й НЕПРЯМА МОВА: повторення вивченого в 5-му класі

Сила віри

Цілевизначення. Ставте цілі вже сьогодні, щоб цей день став днем вашого поступу.

Слова дня: *напро́чуд, виднокóло, ве́штатися, по́ступ.*

Тематичне коло уроку: *пряма мова, слова автора, непряма мова, лапки, тире.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що називаємо *прямою мовою*? Зіставте ваше визначення з поданим нижче. Чим відрізняється пряма мова від непрямої? У чому полягають особливості речення з прямою мовою? У яких мовленнєвих ситуаціях є потреба використовувати речення з непрямою мовою? Де в житті вам доводилося використовувати знання про пряму мову та застосовувати вміння будувати такі речення? Який зміст ви вкладаєте в слово *віра*?

2. Перепишіть речення. Розкажіть, що вам відомо про пряму й непряму мову. З'ясуйте суть сказаного мовцем у четвертому реченні.

1. Дід безжурно засміявся в бороду: «Така моя доля, як дірява льоля». 2. «Трава — як людина, — казав поважний чоловік. — Корінням тримається землі, а душею тягнеться до неба». 3. «Чому ми так легковажимо словами?» — розмірковував я. 4. «Найвищий для мене чин — Книжка, — нерідко повчав мене мій учитель і додавав згодом: — Та книжка, де букви, як і трава, мають свою барву, свої пахощі». 5. «Не той сильний, хто камінь верне, — любив розмірковувати дід Микула, — а той, хто в собі серце вдержить» *(за М. Дочинцем)*.

Пряма мова — це чуже висловлення, передане дослівно. Наприклад: *«Знаєш, синку, — сказав мені батько, — треба вірити в нашу перемогу!»*, *«Головне не вміти, а любити щось робити»*, — *мовив старий* (М. Дочинець).

Непряма мова — це чуже висловлення, передане довільно (зі збереженням основного змісту висловлення). Наприклад: *Чоловік запевнив, що в його серці проростає тонка травиночка надії* (М. Дочинець).

3. Розгляньте таблицю *(с. 9)*, зіставте її з поданими нижче реченнями. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Розділові знаки в реченнях із прямою мовою

Пряма мова перед словами автора	Пряма мова після слів автора	Пряма мова до й після слів автора
«Пм», — а	А: «Пм».	«Пм, — а, — пм».
«Пм!» — а	А: «Пм!»	«Пм, — а, — пм!»
«Пм?» — а	А: «Пм?»	«Пм, — а, — пм?»

1. «Ви не могли б мені трохи допомогти, — сказала я, — це справа не моя, але дуже важлива». 2. «Заходьте, будь ласка, панове, мушу вам віддячити за допомогу!» — церемонно вклонилася Маргарита Степанівна. 3. «Та ви що? — вигукнув Ромка. — Нічого ми не розбивали!» 4. Роман не вгавав: «Одчепися, я ж не на тебе, ти мій друг, а з іншого я можу посміятися». 5. «А нащо ті книжки читати, — сказав Ромка, — коли є телебачення, комп'ютер та інтернет?» 6. «Нічого страшного не сталося, — заспокоював я себе, — подумаєш, одна невдала репліка». 7. Переборюючи незручність, я нахилився до Тусі й запитав: «Слухай, а ти собак боїшся?» 8. «Ой, здрастуйте, хто це?» — почулося з телефонної трубки *(за Вс. Нестайком)*.

Запитання та завдання

1. Визначте, до яких схем бракує прикладів.
2. Доберіть їх *(усно)*.
3. Які схеми не відображено в таблиці? Створіть їх.
4. Котрі з реплік сприяють гармонійному спілкуванню, а котрі — перешкоджають? Чому?

4. Доберіть до кожної схеми власний приклад, що відповідає їй.

1. А: «Пм». 2. «Пм, — а, — пм». 3. «Пм», — а. 4. «Пм? — а. — Пм».

5. Прочитайте тексти. Що їх об'єднує? Сформулюйте думку, яку утверджують автори. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

I. ПРИТЧА ПРО ЗАСУХУ

(У, В) одному селі тривалий час не було дощу. (У, В)сіх замучила виснажл(и, е)ва засуха, і люди вирішили піти до церкви помолитися Богові, попросити в нього дощу.

Після молебню до церкви (під-, піді-)йшла дівчинка з парасолькою. Дорослі почали з неї глузувати, кепкувати: «Дівчинк(-а, -о), ти навіщо взяла парасольку? Хіба ти не бачиш, що дощу немає і не буде?»

На що дівчинка відповіла: «А я вірила, що коли ви помолитеся, то дощ неодмінно піде...» *(за Б. Ферреро)*.

II. У Дана були добрі очі. А літній вечір під Слов'янськом видався напрочуд теплим і спокійним — так, наче й не/війна. Ластівки літали високо в небі над табором, а ми в дружній бесіді згадували курсантські роки молодого офіцера...

«Найбільш зворушливий момент у цій війні для мене, — почав Дан, — це випадок, що трапився на площі одного (з, зі) звільнених міст. Ні/коли не забуду. Якось ми стояли, напружено спостерігаючи довкола. Аж тут раптом відчув, як хтось почав сіпати мене за штанину. Оглядаюсь — а (перед, переді) мною п'яти/літня дівчинка (з, зі) щирою (по-, у-)смішкою: «Дядьку! Дядьку! Ми у вас віримо!» *(за А. Зелінським)*.

Запитання та завдання

1. Чи важливо для людини, щоб у неї вірили? Чому?
2. Поясніть розділові знаки при прямій мові.
3. Запишіть слова, знявши риску чи дужки. Поясніть правопис.

***Обстóювати** думку, позицію, ідею.*
***Настóювати** чай, лікувальний напій.*
***Наполягáти** на своїй думці, своєму баченні.*
***Вважáти** присутніх своїми друзями.*
***Рахувáти** гроші, збитки, дні, відсотки.*

6. Визначте, у якому реченні допущено пунктуаційну помилку.

«Дії України, — упевнено відповіла волонтерка, — спрямовані на добро, а добро завжди перемагає!»	А
Аліна Петрівна запевнила: «Віра — це життєва сила, яка дає нам волю рухатися».	Б
«Неодмінно раджу вам — сказав наш новий учитель історії, — не втрачати віри».	В
«Ми віримо в нашу перемогу, бо віримо в перемогу добра над злом!» — закінчив свій виступ гість нашого заходу.	Г

7. Перепишіть речення з прямою мовою, доставивши всі необхідні розділові знаки. Оберіть одне з речень. Поясніть, як ви розумієте зміст його.

1. Айрес, серйозно сказав я, я проти того, щоб насміхатися із чийогось життя й любові *(І. Роздобудько)*. 2. Колись, працюючи в дитячому садку, говорила я дітям У кожної людини на плечі сидять два ангели: на правому — чорний ангел, що закликає бути неслухняним, а на лівому, близько до серця, — білий, що просить бути чемною і доброю людиною. 3. Людське слово має бути місточком між берегами...тільки місточком, через який одне серце ходить у гості до другого м'яко сказала бабуся і взяла мене за руку *(за М. Чумарною)*. 4. Для сміливості я набрав у груди якнайбільше повітря і зробив офіційну заяву Я, коли виросту, буду подорожувати *(М. Кідрук)*. 5. Тебе не вчили мовив чоловік що результат приходить із наміру? *(М. Дочинець)*.

8. Прочитайте речення. Складіть і запишіть із ними речення з прямою мовою, додавши слова автора. Поясніть розділові знаки. Котре з речень містить найважливішу для вас інформацію?

1. До людей будь добрим та уважним, тоді кожний із них чогось тебе навчить. 2. Чому ж тоді ти не віриш у свої сили? 3. Навіщо чекати чийогось схвалення чи боятися осуду? Це означає не довіряти ні їм, ні собі. 4. Кожна прощена вами людина додасть вам поваги до самого себе. 5. Я досягла неабиякого успіху завдяки вірі у свої сили *(за М. Дочинцем)*.

9. Оцініть свої навчальні досягнення з вивченої теми, продовживши подані речення.

1. Питання, які я добре розумію, — ... , ... 2. Питання, що потребують повторення чи додаткового пояснення, — ... , ... 3. На практиці я вже застосовую такі вміння: ... , ... , ... 4. Найкраще мені вдалося ... .

10. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію до теми цього уроку.
2. Випишіть із текстів байок українських авторів п'ять речень із прямою мовою. Поясніть розділові знаки *(усно)*.
3. Напишіть есе «Що для мене означає віра?».

§ 3. ЗАМІНА ПРЯМОЇ МОВИ НЕПРЯМОЮ

Наповнюй кожний день цікавим змістом

Цілевизначення

Слова дня: *дріботі́ти, засво́їти, бешкетува́ти, довко́лишній.*

Тематичне коло уроку: *пряма мова, слова автора, лапки, непряма мова.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Який день ви вважаєте для себе вдалим? Від чого це залежить? Чи маєте ви звичку ставити цілі на день або далекосяжні? Як ви розумієте словосполучення *цікавий зміст дня*? Чи є для вас елементом цікавого дня приємна розмова?

2. Прочитайте речення з непрямою мовою. Перебудуйте їх на речення з прямою мовою *(усно)*.

1. Георгій навчав донечку, що є світанки, які просять узяти до рук щиру книжку й читати її вголос світові *(В. Чорней)*. 2. Аліна сказала, що вона просто закохана в музику дощу, який весело дріботить дахівкою зовсім поруч *(за Дарою Корній)*. 3. Кіра зізналася, що не розуміє одного: як вони в такий спосіб опанують сім правил. 4. Учитель запитав Марселя, чи є щось таке, чого він категорично не любить робити. 5. Після тривалої паузи дівчинка зізналася, що вона за останні тижні засвоїла

дуже важливий урок *(за Б. Шефером)*. 6. Наталка розповіла мені, що книжка М. Дочинця «Вічник» містить багато корисних порад і розумних підказок, як гідно проживати своє життя. 7. Дідусь навчав нас, що краще переконувати словами, ніж кулаками.

- Прочитайте правила та розкажіть, які з них ви застосували, виконуючи завдання.

Правила заміни прямої мови на непряму

1. Речення з непрямою мовою максимально передають суть думок, висловлених автором.

2. У реченні з непрямою мовою немає лапок.

3. У реченні з непрямою мовою займенники першої та другої особи однини й множини не вживають, їх варто замінити займенниками третьої особи.

Наприклад: *Мій новий друг зізнався: «**Мені** дуже подобається подорожувати, знайомитися із цікавими людьми».*

*Мій новий друг зізнався, що **йому** дуже подобається подорожувати, знайомитися із цікавими людьми.*

3. Перебудуйте речення цієї вправи на речення з непрямою мовою. Чи можна події, про які йдеться в реченнях, вважати цікавим змістом дня? Чому?

1. «Шукайте бджіл, — сказав батько. — Бджоли завжди в'ються коло ягід» *(Р. Бредбері)*. 2. «У давнину листування відігравало одну з основних ролей у житті культурної людини», — мрійливо мовила пані Уляна *(Т. Белімова)*. 3. «От відзнімемо, викладемо, а потім нам стільки вподобайок наставлять, що ми будемо найпопулярнішими в класі!» — захоплено вигукував Мишко й розмахував руками *(О. Давидова)*. 4. «А моя мама — волонтерка, — раптом озвався Андрій — вона з іншими жінками плете маскувальні сітки для всього фронту!» *(за Є. Завалій)*. 5. «Марку, допоможи, будь ласка, відкинути сніг», — своїм фірмовим наказовим тоном утрутився в мої роздуми тато *(М. Ліпша)*. 6. Мама перестала друкувати, уважно глянула на доньку й запитала: «Ти впевнена, що хочеш узяти собаку з притулку?» *(Слава Світова)*.

4. Прочитайте прислів'я і приказки. Поясніть *(усно)*, що вони означають. Складіть із будь-яким із них два речення: одне — з прямою, а друге — з непрямою мовою. Поясніть розділові знаки. Розгляньте світлини *(с. 13)*. Зміст яких речень вони ілюструють?

1. Жовтень ходить по краю та виганяє птиць із гаю. 2. Плети влітку рукавиці — у листопаді пригодиться. 3. Осінь на строкатому коні їздить. 4. Хвали літо, коли осінь прийде. 5. В осінній час сім погод у нас: сіє, віє, крутить, мутить, припікає, поливає. 6. Осінь іде, а за собою дощі веде *(нар. тв.)*.

5. Прочитайте речення. Визначте, де допущено помилку під час комп'ютерного набирання. Поясніть.

1. Мирослав Дочинець пише, що його театр починається не з вішалки, не із червоного оксамиту стільців, не із загадкового шарудіння портьєр, а з атмосфери, яка опановує його душу на дві години. 2. Письменник зізнався, що перша книжка, яку я прочитав у своєму житті, була збірочка В. Стефаника «Кленові листки». 3. Мирослав Дочинець закликає молитися на українську армію, допомагати їй, чим можете, не ображати її ні словом, ні помислом, ні сумнівом. 4. Джим Рон, американський бізнесмен сказав, що або ви керуєте вашим днем, або день управляє вами *(з книжки М. Дочинця «Різнотрав'я. Гербарій саду життя»)*.

6. Прочитайте виразно вірш. Назвіть речення з прямою і непрямою мовою. Поясніть розділові знаки. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Сказав колись мені мольфар*, що осінь синя.
Я відповів: «Та ти пліткар, це маячіння!»
Тоді мольфар мене привів на край долини
І наказав: «Дивись у вись уважно, сину!»
Я, сумніваючись, здійняв зелені очі,
Звичайну осінь бачив я, карпатську осінь.
— Не так ти дивишся, не так! Дивись душею!
— Карпатська осінь, як і всі, а що за нею!?
Заплющив очі я на мить й розплющив знову.
І раптом фарби зацвіли, як ніжне слово!
Побачив я святу блакить, як першу просинь,
Безмежний край, безмежний світ — карпатська осінь!

В. Пригорницький

Запитання та завдання

1. З'ясуйте, хто такий *мольфар*.
2. Розгляньте світлину. Чому мольфар назвав осінь *синьою*?

Світлина І. Меліки

3. Що означає *«дивись душею»*?
4. Які почуття переважають у ліричних героїв?
5. Чи доводилося вам бувати в Карпатах? Розкажіть про свої враження.

Запам'ятайте!
О́бласть, ца́рина, діля́нка, га́лузь
У Черкаській ***області****, в Одеській* ***області****;*
у ***царині*** *пригодницького фільму, у* ***царині*** *культури;*
біль у ***ділянці*** *серця, у* ***ділянці*** *суглоба;*
у ***галузі*** *освіти, у* ***галузі*** *охорони довкілля.*

7. Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою. З'ясуйте, коли та де вам будуть корисні знання і вміння з теми «Пряма й непряма мова».

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть з улюбленого художнього твору сім речень з прямою і непрямою мовою. Поясніть розділові знаки *(усно)*.
2. Оберіть інтерв'ю з людиною, яка цікава вам. Випишіть із нього шість речень у формі прямої і непрямої мови.
3. Напишіть есе «Найцікавіший день мого життя».

§ 4. ЦИТАТА ЯК СПОСІБ ПЕРЕДАВАННЯ ЧУЖОЇ МОВИ

Світ про Україну

Цілевизначення

Слова дня: *бенте́жити, доля́дний, зага́рбати, боронúти.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Чи доводилося вам у житті використовувати цитати? Наскільки важливо кожному / кожній із вас знати про особливості вживання цитат в усному й писемному мовленні? Де найчастіше потрібні цитати? Чи має-

те ви звичку записувати цитати, що сподобалися оригінальністю думки чи мовного оформлення? Пригадайте свою улюблену цитату.

Цитата — чуже висловлення або уривок із тексту, передані дослівно й із зазначенням автора.
Цитата в нашому мовленні має спеціальне призначення — увиразнювати, збагачувати, аргументувати, доповнювати чи прикрашати його.
Уживаючи цитату, обов'язково потрібно зазначати автора.

Розділові знаки при цитатах

1. Якщо цитату записано в рядок, то розділові знаки ставимо такі, як при прямій мові: *«Якби у Франції була така жінка, як Катерина Білокур, ми б змусили весь світ говорити про неї», — захоплено говорив Пікассо.*

2. Віршовану цитату, записану зі збереженням форми, у лапки не беремо, автора чи джерело цитати вказуємо в дужках (якщо розміщуємо в одному рядку з текстом) або без дужок (якщо пишемо з нового рядка):

Буває, часом сліпну від краси.
Спинюсь, не тямлю, що воно за диво, —
оці степи, це небо, ці ліси,
усе так гарно, чисто, незрадливо,
усе як є — дорога, явори,
*усе моє, все зветься — **Україна**.*

Л. Костенко

3. Якщо цитований вірш записано як прозовий текст, тоді його оформляємо як прозову цитату: *«Земля без меж, вітри, рівнини, лісів там тіні старовинні й незмірна неба височінь, пливуть тобі назустріч села і знову зникають вдалині, немов прожиті щойно дні чи пісня дзвонів невесела»* (Р. М. Рільке).

4. Якщо використано не суцільний текст, а лише окремі фрази, то їх беремо в лапки й пишемо з малої літери: *Ю. Юст, данський посол (1710 р.), дивувався, що «не лише українська шляхта, митрополит, а й ченці Києво-Печерської лаври мали високу освіту й культурну, європейську поведінку та розмовляли бездоганною латиною», і не вірив своїм очам, «бачачи письменних селянок».*

5. Якщо з тексту цитати вилучено окремі елементи, то на місці їх ставимо три крапки: *Французький дипломат Жан Валюза (1704 р.) писав у звіті про свої зустрічі з І. Мазепою: «Гетьмана Мазепу дуже шанують у Козацькій країні, де народ вільнолюбивий, гордий і не любить, щоб хто-небудь панував над ними... Мова його добірна й чепурна, правда, під час розмови більше любить мовчати та слухати інших».*

2. Прочитайте речення. Які емоції викликав у вас зміст прочитаного? Поясніть розділові знаки. Чи змінилися нині враження світу про Україну й упізнаваність її у світі?

1. «Українці — це, мабуть, найспівучіший народ у світі», — писав у спогадах німецький учений і мандрівник Й.-Ґ. Коль, подорожуючи Україною 1838 року. 2. Спогади данського посла Ю. Юста про те, що «все населення Козацької України характеризується ввічливістю та охайністю», перегукуються з враженнями професора Кембриджського університету Е.-Д. Кларка про українців як «дуже шляхетну расу». 3. «Я думаю, що більшість моїх знайомих не зможуть показати Україну на мапі. У світі дуже мало говорять про неї. В Англії трохи знають про Помаранчеву революцію. Усе, що я знаю про Україну, — це те, що раніше вона була в Радянському Союзі, що в Криму є хороші пляжі, і ще я чув про Казантип*», — розповідає 23-річний англієць Том Каббін. 4. Е.-Е. Шмітт[1] на прохання журналістки «Української правди» назвати три речі, відомі йому про Україну до візиту в столицю, відповів: «Козаки, “Київські ворота” та Гоголь» *(з інтернету)*.

- Перебудуйте будь-які два речення на речення з непрямою мовою. Назвіть правила, яких ви дотримувалися.

3. Прочитайте цитати. Розкажіть, що вам імпонує, а що — засмучує. Що зі сказаного ви хотіли б заперечити, а що, на ваш погляд, потребує покращення? Як змінилися останнім часом враження про Україну у світі? Чому?

1. Чимало людей у Словаччині не знають, що існує окрема українська мова. Вважають, що ви розмовляєте лише російською. Я вважаю, що вашій країні потрібно знайти власне обличчя — свою ідентичність *(Я. Гадзік, Словаччина)*.

2. Українці, на мій погляд, вирізняються душевністю, мають власну неповторну культуру й намагаються зберігати давні традиції. Молодь, наприклад, можна побачити в національному одязі. Незабутнє враження справляють розкішна українська кухня, етнічне розмаїття на заході України й, звичайно ж, милозвучна мова, дуже красиві пісні *(І. Меднікова, Казахстан)*.

3. Відважний опір українців прикував увагу світу до того, як у всіх сферах розгортається боротьба за вільну й незалежну Україну *(Н. Петерсон, американський журналіст, військовий ветеран)*.

4. Уперше я приїхав в Україну 2011 року, коли працював над документальним радіопроєктом про Голодомор. Я був у Києві під час обстрілів. Тож я знаю Україну й шалено її люблю *(Дж. Свіні, британський письменник, репортер, журналіст-розслідувач)*.

---

[1] *Ерік-Еммануель Шмітт* — сучасний класик французької літератури; письменник, філософ, режисер, драматург, музикант.

4. Прочитайте виразно текст і перекажіть його. Визначте тип мовлення та стиль. Опишіть свої враження від прочитаного. Поясніть розділові знаки в цитатах. А що може здивувати в Україні сучасних іноземців?

Йоганн Ґеорґ Коль проїхав Україну від Харкова до Одеси й від Одеси до Перемишля. Усе літо пробув у Диканьці, де вивчав український побут і народну культуру.

Увагу мандрівника привернули житлові умови корінного населення. Українці, за його словами, «живуть у чисто утримуваних хатах, які до вас усміхаються. Мешканці не вдовольняються тим, що кожного тижня їх миють, як це роблять голландці, — вони ще що два тижні їх білять. Тому їхні хати такі білі, наче свіжовибілене полотно».

Не менше захоплення в Коля викликали побутові умови: «Я був дуже приємно здивований внутрішнім облаштуванням хати. У цій чепурненькій світлиці тільки жити б. Надворі гаряче, а тут мило та прохолодно. Повітря чисте, свіже, запашне. Земля вкрита травою, а на стінах зілля — усе чисте й чепурне».

Сподобалися Колеві й українське довкілля, зовнішній вигляд людей, їхня поведінка. У поселеннях коло хат багато квітів. «У неділю дівчата наривають квітів і заквітчуються ними, як князівни... А як вони люблять співати!» *(Я. Радевич-Винницький)*.

Запам'ятайте!

Звича́євий — який стосується звичаю, пов'язаний із ним: *звичаєві порядки, звичаєве свято*.

Звича́йний — який нічим не виокремлюється, не містить чогось нового; простий: *звичайна хата*.

Зви́чний — який увійшов у звичку: *звична робота*.

5. Розгляньте колаж. Про що він повідомляє світові? Створіть уявну галерею світлин, які вичерпно інформували б світову спільноту про Україну.

6. Розкажіть про свої досягнення. Оцініть результати своєї діяльності.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію «Світові про Україну». Використайте цитати, що вичерпно презентують нашу країну.

2. Доберіть найцікавіші, на вашу думку, цитати відомих іноземців про Україну й запишіть їх як приклади до кожного правила вживання розділових знаків при цитатах.
3. Напишіть есе «Що я розповів би / розповіла б насамперед світові про Україну».

§ 5. ДІАЛОГ
Де душі затишно

Цілевизначення. Щоб навчання мало сенс і не було марнуванням часу, щоразу ставте цілі й досягайте їх.

Слова дня: *за́тишок, натхне́ння, досто́ту, ва́бити.*

Тематичне коло уроку: *діалог, репліка, співрозмовники, розділові знаки.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Пригадайте, що вам відомо про діалог. У яких сферах життя вам знадобилися ці знання? Чи відчували ви потребу дізнатися більше про діалог? Що називаємо *реплікою*? Чим діалог відрізняється від монологу й полілогу? Які розділові знаки ставимо, передаючи діалог на письмі? У чому полягає важливість діалогу в житті людини? Назвіть місця та ситуації, у яких ви найчастіше вдаєтеся до діалогу. З ким вам подобається спілкуватися? Які теми діалогів переважають у вашому житті? Яку розмову ви назвали б теплою? Які відчуття від теплої розмови?

Діало́г — це розмова двох осіб, передана дослівно. Слова й фрази кожного мовця, який є учасником діалогу, називаємо ***ре́плікою***.

2. Прочитайте текст у ролях. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

У кожному краю мусить бути **місцина**, де спочиває **душа**... Ця місцина не обов'язково мусить бути великою. Просто **шматочок землі**, який тебе вабить постійно. Він, здається, живе в тобі, ти його чуєш на відстані.

— І в тебе є такий **куточок**?

— Звичайно. Мабуть, він є в кожного. Чи має бути.

— Який він?

— Це озеро Шорколь. Солоне озеро. Воно серед **пустелі**. Може, через те й таке гарне, що розміщене серед пісків. Знаєш, в Україні дуже багато красивих місць. Ліси, луки, річки, зелені пагорби, але... Ти не розсердишся?

— Чому я маю сердитися?

— А ось послухай. Коли все довкола красиве, тоді цієї **краси** не помічаєш. Проходиш поруч і не зважаєш на неї, як на повітря, яким дихаєш та якого маєш уволю. А от коли ця жива краса трапляється тобі серед мертвої **пустелі** — ти розумієш? Коли вона сусідує з безживними **краєвидами**, тоді її відчуваєш усією душею... *(за В. Шкляром).*

Запитання та завдання

1. Яку роль тут виконує діалог?
2. Чи можна вважати таке спілкування *гармонійним*? Чому?
3. Про яку місцину вашого краю ви сказали б, що *«тут спочиває душа»*?
4. Запишіть виділені іменники жіночого роду у формі орудного відмінка, а чоловічого — у родовому. Поясніть закінчення.
5. Перебудуйте діалог так, щоб співрозмовники / співрозмовниці розповідали про одне з мальовничих українських озер.

Діалог можна відтворювати на письмі двома способами: з дотриманням абзацу для кожної репліки та без абзаців.

Якщо кожну репліку записуємо з абзацу, то **лапки не використовуємо.** У цьому випадку перед реплікою **ставимо тире.** Усі інші розділові знаки — як при прямій мові. Особливістю такого запису є те, що при репліках не завжди є слова автора. Наприклад:

— Ви хоч раз були восени в лісі? — долинуло до нас.

— Ні.

— Тоді ви ще не бачили справжньої казки! Там кожне дерево має свої чарівні шати! Там старий самотній дуб щедро розсипав жолуді довкола! А земля вкрита яскравою периною осіннього листя...

Якщо діалог записуємо суцільним текстом, тоді лише першу репліку **пишемо з абзацу й перед нею ставимо тире,** наступні репліки **пишемо в лапках,** як при прямій мові. Наприклад:

— Ти любиш, як шумить море? — хлопчик звів на мене свої блакитно-зелені очі й уважно поглянув. «Люблю», — відповіла я та всміхнулася (за Н. Гербіш).

Коли діалог записуємо без абзаців і при репліках немає слів автора, кожну **репліку беремо в лапки,** а між ними **ставимо тире.** Наприклад:

«А ти любиш гори?» — «Дуже». — «Більше, ніж море?» — «Інколи мені здається, що так». — «Тому що там можна чути тишу?» — «Так. А ще тому, що там можна чути її відлуння» (Н. Гербіш).

3. Змоделюйте ситуацію, у якій важливу роль відіграє діалог. Підготуйте по три репліки для діалогу й озвучте його.

4. Оберіть один із текстів. Прочитайте його й складіть діалог, урахувавши заявлену в тексті ситуацію спілкування.

І. Уперше вона побачила його в поїзді**. Високий, темноволосий, з очима такими насичено-блакитними, що їй аж дивно стало.

Він заглянув до її купе та запитав, чи не можна тут поставити рюкзак**, аби той не заважав у проході. Закинувши його на полицю без жодних зусиль, хлопець вийняв із бокової кишені книжку й знову вийшов у коридор.

Зіперся плечем на вікно та занурився в читання. Зі свого місця вона не могла розібрати, що він читає, але, видно, щось веселе, бо час від часу трохи всміхався. Тоді на його щоці з'являлася така приваблива ямочка.

Судячи зі вмісту рюкзака, він теж студент. Цікаво, де навчається? *(А. Лачина)*.

ІІ. Є різні способи вирватися із сірої буденності, побороти власну депресію чи врізноманітнити нудне** життя. До найдієвіших можна зарахувати любов і подорожування. Щоправда, треба уточнити, що під подорожуванням я розумію саме мандри, зміну ландшафтів і культур, відкриття нового, приємну втому й виснаження, а зовсім не двотижневе лежання на шезлонгу.

Можна ще ловити кайф від улюбленого заняття. Для мене це, наприклад, риболовля. Але є ще один, найшвидший і дуже приємний спосіб розвіяти тугу й отримати насолоду — гурманство *(А. Любка)*.

5. Підготуйте діалог на тему душевного комфорту*, використовуючи для реплік подані нижче початки речень. Для ініціювання та підтримування розмови використовуйте також репліку: «А як вважаєш ти?»

У моїй уяві комфорт — це … . Мені найбільш комфортно … … — є першою ознакою затишку для мене. Мої друзі вважають, що … . А як вважаєш ти? Створити комфорт можна з … . А що тобі відомо про хюґе — мистецтво створення затишку для душі? Як ти вважаєш, чому данці одержимі затишком?

6. Розгляньте світлини. Якою темою вони об'єднані? Котра з ілюстрацій найбільше відповідає вашому уявленню про затишок? Як би ви проілюстрували комфортні для вас місця?

Уя́ва — здатність образно створювати або відтворювати кого-, що-небудь у думках; фантазія: *Постає в моїй уяві тихий літній вечір.*

Уя́влення — розуміння, знання чого-небудь; образ: *моє уявлення про мистецтво; уявлення про джаз.*

7. Запишіть ключові слова уроку. Прокоментуйте їх. Що ви вважаєте своїм досягненням, успіхом на уроці? Запишіть сім слів, що визначають у вашій уяві зміст слова *затишок*.

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Запишіть сім–вісім реплік-порад щодо комфортного облаштування своєї кімнати, адресованих вашим молодшим братові чи сестрі.
2. Поцікавтеся, що означає для данців *хюґе*. Складіть уявний діалог із ними.
3. Поміркуйте та складіть перелік правил домашнього затишку. Обґрунтуйте їх і проілюструйте кількома прислів'ями.
4. Напишіть есе «Як створити затишок?».

§ 6. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ ПРИ ПРЯМІЙ МОВІ Й ДІАЛОЗІ: повторення й поглиблення вивченого

Бути собою

Цілевизначення. Звичка ставити цілі — перший крок до цілеспрямованості.

Слова дня: *вбача́ти, збагну́ти, заохо́чувати.*

1. Дайте відповіді на запитання.

У яких ситуаціях упродовж найближчих трьох днів вам доводилося використовувати речення з прямою мовою? Коли доцільніше вдаватися до речень із непрямою мовою? Чи може зашкодити іміджу ділової людини незнання цих правил? Що для вас означає *бути собою*? Наскільки це важливо?

2. Прочитайте речення. Використовуючи їх, складіть і запишіть три різні за структурою речення з прямою мовою. Поясніть розділові знаки.

1. Будь-яке життя самоцінне, унікальне й неповторне. 2. Людина відповідальна за все живе. 3. Основою взаємодії людини з природою має стати взаємодопомога, а не протистояння. 4. Екологічні знання не гарантують екологічно доцільної поведінки особистості, необхідно також відповідно ставитися до природи. 5. Якщо все залишити так, як є, то невдовзі Земля відповість очманілому людству невідворотним ударом *(з Міжнародної програми екологічної освіти)*.

- Поясніть, як ви розумієте зміст кожного речення. Що означає *«екологічно доцільна поведінка»*?

3. Підготуйте три запитання для інтерв'ю з будь-яким літературним персонажем. Запишіть запитання та відповіді у формі речень із прямою мовою.

4. Розгляньте світлини. Складіть і запишіть діалог за однією з них.

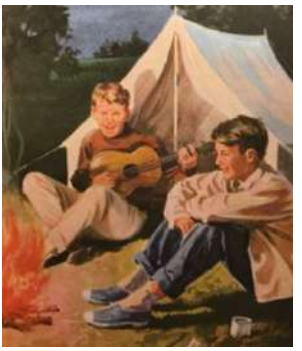

5. Прочитайте вислови відомих людей. Інтерпретуйте їхній зміст. Складіть речення, у яких ви цитуєте ці думки. Поясніть розділові знаки.

1. Людина, якою вам судилося стати, — це тільки та людина, якою ви самі вирішите стати *(Р. Г. Емерсон)*. 2. Для декого дисципліна — ярмо. Для мене — порядок, що дає мені можливість літати *(Дж. Ендрюс)*. 3. Наше життя зіткане з наших думок і переконань *(Дж. М. Темплтон)*. 4. Людина — продукт власного мислення: про що думає, тим і стає *(М. Ганді)*. 5. Треба довіряти собі — і тоді може з'явитися, прийти талан, а за ним успіх *(М. Дочинець)*.

6. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

В одному хліві стояли два плуг(-и, -а): один — іржавий, а інший — доглянутий і блискучий. Іржавий плуг із заздріс(т, тт)ю дивився на свого прекрасного сусіда й запитав: «Чому ти такий красивий, а я такий занедбаний і не/гарний? Це несправедливо, я вимагаю рівності!» Доглянутий плуг відповів: «Я маю такий вигляд, бо постійно працюю».

Нині з усіх куточків ми чуємо про соціальну справедливість. І справді, у цій сфері ще не/все ідеально. Але не можна зловживати соціальною справедливістю. Ті, хто живе за кошт інших, стають дедалі слабшими й нещаснішими.

Для всіх, хто може працювати, повинен діяти один принцип: ти отримуєш стільки, скільки працюєш. Усе інше є не/справедливістю, а зрівнялівкою *(Б. Шефер)*.

Запитання та завдання

1. Визначте проблему, яку порушує автор.
2. Прокоментуйте зміст прочитаного. Висловте своє ставлення до нього.

3. Поясніть розділові знаки в реченнях із прямою мовою. Перебудуйте їх на речення з непрямою мовою *(усно)*.
4. Продовжте діалог між плугами, додавши по кілька реплік.
5. Запишіть слова, знявши риску й дужки. Поясніть написання.

Запам'ятайте!

Нанести́ — завда́ти — учини́ти — заподі́яти: *нанести грибів із лісу, дров до печі; нанести фарбу на полотно, крем на обличчя; перепілка нанесла яєць.* **АЛЕ:** *завдати удару, заподіяти кривду; учинити ритуал, учинити розгардіяш.*

7. За QR-кодом прочитайте інформацію про карту пам'яті.

8. Створіть карту пам'яті, використавши тематичне коло уроку. Здійсніть рефлексію в довільний спосіб.

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Перетворіть правила вживання розділових знаків при прямій мові (або діалозі) на схему.
2. Випишіть із художнього твору діалог із шести реплік. Визначте наміри співрозмовників і поясніть розділові знаки *(усно)*.
3. Напишіть есе на одну з тем: «Чому важливо бути собою?», «Що означає бути собою?»
4. Уявіть, що ви журналіст або журналістка відомого телеканалу. Вам випала нагода взяти ексклюзивне інтерв'ю в одного з літературних персонажів (Гаррі Поттер, Мавка, маленький принц та ін.).
   Запишіть інтерв'ю у формі діалогу, використавши по п'ять реплік персонажа та журналіста. Додайте в репліку персонажа цитату з твору, а також речення з непрямою мовою.

§ 7. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ, ЙОГО ОЗНАКИ: повторення вивченого в 5-му класі

Цінність доброго слова

Цілевизначення

Слова дня: *дбайли́вий, кори́тися, лаштува́тися, пі́дтюпцем.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що вам відомо про синтаксис? Наскільки важливі ці знання для кожної людини? Які вміння вам знадобилися в житті? Чи відчували ви труднощі, пов'язані зі знаннями й уміннями із синтаксису? Яке слово називають *добрим*? У чому цінність його?

2. Прочитайте текст. Чи є в ньому складні речення? Обґрунтуйте свою відповідь. Оберіть одне з речень і на прикладі його розкажіть, що вам відомо про речення. Поясніть значення виділених слів. Складіть із ними речення *(усно)*.

Відчуття радості охопило Соню, коли літери, що ніяк не могли знайти собі місця і хаотично **роїлися** в її голові, нарешті склались у слова. Й ось ці слова повільно, та **подекуди** з помилками, спромоглись утворити **куценькі** речення. Дівчинка зраділа по-справжньому, усвідомивши, що вона знову здатна керувати своїми думками! Вони хоч і кружляли в голові, наче **строкаті** кленові листки в осінньому парку, та були цілком зрозумілими, і їх можна навіть було записати або намалювати. «Потрібно згадати, як називаються ті люди, які малюють свої думки...» — подумала дівчинка без жодної помилки й остаточно отямилася *(К. Калашнікова)*.

Складним називаємо речення, у якому є дві або більше граматичні основи: *Ваші слова — це насіння, ваша душа — сіяч, а світ — ваше поле. Нехай сіяч сіє, щоб поле рясно родило* (Н. Хосров).

Частини складного речення утворюють єдине ціле, їх можна вважати простими реченнями тільки умовно, адже здебільшого вони позбавлені змістової та інтонаційної завершеності: *Слова нерідко мовляться, щоб заповнити тишу* (М. Дочинець). *Використовуйте позитивні слова й позитивні думки в усьому, що ви робите* (Дж. М. Темплтон).

3. Прочитайте речення. Об'єднайте прості речення у складні й запишіть їх. Назвіть сполучні засоби.

1. Однією з причин щедрості на ласку в слові є особливе почуття українців до природи рідного краю. Природа настільки промовиста у своїй красі *(А. Содомора)*. 2. Літепло — чудове, прекрасне й романтич-

не слово! Так, немов хтось узяв тонку мереживну стрічку й зв'язав докупи «літо» й «тепло» *(Слава Світова)*. 3. Хтось у слові впізнає себе. Хтось шукає в ньому порятунку *(О. Дриль)*. 4. Кожна мова — для когось рідна. Секрет у тому, щоб, поважаючи чуже, боронити своє *(А. Акуленко)*. 5. Ф. де Соссюр, порівнюючи мову та мовлення, наводив аналогію із шаховою дошкою і шахами. Шахова дошка, розкладені на ній фігури та правила гри, — це мова. Конкретно зіграна партія — це мовлення *(А. Буткевич)*.

4. Розгляньте таблицю «Складне речення». Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

<table>
<tr><th colspan="4">СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ</th></tr>
<tr><th colspan="3">Сполучникове</th><th rowspan="2">Безсполучникове</th></tr>
<tr><th colspan="2">Складносурядне</th><th>Складнопідрядне</th></tr>
<tr><td rowspan="2">Засоби зв'язку</td><td colspan="2">Зміст, інтонація, сурядні сполучники.</td><td>Зміст, інтонація, підрядні сполучники чи сполучні слова</td><td>Зміст, інтонація</td></tr>
<tr><td colspan="2">[ ], і [ ].?!
[ ], але [ ].?!
[ ], чи [ ], чи [ ].?!</td><td>[ ], (щоб).
[(де)].
[ ], (що).</td><td>[ ], [ ]. [ ]: [ ].?!
[ ] — [ ]?!</td></tr>
<tr><td>Приклади</td><td colspan="2">Мудре й добре слово надихає та втішає людину, а слово погане, зле й необдумане завдає прикрощів.</td><td>Я лиш прагну жити так, щоб внести свою лепту добра в цей світ (А. Сирота).</td><td>Завжди приємне добре слово,
воно наснагу нам дає (Н. Красоткіна).</td></tr>
<tr><td colspan="4">Основними засобами зв'язку у складному реченні є інтонація, сполучники та сполучні слова. Складні речення, як і прості, за метою висловлювання поділяємо на розповідні, питальні й спонукальні.</td></tr>
</table>

Запитання та завдання

1. За якими ознаками розрізняють складні речення?
2. Розкажіть про засоби зв'язку частин складних речень?
3. Як відрізнити складносурядне й складнопідрядне речення?
4. Наведіть приклади складних речень із відомих вам текстів українських народних пісень.

5. Прочитайте текст. Перекажіть його. Назвіть найважливіші деталі, що визначають зміст. Яку ідею утверджує авторка? Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

СКІЛЬКИ СЛІВ КАЗАТИ

Один молодий **свяще(-нн-, -н-)ик** почав працювати в селі. І дуже йому хотілося, щоб люди розуміли його проповіді й **(при-, пре-)слухалися** до

(з-, с-)казаного. От він і запитує старшого проповідника, скільки слів треба казати, щоб вони дійшли до серця й розуму людини.

Той усміхнувся і сказав:

— Жаба квакає **(без-, бес-)наста(-н-, -нн-)о** весь день. І горло напухає в неї, і язик набрякає в неї, а людям байдуже. Півень озивається лиш **(в, у)** певні години, віщуючи схід сонця і настання сутінків. І варто йому подати голос, як починається рух **(в, у)** всьому світі. Ти запитуєш, скільки слів треба сказати, щоб вони дійшли до людини? Лиш одне слово, промовлене вчасно *(за М. Чумарною)*.

Запитання та завдання

1. А як би відповіли ви на запитання священника?
2. Що означає *«слово, промовлене вчасно»?*
3. Охарактеризуйте засоби зв'язку у складних реченнях.
4. Запишіть виділені слова, розкривши дужки. Поясніть написання.

6. Прочитайте тезу про можливості складного речення. Підтвердьте її або спростуйте. Визначте комунікативний намір мовця в поданих нижче реченнях. Продемонструйте свої вміння спілкуватися засобами складних речень.

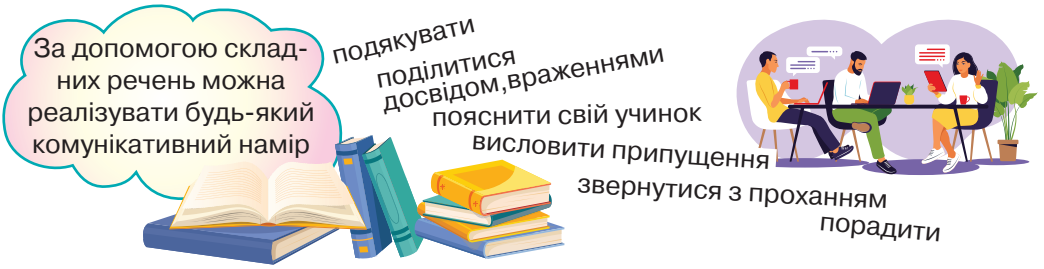

1. Розкажи мені щось цікаве, щоб я слухав і мав із того користь.
2. Люблю гортати старі книжки, бо від них віє влежаним, відстояним спокоєм.
3. Дайте мені розуміння і сили прощати, щоб я був прощений.
4. Люблю писати історії, у яких слова грають, як інструменти в оркестрі.
5. Якщо зробиш крок назад, застрянеш у вчорашньому дні *(із творів М. Дочинця)*.

Запам'ятайте!

Ви́раз — вияв настрою, почуття на обличчі, в очах: *Вираз обличчя в нього не змінився, але в проникливих очах майнула тінь усміху.*

Ви́слів — поєднання слів, що становлять певну змістовну єдність: мовний зворот, фраза: *Мене вразив вислів бабусі про українську пісню.*

7. Здійсніть рефлексію в довільний спосіб.

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Подайте інформацію про складне речення у формі схеми. Користуючись нею, розкажіть про складне речення.
2. Доберіть до змісту таблиці *(с. 25)* приклади з підручника української літератури та запишіть. Назвіть засоби зв'язку у складних реченнях *(усно)*.
3. Напишіть есе «У чому цінність доброго слова?».

§ 8. СКЛАДНІ РЕЧЕННЯ ЗІ СПОЛУЧНИКОВИМ (сурядним і підрядним) ЗВ'ЯЗКОМ

Вивчаємо проблему, а не уникаємо її

Цілевизначення. Пам'ятайте: жоден вітер не сприятиме тому, хто не знає, у який порт іде *(М. де Монтень)*.

Слова дня: *бідола́ха, відчайду́шний, доля́ти.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Як відрізнити просте речення від складного? Назвіть засоби зв'язку частин складного речення. На які групи поділяють сполучники? Який зв'язок між сполучниками та темою сьогоднішнього уроку? Як ви поводитеся, коли виникає проблема?

2. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Частиною проблеми стати легко. Те, що може здаватися нездоланною перешкодою для «проблемних» людей, стане нагодою зростання для шукачів рішення.

Пізно вночі йшли лісом двоє чоловіків. Було темно, і вони погано бачили стежку. Раптом обоє впали у велику яму, **злегка** прикриту галуззям. Здавалося, вибратися без сторонньої допомоги неможливо. Бідкаючись над своїм **нещастям**, один із чоловіків **присів**, узявшись за голову, і не став нічого робити, а інший **негайно** почав шукати способи вибратися. Навпомацки він натрапив на довге коріння дерева, що звисало **зусібіч**. Тримаючись за нього, чоловік вибрався з ями й подав руку бідоласі, що **не тямив** себе від розпачу *(Дж. М. Темплтон)*.

Запитання та завдання

1. Що означає *«стати частиною проблеми»*?
2. Зіставте модель поведінки чоловіків із власною в подібній ситуації.
3. Розгляньте таблицю попереднього параграфа *(с. 25)*. Виокремте в змісті її інформацію, що стосується теми сьогоднішнього уроку. Підготуйте розповідь про складні речення зі сполучниковим зв'язком.
4. Прочитайте з тексту речення, що є прикладами до вашої розповіді.
5. Визначте підмети в усіх реченнях *(усно)*. Чим вони виражені?
6. Поясніть написання виділених слів.

3. Доберіть до речень із лівої колонки відповідні їм за змістом речення з правої та утворіть складні речення. Визначте вид їх, назвіть засоби зв'язку між частинами їх.

Життя багате на несподівані повороти, ...	...що так роблять усі.
Проблема може бути великою і складною, ...	...і тоді вас дедалі більше охоплюватиме очікування добра.
Ви можете зігнорувати проблему лише тому, ...	...але ти не метушися, зроби один маленький крок до розв'язання її.
Вам не треба боятися прагнути до нового чи ризикувати, ...	...які можуть вибити нас із колії на якийсь час.

4. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Серед очерету — сіре небо. У воді відбиваються сосни, що обрамляють протилежний берег. Коли сяяло сонце, на поверхні простилалася картина шовковистого синього неба. Але оце сіре небо не обіцяло ніякого просвітку.

Вона прийшла сюди, бо вдома стало вже просто нестерпно. Було таке відчуття, немовби шкіра ось-ось лусне. Геть, геть, щоб нікого не бачити й не чути! Іти. Бігти.

Вона взяла велосипед і поїхала — ні, помчала...

Коли зістрибнула з велосипеда, то аж захекалася. Глинистою стежкою пробралася крізь гущавину й сіла край води. Помалу заспокоїлася.

Зненацька вона відчула, як довкола виростають мури, відгороджуючи її від усього, із чого досі складалося життя.

Ніколи ще на душі в неї не було так самотньо. Вона сиділа на землі, немовби скам'яніла. Довго не годна була навіть поворухнутися. Згорнулась у клубочок, обхопила руками ноги й розгойдувалася вперед-назад...

В очереті шелеснув вітер. Але небо було сіре й безсиле... *(Ю. Трайбер)*.

Запитання та завдання

1. Опишіть стан героїні одним словом. Обґрунтуйте.
2. Прокоментуйте власні почуття, що виникли під час читання тексту.
3. Назвіть елементи тексту, що формують підтекст його.
4. Сформулюйте проблему й запропонуйте способи розв'язання її.
5. Визначте засоби зв'язку частин складних речень.
6. Побудуйте діалог, одним з учасників якого має бути героїня з тексту, а другим — співрозмовник, що допомагає їй подолати проблему.
7. Розгляньте подані малюнки. Котрі з них можуть бути ілюстрацією до тексту? Обґрунтуйте свій вибір.

5. Доберіть до кожного з речень один-два елементи, перетворивши їх на складні сполучникові. Запишіть. Визначте вид сполучникового зв'язку.

1. Напишіть свою мету на аркуші паперу. 2. Ми живемо у світі викликів. 3. Найкращий спосіб змінити своє життя — щодня змінювати свої думки, почуття, слова та вчинки. 4. Будь-які страхи можна подолати. 5. Емоції роблять наше життя різнобарвним.

6. Прочитайте інформацію з рубрики «Екологія слова». Складіть зі словами *вірний* і *правильний* речення. Поясніть, у якому значенні їх ужито.

Розмежовуйте слова ***ві́рний*** і ***пра́вильний***: *вірний друг, вірний чоловік, вірний присязі воїн* — тобто ***відданий, надійний***; *вірна смерть, вірна поразка* — тобто ***неминуча***. **АЛЕ:** *правильна відповідь, правильний діагноз, правильне написання, правильне рішення, правильний маршрут* — тобто ***безпомилковий, істинний***; *правильні риси обличчя* — тобто ***пропорційні, симетричні***.

7. Прочитайте речення. З'ясуйте значення слів у дужках за допомогою тлумачного словника. Доберіть потрібне за змістом слово й запишіть речення.

1. Киянка Галина Мовчан зробила (вклад, внесок) у сумі тисяча гривень на реставрацію церкви, яку відбудовує сільська громада *(із журналу)*. 2. Значний (вклад, внесок) у справу створення українського професійного театру зробив Тарас Шевченко *(О. Пономарів)*. 3. (Вантаж, тягар) неприємних спогадів знову примусив дівчину хвилюватися, проте вона змогла зосередитися на завданні *(із журналу)*. 4. Вони мовчки висаджували (вантаж, тягар) на плечі один одному *(Олесь Гончар)*. 5. Тепер колишній доцент університету став дипломатом, він (становить, представляє) інтереси України в Хорватії *(із журналу)*.

- Назвіть складні речення. Поясніть, як пов'язані частини їх.

8. Якби вам довелося намалювати проблему, що ви зобразили б?

9. Розгляньте малюнки *(с. 30)*. Поміркуйте над тим, що може людині допомогти подолати стан розпачу, пригнічення та душевного болю. Сформулюйте спільну думку.

10. Проаналізуйте свою навчальну діяльність на уроці. Що можна записати в книжку ваших досягнень сьогодні?

11. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть із художнього або публіцистичного тексту шість складних речень: три зі сполучниковим сурядним і три з підрядним зв'язком. Визначте межі частин і граматичні основи *(усно)*. Назвіть засоби зв'язку.
2. Доберіть завдання, подібне до вправ параграфа. Виконайте його.
3. Напишіть есе «Що потрібно робити з проблемою?».

§ 9. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ З БЕЗСПОЛУЧНИКОВИМ ЗВ'ЯЗКОМ

Із чого починається родина?

Цілевизначення

Слова дня: *зла́года, поміcтя, нагрома́джувати, роди́на.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

За якою ознакою визначаємо безсполучникові складні речення? Що вам відомо про цей вид речень? Як з'єднуємо частини безсполучникового складного речення?

2. Прочитайте речення. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. Про славне козацьке коріння свого роду Сергій завжди жадібно довідувався, перебуваючи на канікулах у помісті дідуся і бабусі, тут він із небувалим зацікавленням перебирав грамоти, подяки й інші документи, щедро пожалувані Лифарям українськими гетьманами та козацькими старшинами *(за Р. Березою)*. 2. Моя прапрабабуся Меланія вишила цю стильну краватку 1897 року для свого нареченого, мого прапрадідуся Андрія Ґудзя, цей дарунок вона підготувала до заручин *(З. Кіцак)*. 3. Моя бабуся Франциска справила величезний вплив не лише на мене, а й на всю родину, вона була розумною жінкою з простої сім'ї. Дідусь належав до знатнішого роду — нам удалося відстежити родовід аж до вісімнадцятого століття *(І. Кампрад)*. 4. Мій прапрадід був засновником

та управителем читальні товариства «Просвіта», я ж не просто люблю читати, я обожнюю книжки *(Х. Соловій)*. 5. Як і чимало інших вихідців з Італії, мої батьки були дуже відкритими в почуттях і любові, більшість моїх друзів ніколи не обіймали своїх батьків *(Лі Якокка)*. 6. Я назвав дім Шопенів особливим домом, це один із небагатьох прикладів родини з надзвичайною прив'язаністю *(Я. Івашкевич)*.

Запитання та завдання

1. Охарактеризуйте кожне речення за будовою та засобами сполучення частин.
2. Про кого з відомих вам людей тут ідеться?
3. Узагальніть інформацію і зробіть загальний висновок за змістом їх.
4. Випишіть речення, що справило на вас найбільше враження. Визначте в ньому граматичні основи.
5. Складіть і запишіть безсполучникове складне речення про будь-кого зі своїх предків.

3. Розгляньте подані світлини. Що вам відомо про родовід цих людей? Розкажіть про це, уживаючи безсполучникові складні речення. Як вплинуло на їхню долю чуття свого родоводу?

Леся Українка

Мішель Терещенко

Квітка Цісик

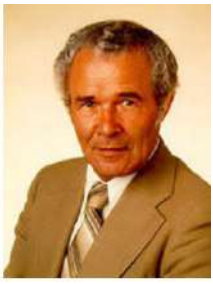

Петро Яцик

4. Прочитайте речення, прокоментуйте їхній зміст. Яка інформація вам відома, а яка — нова? Додайте до будь-якого речення один-два простих, щоб перетворити його на складне безсполучникове.

1. Безперечно, саме в сім'ї та в родинному колі створюють, зміцнюють і підтримують усі найбільші панівні чесноти суспільства *(В. Черчилль)*. 2. Родина була й залишається хранителькою духовних цінностей, родинних традицій, культури й історичної спадкоємності поколінь. 3. Ми з вами, тобто український народ, складаємося з родин малих і великих, дружних і працьовитих *(Н. Черновська)*. 4. В Одеській області зафіксували всеукраїнський рекорд — найбільшу в країні родину *(радіо «Свобода»)*. 5. По вулиці Богдана Хмельницького на фасаді будинку № 11 відкрито скульптуру, присвячену родині київських меценатів і громадських діячів Ґалаґанів *(з інтернету)*.

5. Прочитайте «слова дня». Поясніть, що вони означають. Складіть діалог, у якому використайте ці слова.

6. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Мій прапрадід був слюсарем. **Умілим.** На початку XX сторіччя такі спеціалісти були на вагу золота. Працював на заводі сільгоспмашин у Харкові. Заробив грошей і повернувся в рідне село хазяйнувати. Була в нього мрія — побудувати млин. **Власний.** Щоб заробляти собі й родині на хліб і до хліба. І він будував. **Власноруч.**

Односельці казали йому: «Озирнися навколо! Чи ти не бачиш, як розкуркулюють тих людей, хто має більше однієї корови та двох коней?»

Прапрадід був людиною порядною і грамотною. Зауважень не слухав і лише посміювався із застережень людей.

Комбідівці ж дочекалися, поки прапрадід заб'є останнього цвяшка в нову споруду млина й негайно його «розкуркулили», відібравши млин на користь колгоспу. Прапрадідові «народна влада» дала 5 років таборів. Жодного дня не встиг попрацювати у своєму млині!

Повернувся хворим. Млин на той час уже зруйнували. Пережив мій прапрадід Голодомор, а помер згодом, тяжко працюючи в колгоспі, біля сівалки... *(за П. Бондаренком).*

Запитання та завдання

1. Які емоції викликала у вас ця інформація?
2. Чому треба знати й розповідати нащадкам історію свого роду?
3. З якою епохою пов'язаний зміст цього тексту?
4. Запишіть кілька уточнювальних запитань авторові тексту.
5. Сформулюйте мету та спрогнозуйте наміри оповідача.
6. Поміркуйте, з якою метою автор уживає виділені речення.
7. Утворіть із кількох простих складне безсполучникове речення *(усно)*.

7. За QR-кодом послухайте пісню «Родина» *(слова В. Крищенка, музика О. Злотника)* у виконанні Н. Яремчука. Випишіть ключові слова. Яку ідею утверджує автор? Чим, на його думку, для людини є родина?

Запам'ятайте!

Заспіва́ймо, згада́ймо, ході́мо, підтри́маймо, пам'ята́ймо, а не *давайте заспіваємо, згадаємо, підемо, підтримаємо, запам'ятаємо.*

8. Створіть карту пам'яті до уроку. Проаналізуйте за довільною схемою свою роботу на уроці. Яка інформація була для вас найціннішою?

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть із підручника історії п'ять безсполучникових складних речень.
2. Доберіть інформацію про невідомих вам людей, згаданих у вправах цього параграфа. Підготуйте коротку довідку, використовуючи безсполучникові складні речення.
3. Напишіть есе на одну з тем: «Моє уявлення про родину», «Із чого починається родина?», «Родина моєї мрії».

§ 10. СМИСЛОВІ ЗВ'ЯЗКИ МІЖ ЧАСТИНАМИ СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

Що нас загартовує?

Цілевизначення

Слова дня: *гарт, гартува́ти, загартува́ння.*

1. Прочитайте текст. Перекажіть, інтерпретуючи зміст. Що нового ви дізналися про складносурядне речення?

Обґрунтування і доведення у висловленнях сприймають як переконливі, коли вони виражені складними реченнями. Найпростіший спосіб синтаксичного оформлення обґрунтувань і доведень — це складносурядні речення, тому що частини їх мало чим відрізняються від простих речень, а об'єднання простих у складносурядне належить до найелементарніших правил утворення складних речень. Отже, якщо ми вивчили всю різноманітність побудови простих речень і набули вмінь користуватися ними в усних і писемних висловленнях, то навчитися об'єднувати їх у складносурядні легко. Пам'ятайте, що у складносурядному реченні лише перше речення найповніше зберігає свою автономність *(за М. Пещак)*.

Складносурядним називаємо таке складне речення, рівноправні частини якого поєднані сполучником (сполучниками) сурядності.

2. Розгляньте таблицю. Сформулюйте та запишіть запитання, відповіді на які можна знайти в ній.

СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ		
Засоби зв'язку частин речення	**Смислові зв'язки між частинами**	**Приклади**
єднальні сполучники: ***і, й, та*** (у значенні ***і***); ***ні… , ні… ; ані***	означають одночасність чи послідовність	*Випробування нас загартовують,* ***і*** *щоразу ми відчуваємо себе впевненіше.*
протиставні сполучники: ***а, але, та*** (у значенні ***але***), ***зате, однак, проте***	означають протиставлення, зіставлення	*Щодня з'являються нові виклики,* ***проте*** *це лише загартовує нас.*
розділові сполучники: ***або; чи; хоч; не то… , не то… ; чи то… , чи то… ; то… , то… ; або… , або… ; чи… , чи… ; хоч… , хоч…***	означають черговість дії, явища	***Чи то*** *справді біг утамував мої сумніви,* ***чи то*** *мені лише здалося.*

3. Перепишіть речення. Підкресліть граматичні основи. Визначте смислові зв'язки між частинами їх. Зробіть висновки стосовно того, що нас загартовує. Як правильно наголошувати виділені слова? Інтерпретуйте зміст шостого речення.

1. Саме поразка перетворює кістки на кремінь, хрящі — на мускули, і саме вона робить людину **нездоланною** *(Г. Бічер)*. 2. Скільки разів ви опинялися в біді, але добрі слова вашого друга підтримували вас і допомагали ставати сильнішим. 3. Навіть великі лідери, спортсмени, дослідники, мислителі, винахідники й бізнесмени робили **помилки**, проте згодом вони ставали видатними й не звинувачували себе й інших у своїх невдачах. 4. Чи то чесний самоаналіз мені допоміг, чи то сила волі добре спрацювала, але я таки перемогла. 5. Наполегливість — це голос ізсередини, і саме він постійно стимулює вас, загартовує і радить не припиняти спроб ставати успішними. 6. Кожна дія, кожне слово, кожне рішення — це частина вас, а бачення світу й реагування на нього є результатом вашого попереднього вибору *(за Дж. М. Темплтоном)*.

4. З'ясуйте значення слів *гарт*, *гартувати*, *загартування*. Поміркуйте, чи вичерпують подані нижче ілюстрації зміст цих слів. Якби вам довелося намалювати всі значення слова *загартування*, що ви зобразили б?

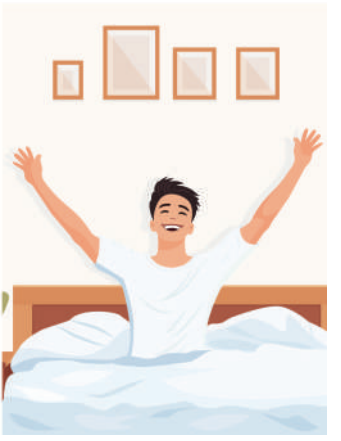

Наголошуйте правильно! *Здорова́нь, зірві́голова, зо́палу, зре́штою, зусібі́ч, ква́питися, ке́псько, кла́птик, корти́ть, краяни́н, ладна́ти, ле́гіт, легкова́жити, лихосло́в'я, лі́тувати.*

5. Прочитайте слова з рубрики «Екологія слова». Чи вживаєте ви їх у своєму мовленні? З'ясуйте значення кожного слова. Складіть із будь-якими двома словами складносурядні речення.

6. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Вітаю у світі спокус: цигарка, коктейль чи потрійне ла́те, а може, фінальний розпродаж, лотерейний квиток або ж пончик у вітрині пекарні. У такий момент ви мусите зробити вибір: піддатися спокусі або ж знайти внутрішні сили й опанувати себе. У такий момент вам потрібно сказати: «Я не буду», та все ваше єство кричить: «Я хочу!»

Вашій силі волі кинуто виклик, і ви відчуваєте це фізично, усім тілом. Це не якась абстрактна суперечка між добром і злом, а боротьба всередині вас, між двома частинами особистості. Іноді ваші бажання перемагають...

У людині живе кілька «я»: одне прагне негайної насолоди, а друге хоче досягти вищої мети. Самоконтроль полягає в усвідомленні своїх «я».

Якщо і є секрет, як виробити найкращий самоконтроль, то наука робить ставку лише на одне — силу концентрації уваги. Потрібно усвідомити свій вибір, а не бездумно приймати його. Зрозуміти, як виходить так, що ви відкладаєте важливі справи або використовуєте свої попередні заслуги, щоб виправдати слабкості. Пам'ятати про свою справжню мету та знати, від чого вам справді стає краще *(за К. Макґоніґал)*.

Запитання та завдання

1. Чи дає текст відповідь на запитання: «Що загартовує нас?»
2. Чи впізнали ви себе в цьому тексті? Якими були ваші рішення?
3. Які прояви сили волі ви знаєте з особистого досвіду?
4. Які емоції ви відчуваєте, коли «Я хочу» перемагає «Я не буду»?
5. Що означає *«справжня мета»* для вас? Чи важливо мати її?
6. Назвіть у тексті складносурядні речення.
7. Зробіть висновки з прочитаного, використовуючи для цього складносурядні речення.

7. Створіть карту пам'яті. Здійсніть рефлексію в довільний спосіб. Що є вашим досягненням? Які емоції переважали на уроці? Чому?

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Прочитайте речення, визначте смислові зв'язки між частинами їх. Випишіть із творів Т. Шевченка три складносурядні речення. Підкресліть граматичні основи.

1. Вибираєм ми дорогу, і вона нас вибира. 2. То похитнеться рама в позолоті, то наче тихо брязнули ключі. 3. То ми шаблями брали ці фортеці, то ці фортеці добивали нас *(Л. Костенко)*.

2. Перетворіть таблицю *(с. 33)* на схему чи малюнок. Доберіть власні приклади.
3. Напишіть есе «Що мене загартовує?».

§ 11. СПОЛУЧНИКИ СУРЯДНОСТІ ЯК ЗАСІБ ЗВ'ЯЗКУ ЧАСТИН СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

Черпаємо наснагу й силу з краси природи

Цілевизначення

Слова дня: *пі́дтюпцем, сі́зий, рахма́нний, полови́ти, пле́со, ошеле́шити.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що називаємо *сполучником*? Які функції виконує ця частина мови? На які групи за значенням поділяють сполучники? Як сполучники пов'язані зі складними реченнями? Що для вас означає краса природи? Чи знаходите ви час помилуватися вранішньою росою, заходом сонця, погожим небом? Як часто ви буваєте в лісі чи парку, щоб надихнутися красою природи?

Сполучники сурядності		
Єднальні	***і(й), та*** (у значенні ***і***); ***також; і... , і... ; ні... , ні... ; як... , так і... ; не тільки... , а й...***	*Перший промінь торкнувся землі,* ***і*** *ранок заяснів осінньою красою.*
Протиставні	***а, але, та*** (у значенні ***але***), ***зате, проте, однак, усе ж***	*Уранці вже віяло прохолодою,* ***проте*** *день іще тішив літнім теплом.*
Зіставний	***а***	*Ти любиш золото осені,* ***а*** *я тішуся свіжістю весняної брості*.*
Розділові	***або, чи, хоч; то... , то... ; або... , або... ; чи... , чи... ; хоч... , хоч... ; не то... , не то...***	***То*** *зашелестить під ногами опале листя,* ***то*** *птахи скрикнуть у високості,* ***то*** *хрусне суха галузка.*

2. Прочитайте речення. Назвіть у них сполучники, поясніть їхні функції. Розшифруйте інформацію, яку містять жести й міміка в четвертому реченні. Поясніть значення виділених слів.

1. Така мінлива осінь, як циганка, то радо шкірить зуби золоті, а то нахмурить чорні та густі дугою брови — і дощить до ранку *(Т. Іванчук)*. 2. В полях осіння музика звучить — то тиха, то небесновеличава *(Г. Потопляк)*. 3. Берези в **долині** сяяли **щирим** золотом, і клени поза садом убралися в багряні **шати**, і дикі вишні вздовж дороги куталися в найпрекрасніші відтінки темно-червоного й мідно-зеленого, а на **луках** і полях зійшла **отава**. 4. Ця краса, здавалося, геть **ошелешила** дівчинку, і вона

відкинулася назад, молитовно склавши худенькі руки перед собою та піднявши захоплене личко до тієї пишної розкоші *(Л.-М. Монтгомері)*.

3. Прочитайте речення. Випишіть із них сполучники, визначте групу за значенням. Назвіть сурядні сполучники, яких немає в реченнях. Котре з речень, на вашу думку, найбільш живописне? Обґрунтуйте.

1. Дерева весь день вимітали небо своїми зеленими мітлами, а надвечір з-за хмар таки виглянуло сонце *(В. Симоненко)*. 2. Тут, у теплому видолинку, і трави зріли раніше, і кущ рясніше брався цвітом, і живиця пахла гостріше, і дихалося густіше *(М. Дочинець)*. 3. То сяє, то сивіє, то моросить *(Г. Потопляк)*. 4. Великі вікна оглядали шляхи, а причілкове* слухало ліс *(І. Савка)*. 5. Чи то повітря підбадьорювало пахощами осінніх квітів, чи то хвилі туманної блакиті ніжно торкалися стерні, чи то небо заворожувало нас кольором прозорого кришталю. 6. У роялі ледь чутно бринять звуки, проте згодом вони розчиняються в шумі вітру й дощу *(за М. Рильським)*.

4. Прочитайте речення. Додайте до них один-два компоненти, щоб утворити складносурядні речення. Запишіть. Визначте сполучники, які з'єднують частини речення *(усно)*.

1. То наспівує птах про чужі і далекі світи *(М. Жайворон)*. 2. Я в друзі додам золоту зачаровану осінь, листа напишу серед ночі холодним дощам *(О. Гала)*. 3. Задивилась осінь у люстерко ставу *(О. Дриль)*. 4. Жовтий ліс дукатами дзвенить! *(М. Грищенко)*. 5. Ранок був погожий та яскравий *(О. Листопад)*.

5. Прочитайте тексти. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

I. Тепер Аліна, видається, знає, як Вівальді написав «Пори року». Він просто слухав оцей кайфовий** — **деколи** тупіт, деколи рясний біг дощу чи просто його кроки. Вереск, жебоніння або стогін вітру. **Весна** — небо, дощ, який будить до життя все живе. Літо — гроза й блискавки в косах ночі. Зима — жалібне завивання чи то від болю, чи то від утіхи. Осінь — **прекрасна** у своєму смутку та у своїй байдужості — летить **назустріч** світу на крилах барвистого листя. Іноді це **помаранчево-пурпурові** крила надії, іноді крила брунатного* відчаю. Усе має свою барву: сльози, сміх, біль, журба, навіть гріх. І все це частинки білого, дбайливо зібрані в **розкішному** оберемкові веселого спектра барв *(Дара Корній)*.

II. Заходу сонця над цим будинком пасувала б якась особлива музика. Якщо **примружити** очі, можна уявити, як на найбільшій із хмар виростає справжній симфонічний оркестр. Чоловіки з метеликами, жінки в елегантних сукнях одні за одними в повній тиші сідають на невидимі оку стільці. Більше схожий на святого Миколая сивий **диригент** виходить на сцену, зупиняється, здіймає руку, на мить завмирає, а потім розрізає паличкою хмару, і звук за звуком небо наповнює Моцарт. Кон-

церт номер двадцять один для фортепіано з оркестром, частина друга. Чуєте? *(О. Пшенична).*

Запитання та завдання

1. Що вас найбільше вразило?
2. Чи виникала у вас аналогія краси природи з мистецькими творами?
3. Які звуки природи чуєте ви у творах Вівальді й Моцарта?
4. Якщо *«все має свою барву»*, то якого кольору ваші улюблені емоції?
5. Назвіть наявні в тексті сполучники сурядності.
6. Поясніть написання виділених слів.
7. Перебудуйте текст так, щоб переважали складносурядні речення.

6. Розгляньте світлини. Поміркуйте над запитаннями.

1. Наскільки важливо кожній людині відчуття краси довкола?
2. Що вкладаєте ви в поняття «краса природи»?
3. Чи маєте звичку зосереджувати свій погляд на красивому?
4. Чи вмієте ви бачити красиве в простому й буденному?
5. Якби ви мали можливість намалювати картину красивої природи, що на ній було б зображено?
6. Чи є ці світлини ілюстрацією краси?

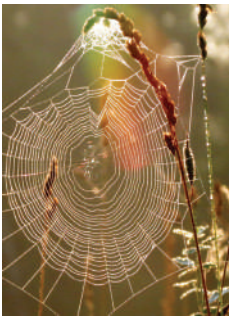

7. Прочитайте «слова дня». З'ясуйте, що вони означають. Визначте, котрі з них вам невідомі, котрі ви розумієте, але не вживаєте. Складіть із ними речення *(усно)*. Перевірте, чи знають їх члени вашої родини.

Запам'ятайте!

Дя́куючи вживаємо лише як дієприслівник: *Промовець усміхнувся до аудиторії,* ***дякуючи*** *за жвавий інтерес.* На означення сприятливої причини треба вживати прийменник ***завдя́ки***: *Перемогли* ***завдяки*** *згуртованості й наполегливості.*

8. Проаналізуйте й оцініть свою навчальну діяльність на уроці. За що ви зробили б собі комплімент? Котра вправа викликала у вас найсильніші емоції?

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте розповідь про сполучники сурядності *(усно)*. Доберіть і запишіть інші приклади.

2. Перебудуйте текст вправи 5 на малюнок чи схему.
3. Опишіть явище природи або пейзаж, що найбільше вас надихає. Використайте складносурядні речення.
4. Напишіть есе на тему «Що вам бачиться в шибах осені? Що нашіптує листя спів?» *(Т. Севернюк)*.

§ 12. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ МІЖ ЧАСТИНАМИ СКЛАДНОСУРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

Красномовність твоїх учинків

Цілевизначення

Слова дня: *пожéртва, полéгкість, пишáтися, мýсити.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що вам відомо про розділові знаки у складносурядному реченні? Наведіть приклади. Чи кожну дію можна назвати вчинком? Доберіть епітети до слова *вчинок*. Про що свідчать учинки людини?

2. Перепишіть фразеологізми. Що вони означають? Підкресліть граматичні основи. Поясніть розділові знаки.

1. Можна загнати коня у воду, але пити його не змусиш. 2. Ніч — це мати думок, а ранок — батько турбот. 3. Дуб — дерево хороше, та плоди його свиням годяться. 4. Близько лікоть, та не вкусиш. 5. Капуста гарна, та качан гнилий. 6. Гарно ти співаєш, та слухати не хочеться *(нар. тв.)*.

Розділові знаки у складносурядних реченнях
Кому ставимо перед усіма сполучниками сурядності (одиничними й повторюваними: ***і (й), та, але, зате, проте, однак, або, чи, хоч; ні… , ні … ; то… , то … ; чи… , чи …*** та ін.): *Бабуся завжди й усім приходить на допомогу, і люди відповідають їй добром. Я перепросив за свій вчинок,* ***проте*** *Сашко все ще не може забути образу.*
Тире ставимо перед сполучниками ***і, та*** (у значенні ***і***), якщо друга частина речення містить несподіваний наслідок, швидку зміну подій чи різке протиставлення: *Поверни обличчя до сонця —* ***і*** *всі тіні залишаться позаду* (нар. тв.).
Крапку з комою ставимо, якщо частини речення далекі за змістом або ускладнені й мають свої розділові знаки: *Анастасія Тиха вивела зі зруйнованого Ірпеня 15 собак, зокрема кілька з інвалідністю, 5 котів, хамелеона, черепаху, хом'яка та павука, і, посадивши котів у візочок із супермаркету, здорових собак тримаючи на повідках, деяких несучи на руках, Настя із чоловіком пробиралися до безпечного місця евакуації; а волонтерський автобус чекав на тварин в іншому кінці міста* (А. Образцова).

3. Прочитайте перший блок речень. Назвіть пропущені розділові знаки. Визначте комунікативний намір. Запишіть другий блок речень, завершивши їх.

І. 1. Спробуй усміхатися людям і впродовж місяця ти почнеш відчувати кожну людину знайомою і безпечною. 2. Спробуй два тижні говорити по телефону тільки в справах і ти побачиш, що доба має 36 годин. 3. Спробуй за годину-дві до сну вимикати комп'ютер і телевізор і ти почнеш відчувати свої бажання та творчі імпульси. 4. Спробуй уранці пройтися босоніж по росяній траві і ти відчуєш себе бадьорим і сильним.

ІІ. 1. Спробуй увесь тиждень ходити й сидіти з прямою спиною — і ... . 2. Спробуй вітаючись і прощаючись дивитися людям у вічі — і ... . 3. Спробуй не пити лимонад та інші солодкі газовані напої — і ... . 4. Спробуй кожного дня хоч на мить затримати погляд на красивому дереві, грайливому водограйчику чи незвичайній квітці — і ... .

4. Доберіть із довідки до поданих речень продовження та сполучник. Запишіть утворене складне речення, поясніть розділові знаки. Який учинок ви назвали б героїчним, який — добрим, який — шляхетним, а який — ганебним?

1. 12-річний Андрій Жовтоног у грудні 2010 року, не роздумуючи, стрибнув у колодязь за молодшим братиком і пробув у крижаній воді аж 7 годин, тримаючи братика на плечах. 2. 21-річний воротар Мирослав Зновенко перебрався до московського клубу. 3. Діти нашої громади виготовили багато годівничок і розмістили їх у садах і скверах. 4. Головнокомандувач Збройних сил України генерал Валерій Залужний, отримавши у січні 2023 року мільйон доларів у спадок від американця українського походження, віддав гроші на потреби армії *(з інтернету)*.

Довідка. З кожної такої пожертви Збройні сили України стають могутнішими. Життя хлопчикові сміливець урятував. Треба пам'ятати про поповнення їх зерном та іншою їжею для пернатих друзів. Тепер він захищатиме ворота московської команди.

5. Прочитайте тексти. Перекажіть їх. Визначте наміри людей, про яких ідеться. Окресліть порушені проблеми.

І. В Івано-Франківську фінішував Всеукраїнський півмарафон. Олег Якимчук на дистанції біг третім. Раптом він помітив, що Сергій Оксенюк, який біг другим, замість виходити на фінішну пряму, помилково побіг на третє коло. Олег побачив, що суперник побіг не туди, тому міг би скористатися випадком і фінішувати другим, та він вирішив почекати Сергія і завершити забіг за ним. Учинок Олега оцінили організатори змагань, ним захоплювалися спортсмени, учасники того забігу *(за В. Гончаруком)*.

ІІ. Кілька днів тому до мене підійшла дівчинка, учениця 7-го класу Бориславської гімназії № 9 Воютицька Аделіна, і простягнула 5 новеньких купюр по тисячі гривень. Я спитала:

— Що це за кошти?

Дівчинка відповіла:

— Пожертва на ЗСУ. Я про цей день мріяла давно. Мені хотілося зробити якусь добру справу, допомогти нашим захисникам. І саме сьогодні такий день. Моя мрія здійснилася!

Як з'ясувалося, дівчинка з дитинства плекала косу. Цього року вирішила обрізати її і виручені кошти віддати на благодійність *(сайт «Нетиповий Борислав»)*.

6. Пригадайте приклади таких учинків: 1) що вас найбільше схвилював; 2) який вас найбільше обурив; 3) котрий учинок вам хочеться наслідувати. Обговоріть один із них, використовуючи в репліках складносурядні речення.

7. Розгляньте світлини. Які вчинки тут зображено? Прокоментуйте їх.

Знаходиться втрачене — і не знаходиться тут і там побачене (І. Вихованець). Дієслово ***знахо́дитися*** стосується виявлення чогось потрібного, загубленого, утраченого, зниклого: *Скарб ніяк не знаходився, попри наші старання*. В українській літературній мові дієслово *знаходитися* не вживають у значенні «бути, перебувати, міститися; перебувати в якомусь стані; виявляти». Тому правильно сказати так: *Сквер магнолій* ***розташований*** *у середмісті. Колектив* ***перебуває*** *в хорошому настрої.*

8. Створіть карту пам'яті. Оцініть результати роботи на уроці за обраною схемою. Яку мету ви реалізували повністю, а до якої лише наблизилися?

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте розповідь на лінгвістичну тему «Розділові знаки в складносурядних реченнях» *(усно)*. Запишіть план її. Обґрунтуйте вибір стилю.
2. Випишіть медійний текст про героїчний учинок українських воїнів. Перебудуйте його, додавши складносурядних речень.
3. Напишіть есе на одну з тем: «Цей вчинок вартий захоплення», «Які вчинки прикрашають людину?», «Що про людину говорять її вчинки?»

§ 13. СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ, БУДОВА Й ЗАСОБИ ЗВ'ЯЗКУ В НЬОМУ

Світлини — джерело інформації

Цілевизначення

Слова дня: *далеби́, запе́внити, коштóвний, мить.*

1. Оберіть один зі способів засвоєння нового матеріалу: 1) послухайте розповідь учителя / учительки; 2) прочитайте подані правила, у разі потреби проконсультуйтеся з учителем / учителькою.

Складнопідрядним називаємо складне речення з нерівноправними частинами, з'єднаними між собою підрядними сполучниками чи сполучними словами (займенниками, прислівниками). Наприклад: *Ми зберігаємо світлини в альбомі,* ***тому що*** *вони нагадують про щасливі миті життя.*

Підрядний зв'язок між реченнями встановлюємо за допомогою запитань і відповідної інтонації: *Я переглядаю старі світлини (коли?),* ***коли*** *хочу згадати безтурботні роки дитинства.*

У структурі складнопідрядного речення є головна й залежна, або підрядна, частини. ***Головна частина*** речення граматично незалежна (від неї ставимо питання до підрядної частини). ***Підрядна (залежна)*** — пояснює, уточнює чи доповнює головну частину (відповідає на питання): *Ми дізналися від світляра (про що?), як зробити знімок виразнішим.* Вона може також заміняти, пояснювати або уточнювати один із членів головного речення: *Світлина (яка?), яку ми зробили на заході сонця, відтворила дивовижну красу гір.*

На письмі підрядну частину складнопідрядного речення **виокремлюємо комою,** а в усному мовленні **виділяємо паузою.** Якщо підрядна частина розташована в середині головної, то її **виокремлюємо комами** з обох боків: *Світлина фіксує миті, коли відбуваються цікаві події. Світлини, на яких зображені літні пейзажі, допомагають згадати літо серед зими.*

2. Прочитайте речення. Виконайте такі дії: а) визначте, просте чи складне речення; б) якщо речення складне, з'ясуйте, зі скількох частин воно складається; в) чим з'єднані частини складного речення; г) з'ясуйте, частини складного речення рівноправні чи нерівноправні; ґ) якщо частини нерівноправні, визначте головну частину й поставте від неї запитання до підрядної. Сформулюйте правила та висновки.

1. Світлина, яка висить на стіні у вітальні, завжди нагадує мені про дитинство. 2. Усі вважають, що світлина зупинила час. 3. Я добре

пам'ятаю той день, коли ми фотографувалися всією родиною. 4. Мама сказала, щоб ми берегли такі щасливі моменти. 5. А бабуся додала, що час швидкоплинний.

3. Розгляньте таблицю. Розкажіть про особливості будови складнопідрядних речень. Проілюструйте свою розповідь прикладами.

Схеми складнопідрядних речень

Люди завжди хотіли зупинити певну мить, щоб потім неодноразово переглядати її.	[ ], (щоб).
Світлини показали нам те, чого жодний із нас іще не бачив у житті.	[те], (чого).
Якщо робота не приносить задоволення, його забезпечує улюблене заняття.	(Якщо), [ ].
Коли люди винайшли світлину, вони відразу відчули її магію.	(Коли), [ ].
Той, хто дуже хоче співати, обов'язково знайде хорошу пісню *(нар. тв.)*.	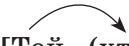 [Той, (хто),]

У ***головній частині*** можуть бути вказівні слова, виражені займенниками (*такий, той, стільки* та ін.) чи прислівниками (*так, тоді, звідти* та ін.), які пояснюють підрядну частину. Ці слова є членами головної частини.

Якщо підрядна частина пояснює всю головну частину, то вказівне слово зливається з підрядним сполучником, утворюючи складений сполучник (*через те що, завдяки тому що, незважаючи на те що, тому що* та ін.).

4. Прочитайте та перепишіть речення. Визначте головну й підрядну частини. З'ясуйте функцію підрядної частини (*пояснення, уточнення, доповнення* тощо). Чи можна фотографувати словами? Прокоментуйте думку М. Титаренко. Поясніть лексичне значення виділених слів. Що значить *набити руку*? Визначте, які речення ілюструють подані світлини.

1. Якщо ви хочете навчитися робити гарні світлини, потрібно вивчити основи **фотомистецтва**. 2. Фотографія — це вид мистецтва, що відтворює навколишній світ за допомогою фотокамери й авторського бачення митця. 3. Фотограф має взаємодіяти з людиною і бачити в ній те, що ховається в глибині. 4. Чорно-білі світлини передають те, що неможливо передати кольорами. 5. Зараз багато авторів свідомо повертаються в часи чорно-білої фотографії, аби обмежити себе в кольорі й сконцентруватися на інших виражальних засобах. 6. За допомогою **макрофотографії** ми

можемо побачити ледь помітні деталі, які невидимі зблизька. 7. Пейзажною є та світлина, що фіксує магію краєвидів. 8. Історики стверджують, що світлина — важливий носій інформації *(з альбому «Фотомистецтво»)*. 9. Фотографуйте словами! Це той «живий» матеріал, у якому ви напрацьовуєте техніку, нагострюєте око й набиваєте руку *(М. Титаренко)*.

5. Продовжте речення, додавши до них підрядну частину. Запишіть утворені речення і побудуйте схеми до них.

1. Я знайшов світлину, … . 2. Цю світлину зроблено тоді, … . 3. Люблю старі світлини, … . 4. Дідусеві світлини розповіли мені, … . 5. Нарешті ми поїхали до того місця, … .

6. Утворіть із поданих частин складнопідрядні речення, щоб вони відповідали схемам. Розставте розділові знаки.

«Наші серця стискалися від ніжності, мов маленькі пружинки, і завмирали в очікуванні» — головна частина.

«Коли ми переглядали світлини бабусиної юності» — підрядна частина.

1. [ ], (коли). 2. (Коли), [ ]. 3. [(коли)].

Запам'ятайте: ***книгору́х***, а не *буккросинг*; ***си́рник***, а не *чизкейк*; ***дахоля́з***, а не *руфер*; ***пристосува́ти***, а не *адаптувати*; ***поколі́ння***, а не *генерація*; ***світли́на***, а не *фотографія*; ***ви́клик***, а не *челендж*; ***нажи́ток***, а не *бекграунд*; ***наплі́чник***, а не *рюкзак*.

7. Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою. З'ясуйте, коли і як ви зможете використати вивчене сьогодні на уроці.

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Проілюструйте теоретичний матеріал, вивчений сьогодні на уроці, за допомогою малюнка, схеми чи алгоритму.
2. Випишіть з улюблених поезій сім складнопідрядних речень. Визначте вид кожного підрядного.
3. Напишіть есе «Що приховують старі світлини?», використовуючи складнопідрядні речення.

§ 14. СПОЛУЧНИКИ ПІДРЯДНОСТІ Й СПОЛУЧНІ СЛОВА У СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ

Привабливість міста й села

Цілевизначення

Слова дня: *лу́ки, середмі́стя, спору́джувати, стрі́ха, виднокóло, хідни́к.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Яку частину мови називаємо *сполучником*? Чому сполучник належить до службових частин мови? Які основні функції його? Що вам відомо про підрядні сполучники? Чим відрізняються сурядні й підрядні сполучники? Які частини мови можуть виконувати роль сполучника у складнопідрядних реченнях?

2. Прочитайте текст. Визначте основну думку. Перепишіть виділені речення та охарактеризуйте їх за всіма відомими вам ознаками.

Якими є сучасні міста? Які процеси та явища наближають до них майбутнє, а які, навпаки, не дають виборсатися з минулого? **Міста, у яких ми живемо сьогодні.** Міста, у яких житимемо завтра. **Міста, які не оговталися від травм XX століття.** Міста, яким іще доведеться заживляти рани, завдані нинішньою війною…

Великі й маленькі. Прогресивні й не дуже. Захопливі й нудні. Інклюзивні й оброслі бар'єрами. Міста, у яких кипить життя. Міста, де активні люди відчувають задуху…

Дивовижно, як часом одне місто може поєднувати ці суперечливі й діаметрально протилежні ознаки. Бо міста — це насамперед люди, які в них живуть, що їх розвивають чи руйнують, які говорять або мовчать. Це декорації, на тлі яких розгортаються тисячі історій, перетинаються покоління, епохи, світогляди й ідеї *(за кн. «Veni, vidi, scripsi. Життя в місті»)*.

Розрізняйте у складнопідрядних реченнях сполучники й омонімічні їм сполучні слова. Це передусім слова ***що, коли, як***. У різних складнопідрядних реченнях вони можуть бути сполучниками чи сполучними словами. Для розмежування їх пам'ятайте такі правила:
1) сполучник не є членом речення, а сполучне слово обов'язково виконує синтаксичну роль у підрядній частині речення;
2) сполучне слово можемо вимовляти з логічним наголосом, що не властиво сполучникам;
3) сполучник можна замінити лише сполучником, а сполучне слово — іншим сполучним словом; сполучне слово ***що*** можна замінити сполучним словом ***який (яка, яке, які)***; сполучник ***коли*** — сполуч-

ником ***якщо***; сполучник ***як*** — сполучниками ***наче, ніби, нібито, немов, неначе, немовбито***.
Наприклад: *Бринить на склі шовкова павутинка,* ***що*** [сполучне слово, заміна — ***яка***; підмет] *на морозі сріблом зацвіла* (Н. Данилюк). *Шуміла берегу ріка,* ***що*** [сполучник] *в неї хвилі у зірках* (Г. Чубач).

3. Розгляньте таблицю. Розкажіть за її змістом, у чому полягає різниця між сполучниками й сполучними словами.

Засоби зв'язку частин складнопідрядного речення				
1	**Підрядні сполучники**		***що, щоб, бо, як, немов, ніби, нібито, хоч, бо, неначебто, якби, адже, немовбито, якби, аби, хай, тому що, для того щоб, дарма що, незважаючи на те що, тимчасом як, через те що, так що*** *та ін.*	не є членами речення; не відповідають на питання
2	**Сполучні слова**	**відносні займенники**	***хто, що, який, чий, котрий, скільки***	є членами речення; відповідають на питання
		прислівники	***де, куди, звідки, коли, як, відколи, навіщо, наскільки, доки, чому***	

4. Прочитайте речення. Визначте засоби зв'язку частин кожного речення. Укажіть, сполучники це чи сполучні слова. Обґрунтуйте відповідь. Визначте способи творення виділених слів.

1. Є міста, яким везе** з річками. Місто Базель я люблю зокрема й за те, що воно розташоване на Райні. У нас кажуть переважно Рейн, але це все одно, що казати «ейн-цвей-дрей»... 2. Берлін мені видається щоденником, у якому хочеться нотувати. 3. Найбільше у світі мені подобаються міста, які можна побачити з висоти. 4. Це було місто, у якому **надвечірні** цитати з поезій Георга Тракля промовляють до перехожих безпосередньо зі стін. 5. Місто Львів розташували настільки бездоганно, що ані валки з Британії до Персії, ані валки з Кореї до Португалії не могли його оминути. 6. Якщо українське **Лівобережжя** уявляти собі лівою частиною живого тіла, то Полтава в цьому тілі є безумовним серцем. 7. Немає у світі іншого міста, до якого я наближався би з такою ейфорією. 8. Ужгород лежав за горами, тобто в казковій країні, бо кожна історія з місцем дії в казковій країні починалася словами «за горами, за лісами» *(за Ю. Андруховичем)*.

5. Об'єднайте кожні двоє речень в одне, дібравши сполучник чи сполучне слово. Запишіть. Визначте засіб зв'язку частин складного речення.

1. Я вирішив прогулятися околицями. Навколишня природа завжди надихає мене, додає сил і натхнення. 2. Цьогорічна осінь так швидко наворожила зиму. Невдовзі білі сніжинки застеляли землю білим обрусом. 3. На траві блистіли срібні коралі роси й вигравали різнобарв'ям під першими променями вранішнього сонця. Жаль було струшувати цей красивий вологий спокій *(за І. Савкою)*.

6. Оберіть світлину, яка вам найбільше сподобалася. Розгляньте зображення та визначте, яку історію воно може нам повідати. Опишіть це кількома складнопідрядними реченнями, використавши сполучники (*бо, якщо, хоча, щоб, коли, поки* тощо) або сполучні слова (*який, де, куди, коли, чому* тощо). Розкажіть, чому ви обрали саме цю світлину.

Національний заповідник «Хортиця»

Кам'янець-Подільська фортеця

м. Канів, Чернеча гора

7. Продовжте кожне з речень. Запишіть, утворивши складнопідрядне речення. Назвіть сполучні засоби. Поясніть значення виділених слів.

1. Найбільше мені подобається спостерігати осінньої пори, як ... . 2. Найулюбленіше місце **чорногузів**** — **луки**, тому що ... . 3. Спів жайворонків такий дзвінкий і прозорий, що ... . 4. Після літньої грози все довкруж посвіжішало наскільки, що ... . 5. Лугова трава, вогкувата й прохолодна, струшувала дощові краплинки, коли ... . 6. Степ уже вбирався у вечорову просинь, ніби ... . 7. Над селом розлилася ранкова блакить, яка ... . 8. Хлопчик біг підтюпцем між полями, бо ... .

8. Дайте відповіді на запитання складнопідрядними реченнями. Запишіть їх.

1. Чим відрізняються колоски жита й пшениці? 2. До чого подібне поле, коли дозріває жито / пшениця? 3. Про який злак кажуть, що він половіє? 4. Як відрізнити дозрілий колосок від недозрілого? 5. Яке жито називають *рунним*? 6. Яке поле називають *рахманним*? 7. Пшеничне, конюшинове, лавандове, картопляне, соняшникове, гречане, капустяне ... . Ви бачили ці поля? Котре з них викликало у вас найбільше захоплення і чому? *(з інтернету)*.

Наголошуйте правильно! *Блаки́ть, бруківка, велелю́ддя, височі́ти, ви́долинок, віднаджувати, даленіти, дивови́жа, доля́дний, до́світок, загра́ва, за́тінок, зачаїтися, звідусі́ль, клубочи́тися, мерщій, під'тюпцем.*

9. Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою. Розкажіть, чи змінилося ваше уявлення про красу довкілля.

10. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Складіть або випишіть із текстів художніх творів по двоє складнопідрядних речень, у яких слова *як, що* та *коли* будуть сполучниками й сполучними словами.
2. Напишіть есе «Місто і село: два ритми одного серця».

§ 15. ВИДИ СКЛАДНОПІДРЯДНИХ РЕЧЕНЬ

Живлюща сила любові

Цілевизначення

Слова дня: *поміркóваний, сподіва́тися, тенді́тний, живи́ти.*

1. Прочитайте речення. Поставте запитання від головної до підрядної частини. На що вказує підрядна частина в кожному з речень? Висловте припущення, на які три групи за значенням можна поділити складнопідрядні речення.

1. Найщасливіші ті люди, які безупинно шукають нагоди продемонструвати любов, доброту й прихильність оточенню *(Дж. М. Темплтон)*. 2. Я вірю, що любов як найвеличніша у світі сила здатна подолати ненависть *(Дж. Д. Рокфеллер)*. 3. Ми живимось енергією любові, бо вона самодостатня *(за Дж. М. Темплтоном)*.

У мовознавстві виокремлюють три найпоширеніші за значенням групи складнопідрядних речень: з підрядними *означальними*, *з'ясувальними* та *обставинними* частинами. Обставинні ж поділяють на кілька груп.

Види складнопідрядних речень		
з підрядною означальною частиною	**з підрядною з'ясувальною частиною**	**з підрядною обставинною частиною**
Щасливе дитинство — це тепла хатина, *(яка?)* у якій у любові зростає дитина *(О. Радевич-Грабовська)*.	Я так люблю, як сонце у кімнаті удосвіта прийде мене будить *(Н. Янушевич)*.	Якщо ваше серце сповнене любові, *(за якої умови?)* у ньому немає місця страху *(М. Дочинець)*.

Увага! Підрядні означальні та з'ясувальні частини речення пояснюють слово або словосполучення, що потребує уточнення, деталізації. Від цього слова ставимо питання до підрядної частини. Підрядні обставинні частини пояснюють головну частину загалом, тому питання ставимо від усієї головної частини до підрядної.

2. Перепишіть речення, розставляючи розділові знаки. Визначте вид кожної підрядної частини. Установіть засоби зв'язку головної і підрядної частин кожного речення. Визначте, що пояснює підрядна частина. Складіть схему першого речення.

1. Найпрекрасніше почуття яке прищеплюють дитині змалку то любов до людей вдячність до матері батька високе поцінування дружби *(І. Цюпа)*. 2. Добре жить тому чия душа і дума добро навчилася любить. 3. Хто зі злом не бореться той людей не любить *(І. Франко)*. 4. Невесело у світі жити як нема кого любити *(нар. тв.)*. 5. Зіграй мені мелодію любові ту без котрої холодно словам *(Л. Костенко)*. 6. Люблю слова що в глибині бездонній пролежали віки *(М. Драй-Хмара)*. 7. Я вірю що любов як найвеличніша у світі сила здатна подолати ненависть *(Дж. Д. Рокфеллер)*.

Складнопідрядні обставинні речення поділяють на види залежно від значення підрядної частини, а саме: підрядні місця, часу, способу дії, міри і ступеня, умови, мети, причини, порівняльні, допустові та наслідкові.

3. Доповніть речення підрядними означальними, з'ясувальними або обставинними частинами. Визначте засоби зв'язку в них. Підкресліть головні й другорядні члени в одному з речень.

1. Любов стає сильнішою лише тоді, … . 2. Любов — це потужна сила, … . 3. Енергія любові є цілющим бальзамом, … . 4. Я вірю, … . 5. … , то збережете почуття любові на все життя.

4. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Людей торкається невимовно прекрасне почуття — любов… Любов! Величезний потенціал у тобі.

Розгляньмо сонце. Воно самодостатнє, бо отримує енергію внутрішніх термоядерних реакцій. Енергія, що вивільняється під час реакцій, дуже велика. Її вистачило б, щоб Сонце могло світити ще мільйони років без значних змін розміру чи яскравості.

Любов подібна до сонця, тому що вона живить себе. Їй не потрібна подяка чи винагорода, щоб вивільняти свою могутню і цілющу енергію. Любов є завжди, навіть тоді, коли здається невидимою. Навіть у момен-

ти емоційного затьмарення вона однаково тут, як залишається тут сонце, сховане за хмарами *(Дж. М. Темплтон)*.

Запитання та завдання

1. Знайдіть складнопідрядні речення, визначте вид кожної підрядної частини. Поясніть уживання розділових знаків.
2. Створіть і запишіть подкаст, де ви читаєте одне речення і пояснюєте його зміст.

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Я дуже люблю ліс. Ліс росте в нашому селі. Ліс змішаний. Ростуть переважно сосни, є осики і дуби.

У лісі навесні багато пролісків і конвалій. У цей час повітря наповнюється ніжним ароматом квітів. Співають пташки. Вони повернулися з теплих країв. Восени дерева скидають пожовкле листя. У цей час у лісі можна знайти багато грибів.

Дуже люблю збирати гриби. Особливо люблю збирати маслюки. Їх багато росте під соснами. Іноді трапляються білі гриби. Вони ховаються серед моху під деревами.

Найбільше мені подобається ходити до лісу влітку. Тоді повітря стає свіжим, а земля пахне травами.

Ліс для мене — це місце відпочинку, єднання з природою *(з учнівського твору)*.

Запитання та завдання

1. Відредагуйте текст. Утворіть, де це можливо, складнопідрядні речення. Запишіть їх. Підкресліть сполучники й сполучні слова.
2. Визначте основну думку.
3. Які емоції викликає у вас ліс?
4. У яку пору року він найбільш привабливий? Чому? Скористайтеся в разі потреби світлиною.
5. Які спогади у вас пов'язані з лісом?

6. Запишіть фразеологізми, додавши підрядну частину *(за потреби скористайтеся довідкою)*. Визначте вид складнопідрядних речень.

1. Не погань криниці, бо ... . 2. Дощу не просять, коли ... . 3. Байдуже ракові, у якому ... . 4. Хто любить життя, той ... . 5. Гарно того вчити,

хто … . 6. Куди серце лежить, … . 7. Що міль не з'їсть, … . 8. Як сіно косять, … *(нар. тв.)*.

Довідка. Схочеш водиці, верх зносять, горщику його зварять, про страх не думає, хоче все знати, туди й око біжить, то сточить заздрість, то дощів не просять.

Як виняток, а не *як виключення*; ***завдяки вашій підтримці***, а не *дякуючи вашій підтримці*; ***зіткнутися з труднощами***, а не *зіштовхнутися з труднощами*; ***примусити прибрати за собою***, а не *заставити прибрати за собою*; ***звернути ліворуч***, а не *звернути наліво*; ***показати посвідчення***, а не *пред'явити посвідчення*.

7. Розкажіть, що ви засвоїли на уроці. Оцініть результати своєї роботи.

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію теми уроку. Збагатіть її власними прикладами.
2. Випишіть з улюблених поезій сім складнопідрядних речень із різними видами підрядних частин.
3. Напишіть есе «У чому сила любові?».

§ 16. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ОЗНАЧАЛЬНИМИ ПІДРЯДНИМИ ЧАСТИНАМИ

Культура як цінність суспільства

Цілевизначення

Слова дня: *ле́гіт, лі́тепло, старожи́тності, пльонтані́зм.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що таке *означення*? Які сполучники називаємо *підрядними*? Чим вони відрізняються від сурядних сполучників? Яка особливість складнопідрядного речення порівняно зі складносурядним?

Підрядні означальні речення пояснюють або характеризують член головного речення, виражений іменником, займенником або іншими частинами мови, ужитими в значенні іменника, і відповідають на питання *який? котрий?* Наприклад: *Цю історію хочеть-*

ся казати найдорожчими словами (якими?), що даються людині в рідкісні, неповторні години (О. Довженко).

[ ], (що).

Підрядне означальне речення приєднуємо до того слова, яке воно пояснює чи характеризує, інакше спотворюється зміст. Засобами зв'язку частин такого речення є сполучники й сполучні слова *(який, що, котрий, чий, де, куди, звідки, коли)*. У головній частині перед означуваними словами можуть бути займенники *(цей, той, такий, всякий, кожний, щось)*: *Покажіть мені* ***ту*** *картину, що висить у верхньому ряду.*

2. Прочитайте висловлення про складнопідрядні речення з підрядними означальними, а також розміщені нижче приклади речень. Підтвердьте або спростуйте думки авторки. Сформулюйте думку про важливість цих речень.

Складнопідрядні речення з підрядними означальними — це один із тих типів синтаксичних одиниць, які чи не найлегше дають змогу включати в наші висловлення аргументацію і доказовість правдоподібності того, про що йдеться. Передусім тому, що підрядні означальні частини підпорядковані одному слову, яке в більшості випадків міститься в самому кінці головної частини. Складнопідрядні речення з означальними частинами вживають для характеристики предмета, розкриття особливостей його стану або якостей *(М. Пещак)*.

3. Прочитайте пари речень, зіставте їх. Котрі з них більш інформативні? Поясніть роль складнопідрядних речень із підрядними означальними в нашому мовленні. Зверніть увагу на підпорядкування кожного підрядного речення.

Театр — моя дитяча мрія.

Театр — моя дитяча мрія, про яку знали лише мої найближчі друзі.

В українській культурі є традиції.

В українській культурі є традиції, які зародилися ще в неоліті, зокрема гончарство.

Акваріллю називають техніку живопису.

Акваріллю називають техніку живопису, яка передбачає роботу фарбами на водній основі.

4. Прочитайте речення. Назвіть підрядні частини та слова, які вони пояснюють. Підтвердьте твердження М. Пещак, використовуючи подані реченні. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Культура — це прояв життя людини, що виражається в моделях поведінки, засобах і продуктах діяльності, зокрема ідеях, ідеалах, нор-

мах і цінностях *(Енциклопедія сучасної України)*. 2. Найважливіша функція культури та, що відповідає за перетворення індивіда на особистість у процесі оволодіння культурою. 3. Культура за своєю природою — це творча сфера, що не терпить буденності й шаблонів. 4. Культура — це система цінностей, уявлень про життя і поведінкових кодів, що є спільними для людей, пов'язаних певним способом життя. 5. Мова — фундамент культури, за допомогою якого ми фіксуємо й передаємо знання, норми, моделі поведінки *(з інтернету)*. 6. Геніальною була та українська жінка, що перша отак побілила хату *(Олесь Гончар)*.

5. Прочитайте текст *(мовчки)*. Сформулюйте й запишіть основну думку. Назвіть складнопідрядні речення, визначте вид підрядної частини. Побудуйте схеми виділених речень. Сформулюйте за змістом тексту два-три запитання.

Шукаючи ключові елементи нашої національної ідентичності, до цього переліку маємо додати й народну архітектуру, яка дає уявлення про минуле життя українців, їхню самобутність. **Українці будували хати з того матеріалу, що був доступним.**

У місцевості, де було багато глини, використовували її для спорудження житла. У місцях, бідніших на природні ресурси, робили дерев'яний каркас, який заповнювали, наприклад, сумішшю дранки, тобто очерету з глиною, як-от на Поліссі, де багато боліт. У степах будували мазанки. Дах крили очеретом, соломою чи ракушняком — тим, що завжди було під рукою чи росло неподалік.

Архітектор Юліан Чаплінський зазначає, що місцевий будівельний матеріал найкраще підходить для відповідного регіону.

Батьківська хата — це той простір, у якому ми виростаємо, формуємося і звідки йдемо у світ. Ми будуємо своє майбутнє на міцному фундаменті, яким є спадщина наших предків. Тому збереження її є не лише пам'яттю і повагою історії. Вона пов'язує покоління, зберігає тяглість традицій і не дає забути, ким ми є *(проєкт «Ukraïner»)*.

6. Завершіть кожне з речень, додавши до них підрядну частину *(за потреби скористайтеся довідкою)*. Зіставте свої варіанти з поданими в довідці. З'ясуйте, у яких реченнях сполучні слова можна замінити синонімічними.

1. Алла Горська — видатна художниця-шістдесятниця, ... 2. Володимир Івасюк — автор «Червоної рути», геніальний композитор і співак, ... 3. Українська художниця Євгенія Гапчинська створює не лише картини, а цілий дитячий, але все ж дорослий світ, ... 4. Саме Іван Марчук, ... , увів новий метод малювання — пльонтанізм*.

Довідка. Яка своє натхнення черпала з глибин української самобутності; ... який зробив українську естраду відомою на весь світ; якому притаманний тільки її гумор, приємні для очей фарби, образи з пухкенькими личками; якого називають усесвітньо визнаним українським генієм.

А. Горська. Танок

Володимир Івасюк

Є. Гапчинська. Щастя

І. Марчук. Золота ніч

7. Прочитайте й відредагуйте речення. Укажіть помилки *(усно)*. Наскільки це важливо? Поясніть написання виділених слів.

1. В антракті глядачі мали нагоду оглянути виставку робіт київського художника Олександра Храпачова, яка буде експонуватися впродовж квітня. 2. Цей **мюзикл** уперше звучатиме в Україні, що дуже популярний у світі. 3. Музей українських домашніх ікон і старожитностей, який є частиною комплексу, відзначив свою четверту річницю з дня відкриття. 4. **Ляльку-мотанку** подарувала майстриня, яку зробила вона власноруч *(з інтернету)*.

Дієслово ***зустрічатися*** стосується випадків, коли люди сходяться, бачаться, бувають де-небудь разом або рухаються навпроти когось: *Щосуботи давні друзі зустрічаються.* Дієслово ***траплятися*** вживаємо в значеннях: 1) відбуватися, діятися; бувати, бути, випадати; 2) несподівано з'явитися, прийти; 3) доводитися, мати нагоду.

8. Складіть карту пам'яті. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Які завдання були для вас цікавими й корисними? Оцініть результати своєї роботи.

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію уроку.
2. Випишіть із творів української літератури сім складнопідрядних речень із підрядними означальними.
3. Напишіть есе «Чим для мене є культура мого народу?».

§ 17. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ ЗІ З'ЯСУВАЛЬНИМИ ПІДРЯДНИМИ ЧАСТИНАМИ

Дерево твого роду

Цілевизначення

Слова дня: *щóйно, щúрий, шáна, шанувáти, чатувáти.*

1. Прочитайте речення. Побудуйте схеми. Поставте запитання до підрядної частини. До якого другорядного члена речення ставимо такі самі запитання? До яких частин мови належать слова, що пояснює підрядна частина?

1. Мудрі люди кажуть, що всі найважливіші речі починаються з вдячності *(Б. Матіяш)*. 2. Добре жить тому, чия душа і дума добро навчилася любить *(І. Франко)*.

Складнопідрядним реченням із підрядним з'ясувальним називаємо речення, підрядна частина якого пояснює (з'ясовує) те, про що йдеться в головній частині, і відповідає на питання непрямих відмінків. Наприклад: *Ніхто не має права говорити (про що?), що Україні в душах наших тісно* (Я. Черняк). [ ], (що).

З головною частиною підрядна з'ясувальна з'єднується за допомогою сполучників *що, як, щоб, ніби, мов, наче, чи* або сполучних слів *хто, який, чий, котрий, де, куди, коли, як*.

Особливості підрядних з'ясувальних частин полягають у тому, що вони уточнюють, пояснюють, доповнюють чи конкретизують одне слово в головній частині; таким словом здебільшого є присудок.

Підрядні з'ясувальні залежать від дієслів із такими значеннями:

- **мовлення** (говорити, казати, розповідати, повідомити, запитати, пояснити, нагадати тощо);
- **мислення** (думати, передбачати, упевнитися, згадувати, розуміти);
- **відчуття, сприймання** (бачити, забувати, помічати, чути, відчувати, пишатися, бажати тощо).

Складнопідрядні речення з підрядними з'ясувальними частинами відрізняються від решти тим, що здатні найекономніше й найвиразніше позначати стан людини, її переживання, розумову, а отже, і мовленнєву діяльність... Тому вживають їх переважно для того, щоб описати чи охарактеризувати людські стосунки, ставлення людини до природи, до праці і т. ін. *(за М. Пещак)*.

2. Перепишіть речення, розставляючи необхідні розділові знаки. Укажіть головну частину й підрядну з'ясувальну. Визначте, за допомогою яких засобів підрядна частина приєднана до головної.

1. Ніколи не забувайте де ви народилися і виросли *(із журналу)*. 2. Не дай щоб у серці постаріла мрія *(М. Ткач)*. 3. Хочеться щоб діти були мандрівниками відкривачами й творцями в цьому світі *(В. Сухомлинський)*. 4. Він зрозумів що життя дається лише один раз *(М. Луків)*. 5. Про нас думають з огляду на те що ми робимо *(Д. Карнегі)*. 6. Ніхто не сказав краще за давніх греків що справедливість це стримування сили мудрістю *(П. Загребельний)*. 7. Вітряки продрімали переднівок і не помітили як від них почало відходити літо *(М. Стельмах)*.

3. Запишіть речення, додаючи підрядні з'ясувальні частини й розставляючи коми. Побудуйте схеми до першого й третього речень.

1. Дякую за те … . 2. Науковці з'ясували … . 3. Мудрі люди кажуть … . 4. Ми впевнені … . 5. Я передбачаю … . 6. Промовець висловив припущення … . 7. Мій рід славиться тим, … .

4. Розгляньте таблицю. На прикладі її змісту зробіть висновки про можливості складнопідрядних речень із підрядними з'ясувальними. Доповніть приклади комунікативних можливостей.

Приклади речень	Комунікативні можливості
Дякую, дорогі друзі, що підтримали мене.	Висловити подяку.
Роблю тільки те, що вмію. Збираю тільки те, що не має ціни. Чекаю тільки те, що приходить вчасно.	Поділитися досвідом.
Дружу з тими, хто поділяє моє прагнення жити чесно й діяти справедливо.	Заявити про свої життєві принципи.
Я так люблю, як сонце у кімнаті удосвіта прийде мене будить *(Н. Янушевич)*.	Поділитися своїми вподобаннями.
Орнітологи з'ясували, що соловей у травні за коротку ніч виконує кілька пісень із сотнями варіацій *(М. Дмитренко)*.	Надати розгорнуту інформацію.
Той, хто дуже хоче співати, обов'язково знайде хорошу пісню *(нар. тв.)*.	Зробити висновки.

Запам'ятайте! ***Одержують, отримують*** *подарунок, грошовий переказ, стипендію*; а *освіту, знання, перемогу, волю* ***здобувають***.

5. Прочитайте текст. Сформулюйте та запишіть основну думку. Хто, на вашу думку, може бути адресатом тексту? Знайдіть у тексті речення з підрядними з'ясувальними. Визначте, від якого слова залежить підрядна частина. Розкажіть, як би ви оформили історію свого роду — як літопис, дерево чи фільм.

Люди кажуть, що найголовніше в житті — пам'ять про рід. Ще в глибоку давнину виник звичай вести літописи, сповнені розповідей про історію роду, його представників. Кожне наступне покоління розповідало, як жило. Історики вважають, що династії часто були учасниками важливих подій. В архівах можна знайти матеріали, які містять цінну інформацію не лише про окремі роди, а й про суспільні явища. Проте літописи не завжди охоплюють усю історію роду. Представники знаменитих родин замовляли, щоб художники або гравери зобразили дерево їхнього роду. Воно символізувало зв'язок поколінь *(О. Листопад)*.

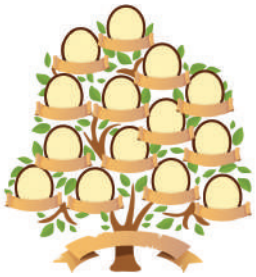

6. Перепишіть речення. Визначте види підрядних частин. Чи можна визначити вид складнопідрядного речення за сполучником чи сполучним словом?

1. Знаєш, яка сліпота для народу є найгірша? 2. І не забувай, що твоя школа — це твоя земля і народне мистецтво. 3. Аж раптом серед сріблястого дощу обоє помічають, як птах розправив великі розкішні крила. 4. Ти завжди мене вчив, що потрібно триматися свого роду. 5. Розкажіть, яку історію ховає в собі бабусина вишиванка. 6. Гуцулка поцікавилася, чи відчуваємо ми свої крила та своє коріння. 7. Чоловік пояснив, що слово півонія будить у його уяві спогади про дитинство й повертає тишу в душу *(за В. Чорней)*.

- Що, на вашу думку, означає *«відчувати свої крила та своє коріння»*?

7. Розгляньте ілюстрації. Що їх об'єднує? Сформулюйте думки, які виникли у вас під час перегляду, і запишіть їх складнопідрядними реченнями з підрядними з'ясувальними.

8. Визначте, що на цьому уроці було найважливіше для вас. Оцініть результати своєї роботи.

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте колаж або плакат «Можливості складнопідрядних речень».
2. Складіть сім складнопідрядних речень із підрядними з'ясувальними, у яких поділіться своїми мріями або планами на майбутнє.
3. Напишіть есе на одну з тем: «Хто дає мені відчуття моїх крил?», «Навіщо людині відчуття своїх коренів?»

§ 18. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ОБСТАВИННИМИ ЧАСТИНАМИ МІСЦЯ І ЧАСУ

Час як соціальна цінність

Цілевизначення

Слова дня: *упродо́вж, тя́гліcть, схамену́тися, сподіва́тися.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Що таке *обставини*? Чим відрізняються складнопідрядні речення з підрядними означальними та складнопідрядні речення з підрядними обставинними? На які питання відповідають підрядні обставинні частини місця, а на які — часу? Що подібного між обставинами простого речення і підрядними обставинними частинами складного речення?

Складнопідрядні речення з підрядними обставинними частинами

Вид підрядних частин	Питання, на які відповідає	Значення підрядної частини / Сполучні засоби
1. Місця	*де? куди? звідки?*	Указує на місце дії, про яку йдеться в головній частині.
		Сполучні слова: *де, куди, звідки*
2. Часу	*доки? коли? до якого часу? як довго? з яких пір?*	Уточнює час дії, про яку йдеться в головній частині.
		Сполучники та сполучні слова: *як, після того як, коли, поки, як тільки, доки, ледве, тоді як, у той час як, відтоді як*
3. Порівняльне	*як?*	Порівнює дію головної частини з дією підрядної.
		Сполучники: *мовби, як, ніби, наче, немов, немовби, нібито, немовбито*

Вид підрядних частин	Питання, на які відповідає	Значення підрядної частини Сполучні засоби
4. Способу дії, міри або ступеня	*як? яким способом? наскільки?*	Уточнює ступінь або спосіб дії, про яку йдеться в головній частині.
		Сполучники: *як, що, щоб, ніби, мов; аж, що аж,* ***сполучні слова:*** *як, скільки, наскільки*
5. Мети	*навіщо? з якою метою? для чого?*	Уточнює мету дії головної частини.
		Сполучники: *щоб, для того щоб, аби*
6. Умови	*за якої умови?*	Указує на умову дії головної частини.
		Сполучники: *якщо, якби, коли б, як, раз, аби*
7. Допустові	*незважаючи на що?*	Виражає дію, яка хоч і протиставляється дії головної частини, але допускає здійснення її.
		Сполучники: *хоч, хай, незважаючи на те що, дарма що*
8. Причини	*чому? з якої причини? через що?*	Називає причину дії в головній частині.
		Сполучники: *тому що, через те що, бо, завдяки тому що, у зв'язку з тим що, оскільки*
9. Наслідкові	—	Указує на наслідок дії головної частини.
		Сполучник *так що*

2. Розгляньте таблицю *(вправа 1)*. Складіть і запишіть запитання для взаємоперевірки.

3. Складіть складнопідрядні речення, використовуючи подану схему *(усно)*. У яких із них підрядні частини вказують на місце й час? Як ви це визначили?

Складнопідрядним реченням із підрядною частиною місця називаємо складне речення, у якому підрядна частина вказує на місце дії в головній частині й відповідає на питання *де? куди? звідки?* Наприклад: *Шукай собі друзів там, де панує довіра й підтримка.*

Складнопідрядним реченням із підрядною частиною часу називаємо складне речення, у якому підрядна частина вказує на час дії в головному реченні й відповідає на питання *коли? з якого часу? відколи? як довго? до якого часу?* Наприклад: *Коли людина марнує час, вона втрачає можливості.*

4. Прочитайте речення. Визначте вид підрядних частин. Поясніть уживання розділових знаків. Що вам відомо про рослину, згадану в першому реченні? Випишіть із тексту слова, що відповідають таким характеристикам: 1) іменник, загальна назва, неістота, чоловічий рід, однина, II відміна, м'яка група, називний відмінок, підмет; 2) дієслово, доконаний вид, дійсний спосіб, майбутній час, II дієвідміна, присудок.

1. Де петровий батіг любить степ над усе, там єдину з доріг він дбайливо пасе … *(А. Царук)*. 2. Зберігайте позитивне налаштування і мотивацію навіть тоді, коли тягар здається непідйомним *(Н. Вуйчич)*. 3. Коли буває важко між людьми, я йду до лісу говорити з Богом. 4. На сходах час думки порозкидав, де я, мала, напоєна вітрами, лечу й хапаю зблиски у рукав *(Н. Данилюк)*. 5. Я завжди мріяла жити там, де є струмок *(Л.-М. Монтгомері)*. 6. Коли квітень ударить у сонячний гонг, прокидається і вмивається чистою сльозою лоза *(М. Дочинець)*.

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Доки ти спиш, час іде. Доки ти їси, час іде. Доки ти сидиш у соціальних мережах, час плине… Це означає, що час минає і ніколи не повернеться. Головна валюта нашого життя — час.

Доки ти думаєш про ризик, хтось ризикує та досягає успіху.

Доки ти думаєш про ухвалення рішення, хтось ухвалює своє рішення і досягає успіху.

Доки ти читаєш некорисне, хтось читає корисне й росте.

Щодня тебе можуть розчаровувати якісь люди — забудь про них, не бери близько до душі, фокусуйся на тому, що для тебе корисне.

Щодня в тебе можуть виникати проблеми — будь сильним…

Те, що зробить тебе успішним, лиш у твоїх руках… *(Д. Бондар)*.

Запитання та завдання

1. Назвіть складнопідрядні речення, визначте вид підрядних частин *(усно)*.
2. Визначте риси характеру людини, яка написала такі поради.
3. Автор тексту має активну чи пасивну життєву позицію? Доведіть.
4. У чому важливість цих порад?
5. На формування яких характеристик у людей ці поради звернені?
6. Як ви ставитеся до порад? Чи маєте досвід користування порадами?

6. Прочитайте речення, перебудуйте їх на складнопідрядні. Поясніть, як змінилася структура речення. Визначте тип підрядної частини. На основі перебудованого речення підготуйте допис або сторінку щоденника.

Зразок. Знаходьте час для роботи — це умова успіху. — Коли знаходите час для роботи, ви створюєте умову успіху.

1-ша група. Знаходьте час для роздумів — це джерело сили ... .
2-га група. Знаходьте час для гри — це секрет молодості ... .
3-тя група. Знаходьте час для читання — це основа знань ... .
4-та група. Знаходьте час для дружби — це умова щастя ... .
5-та група. Знаходьте час для мрії — це шлях до зірок ... *(Б. Чурило)*.

7. Розгляньте схему. Поміркуйте та назвіть ті складники використаного часу, що роблять його продуктивним. Дайте відповідь на запитання: «Коли час використано з користю?», використовуючи складнопідрядні речення *(усно)*.

Запам'ятайте слова з подвійним наголосом! *Ба́жа́ний, беззаха́сний, зокре́ма́, доповіда́ч, допомі́жни́й, весня́ни́й, водно́ча́с, сли́во́вий, ба́йду́же, огля́да́ч, за́вжди́, у́смішка, закі́нчи́ти, по́ми́лка* (але у множині — *помилки́*), *оповіда́ч, карто́пля́ний*.

8. Зіставте визначені на початку уроку цілі й досягнуті результати вашої роботи. Що ви вважаєте сьогодні своїм найбільшим досягненням? Критично оцініть свою роботу. Де ви зможете використати здобуті на уроці знання, набуті вміння?

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Доберіть і запишіть сім запитань, відповідями на які мають бути складнопідрядні речення з обставинними частинами місця або часу.
2. Складіть і запишіть сім складнопідрядних речень із підрядними обставинними частинами місця, у яких розкажіть про географічне розташування вашого населеного пункту, річки чи озера, що вам подобається, вашої школи.
3. Напишіть есе «Куди зникає мій день?».

§ 19. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ОБСТАВИННИМИ ПОРІВНЯЛЬНИМИ, СПОСОБУ ДІЇ, МІРИ або СТУПЕНЯ

Знайти своє покликання

Цілевизначення

Слова дня: *сливе́, свідо́мий, розва́жливий.*

1. Порівняйте речення. Охарактеризуйте їх за будовою.

Дівчина гарна, як маків цвіт. — Життя промайнуло, як маківка відцвіла.

Складнопідрядним реченням із підрядною порівняльною частиною називаємо таке складне речення, у якому зміст головної частини розкрито через порівняння зі змістом підрядної. Наприклад: *Покликання народжується в душі, як зерно проростає в родючому ґрунті.* [ ], (як ...).

Підрядні порівняльні речення не треба плутати з порівняльними зворотами, які не мають присудків і є членами простого речення. Порівняйте: *Бринить джерело, мов порвалась струна у бандури.* (Є. Гуцало.) *Рушники і вишиванки, наче птиці, позліталися звідусюди на стіні* (С. Слюсарчук).

Підрядна частина може бути неповним реченням із пропущеним присудком, але його легко відновити за змістом головної частини: *Самота диригує спогадами, як маестро оркестром* (Н. Гуменюк).

2. Прочитайте речення. Розмежуйте прості речення з порівняльним зворотом і складнопідрядні речення з підрядними обставинними порівняльними. Поясніть різницю між ними. Підкресліть граматичні основи в підрядних частинах. У яких реченнях підрядна частина є неповним реченням? Побудуйте схеми до двох складнопідрядних речень *(на вибір)*.

1. Його покликання видавалося всім ясним, як божий день. 2. Білосніжні хмаринки, як пір'я, легенько пливуть краями неба... *(Г. Косинка)*. 3. А квіти їй всміхались, наче діти *(Т. Іванчук)*. 4. Не зважаючи на поліфонію, кожний голос вів свою неповторну партію, ніби кожний із виконавців говорив водночас і про загальне, і про щось сокровенне, своє. 5. Кожна твоя нота звучить — мов різьба по дереву *(І. Роздобудько)*. 6. Любов, як сонце, світу відкриває безмежну велич людської краси *(В. Симоненко)*. 7. Важкі мої думи, як жорна *(Л. Костенко)*. 8. Тільки тепер ця музика звучала якось особливо, по-танцювальному, наче й справді вона була при-

значена супроводжувати танок *(Р. Береза)*. 9. Лагідний спів, наче тепла ковдра, огорнув її цілковитим спокоєм *(М. Рубан)*.

3. Розгляньте світлини. Складіть і запишіть до кожної з них по двоє речень: з порівняльним зворотом і складнопідрядне з підрядним обставинним порівняльним.

Складнопідрядним реченням із підрядною частиною способу дії, міри або ступеня називаємо таке складне речення, у якому підрядна частина вказує на спосіб дії або міру чи ступінь вияву ознаки, дії, про які йдеться в головній. Наприклад: *Художник може так заглибитися в задум своєї картини, що кольори з палітри ніби самі перетікають на полотно* (Дж. М. Темплтон). [ ], (що).

У головній частині можуть бути співвідносні слова: ***так, такий, стільки, настільки, такою мірою.***

4. Перепишіть речення, підкресліть граматичні основи. Визначте вид підрядних частин.

1. Він так співав, що крилами йому став голос *(А. Демиденко)*. 2. Близько опівночі вітер розперезався настільки, що вперше за історію туристичних походів змусив мене перенести намет у більш затишне й безпечне місце *(І. Меліка)*. 3. Голос скрипки буває настільки тендітним, що виникає, здається, із самого небуття *(за А. Содоморою)*. 4. Французи так шанували українську художницю Софію Левицьку, що навіть створили товариство «Приятелі Софії Левицької» *(з інтернету)*. 5. Василь Сліпак стільки поїздив світом, що він уже був «людиною світу» *(І. Вовк)*.

5. Відновіть речення, дібравши продовження з довідки. Поясніть значення фразеологізмів.

1. Набігався так, що ... . 2. Злякався так сильно, що ... . 3. Змерзла так, що ... . 4. Хлопчик тримає іграшку так міцно, що ... *(нар. тв.)*.

Довідка. Ніг не чує, аж мурашки по спині побігли, зуби цокотять, хоч зубами виривай.

6. Перепишіть речення та розставте пропущені розділові знаки. Визначте вид підрядних частин.

1. Під звуки бандури кобзарський спів лине мов із нами говорить душа України *(Я. Чорногуз)*. 2. Хірург може так зосередитися на своїй роботі що цілюща енергія Всесвіту потече через його розум його любов до покликання і його руки *(Дж. М. Темплтон)*. 3. Співала так як лиш вона уміла *(Л. Костенко)*. 4. Ткацтво настільки цікаве й захопливе ремесло що від охочих оволодіти ним сьогодні відбою немає. 5. Національне гутне мистецтво розвивається настільки стрімко що невдовзі воно може стати знаковим для України й конкурувати на світових ринках із відомим муранським склом *(з інтернету)*.

7. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Художник-скляр — один у полі не воїн. Я порівнюю свою роботу з камерним оркестром. Я — композитор, задумую твір, проводжу репетицію, тобто пояснюю послідовність процесу. Тоді з двома-трьома майстрами беремося до роботи. Розпочинає «перша скрипка» провідного майстра. Її мелодія так захоплює, що тут же долучається решта членів із бригади. Атмосфера єдиного творчого злету настільки полонить усіх, що вже нічого пояснювати не треба. Потрібно лише надіслати думку поглядом — і на ваших очах відбувається таїнство, що наповнює неземною радістю. І від цього неповторного захопливого відчуття маєш більше насолоди й задоволення, ніж від уже готового виробу *(А. Бокотей)*.

Запитання та завдання

1. Що означають вислови *«один у полі не воїн»*, *«перша скрипка»*, *«атмосфера єдиного творчого злету»*?
2. Який оркестр називають *камерним*?
3. Чи відоме вам відчуття *«неземної радості»*? Якщо так, то із чим воно пов'язане?
4. Випишіть складнопідрядні речення, визначте вид підрядних частин. Визначте граматичну основу в першому реченні.

Говоріть правильно! ***Зворушливий, животрепетний, бентежний***, а не *хвилюючий*; ***наступний день***, а не *слідуючий день*; ***уживаний***, а не *бувший у використанні*; ***бути відповідальним, відповідати за ...***, а не *нести відповідальність*.

8. Проаналізуйте власну навчальну діяльність на уроці й висловте своє ставлення до результатів її.

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Складіть алгоритм розмежування простих речень із порівняльним зворотом і складнопідрядних речень із підрядними обставинними порівняльними частинами.
2. Випишіть із художніх текстів по три приклади речень, які вивчали на уроці.
3. Напишіть есе на одну з тем: «Коли робота стає музикою», «Творчість — це командна гра?»

§ 20. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ОБСТАВИННИМИ МЕТИ, УМОВИ ТА ДОПУСТУ

Важливі життєві уроки

Цілевизначення

Слова дня: *ретéльний, присягáтися, призвичáїтися.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

1. Пригадайте ситуації, коли вам доводилося щось пояснювати, зазначаючи мету чи умову.

2. Зверніться до таблиці «Складнопідрядні речення з підрядними обставинними частинами» *(§ 18)*, визначте спільне й відмінне між реченнями.

3. Які види речень переважатимуть у таких ситуаціях спілкування: 1) коли необхідно попросити вибачення; 2) коли необхідно розповісти про ваші наміри, плани. Наведіть приклади.

4. Як ви розумієте зміст речення: «Щоб бути прощеним, спершу прощайте» *(Дж. М. Темплтон)*? Чи можна вважати його важливим життєвим кредо?

2. Продовжте кожне речення, додавши підрядну частину. Запишіть речення та побудуйте схему до кожного. Визначте вид підрядної частини та засоби зв'язку. Які з висловлень ви вважаєте дискусійними? Чому?

1. Ми маємо вивчати досвід інших, щоб ... . 2. Життя навчить тебе витривалості, якщо ... . 3. ... , усе одно не зупиняйся.

Складнопідрядним реченням із підрядною частиною мети називаємо складне речення, у якому підрядна частина вказує на мету того, про що йдеться в головній частині. *Ми знов зустрілися з тобою, аби навік з'єднать серця* (В. Коваленко). [ ], (аби).

3. Прочитайте речення. Визначте вид підрядних частин. До одного з речень доберіть кілька синонімічних варіантів *(за зразком, усно)*.

Зразок. Щоб зрозуміти привабливість закарпатських пейзажів на художніх полотнах, треба їхати в Карпати. Треба їхати в Карпати, інакше важко зрозуміти привабливість закарпатських пейзажів на художніх полотнах. Для розуміння привабливості закарпатських пейзажів одних картин недостатньо — у Карпати треба їхати.

1. Щоб зрозуміти привабливість закарпатських пейзажів на художніх полотнах, треба їхати в Карпати. 2. Щоб навчитися цінувати час, людина повинна відчути його втрату. 3. Ми повинні працювати над собою, щоб стати кращою версією себе. 4. Треба не боятися писати есе, щоб навчитися критично мислити.

4. Перепишіть речення і побудуйте схему до кожного. Визначте вид підрядних частин. Які з висловлень ви вважаєте *дискусійними*? Чому?

1. Якби доля надала мені можливість повернутися в минуле, я б неодмінно ще раз відвідав ці казкові місця в Карпатах *(І. Меліка)*. 2. Щоб ніч була ніччю, їй потрібний день *(А. Содомора)*. 3. І миті жодної не можна повернути, щоб заново, по-іншому прожить *(В. Симоненко)*. 4. Якщо ви любите ясні веселі кольори, ніжні, прозорі акварелі, ваша пора — квітневий ранок *(С. Макаревська)*. 5. Щоб знайти відповіді на низку запитань, треба піднятися в гори, зрівнятися з хмарами й стати ближче до сонця *(І. Меліка)*. 6. Якщо поранити сосну, земля пошле їй через стовбур ліки — смолу і загоїть рану *(М. Дочинець)*.

Складнопідрядним реченням із підрядною частиною умови називаємо складне речення, у якому підрядна частина вказує на умову, за якої можливе те, про що йдеться в головній частині: *Коли в людини є народ, тоді вона уже людина* (Л. Костенко). (коли), [ ]. Якщо підрядна частина стоїть перед головною, то в головній може бути співвідносне слово *то*: *Якщо хочеш зберегти енергію своєї нації, то не цурайся роду свого, його звичаю та мови.*

5. Прочитайте речення. Визначте вид підрядних частин. До одного з речень доберіть кілька синонімічних варіантів *(усно)*.

1. Якщо не вчитися на власних помилках, доведеться знову проходити ті самі уроки *(Дж. М. Темплтон)*. 2. Поразка не гірка, якщо її не проковтнути *(Т. Енґстром)*. 3. Вдало дібраного слова було достатньо, щоб зупинити наступ армії, перетворити поразку на перемогу й урятувати імперію *(Е. де Жирарден)*. 4. Кожному слову треба надати вагу й повноту, щоб воно залунало, захоплюючи людську уяву *(В. Гук)*. 5. Ми переживаємо труднощі, щоб зрозуміти ціну простих речей. 6. Якщо ви відкриті до змін, кожний день стане для вас новим учителем. 7. Щоб збагатити себе друзями, збагатіть друзів собою *(Дж. М. Темплтон)*.

6. Об'єднайтеся в три групи. Оберіть завдання.

I. Запишіть варіанти відповідей у формі складнопідрядного речення з підрядним умови, зазначивши, чому потрібно: 1) щодня бігати; 2) дотримуватися слова; 3) бути пунктуальними; 4) говорити українською мовою; 5) читати книжки; 6) дотримуватися Правил дорожнього руху.

II. Продовжте речення, додавши до кожного з них головну частину.

1. Якщо добре володітиму українською мовою, … . 2. Якщо я визнаю свої помилки, … . 3. Якщо я почну правильно харчуватися, … . 4. Якщо я навчуся завжди тримати слово, … . 5. Якщо я частіше буватиму на природі, … . 6. Якщо я буду щодня ставити перед собою завдання, … .

III. Запишіть кілька варіантів зазначених ситуацій, використовуючи складнопідрядні речення з підрядними умови.

1. Якби дощ ішов безперестанку, ... 2. Якби ожили всі казкові герої, ... 3. Якби всі квіти не планеті були синього кольору, ... 4. Якби ожили всі помилки в зошиті, ... 5. Якби всі люди вміли читати чужі думки, ... 6. Якби всі гаджети вийшли з ладу на місяць, ...

7. Прочитайте текст мовчки. Визначте вид кожного складнопідрядного речення, що є в тексті. Яку проблему порушує автор? Як автор пропонує розв'язати її? А якої думки ви? Сформулюйте та запишіть свої пропозиції у формі складнопідрядних речень із підрядними мети або умови.

Чарлі мирився з помилками, даючи собі змогу відповісти за них.

— Ніколи не забувай, — говорив він, — що помиляються всі. Проблема в тому, що більшість людей не хоче цього визнавати. Якщо, наприклад, хтось із чимось напартачив, то визнай свою провину. Він же спробує перекласти провину на дружину, дітей, собаку, погоду, щоб ніколи не визнавати своїх промахів. Тож якщо провина твоя, проси вибачення не в мене, поглянь на себе в дзеркало. А вже потім приходь до мене.

Він поважав тих, хто здатний визнати свої невдачі *(Лі Якокка)*.

8. Прочитайте речення. Визначте вид їх за будовою. Яке речення точніше висловлює допустове значення?

1. Хоч мандрівник і не знав дороги, але все-таки вийшов до озера.
2. Не знаючи дороги, мандрівник усе-таки таки вийшов до озера.

Складнопідрядним реченням із підрядною частиною допусту називаємо складне речення, у якому підрядна частина містить твердження, усупереч якому дія, про яку йдеться в головній частині, відбувається: *Перед ним лежав шлях, курний уже*, ***хоча*** *була рання весна* (М. Коцюбинський).

[ ], (хоча).

Ці речення відповідають на питання *незважаючи на що?*

Частини складнопідрядного речення з підрядною обставинною допусту з'єднуються за допомогою сполучників ***хоч, хай, незважаючи на те що, дарма що***. Наприклад: *Хоч які слова не були б хороші, без діла вони полова (І. Цюпа)*.

Якщо підрядне допустове речення розташоване перед головним, у реченні можуть бути протиставні сурядні сполучники ***а, та, зате, проте, однак, але***.

Підрядні частини допусту виражають дію, яка, хоч і протиставлена дії головного речення, усе ж допускає можливість її.

9. Прочитайте речення, охарактеризуйте їх *(усно)*. Поясніть, чого навчають, від чого застерігають і що радять ці перлини народної творчості.

1. Хоч який був високий твій дід, ти сам маєш свого росту доходити. 2. Хоч яка висока гора, а перевал десь та є. 3. Хоч як вітер дме, гора стоїть на місці. 4. Хоч і знаєш дорогу, зайвий раз спитай. 5. Хоч і малі вуста, та мова густа. 6. Хоч і негода, та мандрівники подорожують. 7. Хоч і немає рису, ложки не викидай. 8. Хоч і сонце світить, а плащ у дорогу бери. 9. Хоч трава й покошена, та коріння залишилося *(нар. тв.)*.

10. Доберіть якомога більше варіантів підрядної допустової частини складного речення до одного з варіантів головної частини за відведений учителем час.

1. Незважаючи на те що ... , я вважаю цей день найчудовішим у моєму житті. 2. Дарма що ... , ця мандрівка збагатила нас неймовірними враженнями. 3. Хоч ... , я дорожу нашою дружбою.

11. Розгляньте малюнки. Складіть за ними речення, які вивчали сьогодні на уроці.

Розрізняйте дієприслівник *не дивлячись* і дієприслівниковий прийменник ***незважаючи на***: *Хлопець щось намагався пояснювати, **не дивлячись** мені у вічі. **Незважаючи на** дощ, діти продовжували прибирати сквер.*

12. Розкажіть про результати своєї роботи на уроці. За що ви сьогодні можете похвалити себе?

13. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Поцікавтеся народними повір'ями. Розкажіть про них п'ятьма складнопідрядними реченнями з підрядними умови, мети або допусту.

Зразок

1. Якщо зустрінеш по дорозі жінку з повними відрами, то ... .

2. Якщо кіт умивається, … .
3. Якщо ластівки звили гніздо під стріхою, … .

2. Доберіть сім фразеологізмів, що є складнопідрядними реченнями з підрядними умови, мети або допусту.
3. Напишіть есе «Мій важливий життєвий урок».

§ 21. СКЛАДНОПІДРЯДНІ РЕЧЕННЯ З ПІДРЯДНИМИ ОБСТАВИННИМИ ПРИЧИНИ ТА НАСЛІДКУ

На кожний наслідок є причина

Цілевизначення

Слова дня: *приголо́мшувати, пра́гнути, поча́сти.*

1. Прочитайте речення. Визначте в кожному головну та підрядну частини. На що вказує підрядна частина?

1. Багато хто уникає змін, **тому що боїться вийти із зони комфорту.** 2. Свідомий вибір молоді стає дедалі важливішим, **тому що він впливає на формування громадянського суспільства.**

Складнопідрядним реченням із підрядним обставинним причини називаємо речення, у якому підрядна частина вказує на причину дії, про яку йдеться в головній частині. Підрядна частина відповідає на питання *чому? з якої причини? через що?* Наприклад: *Вкраїнський хліб тому такий смачний, що він завжди замішаний на пісні* (Є. Летюк). [ ], (що …).

2. Прочитайте текст. Поясніть розділові знаки. Дайте відповідь на запитання «Навіщо ми вчимося?». Виконайте це завдання ланцюжком. Так ви повторите тему попереднього уроку й водночас нагадаєте про свої далекі цілі.

— Хіба ж не всі діти прагнуть учитися? — здивувалася дівчинка?

— Самого лише прагнення вчитися недостатньо, — заперечила жінка. — Питання в тому, навіщо ми вчимося. Ти, вочевидь, хочеш учитися, щоб стати кращою людиною, і водночас розвиваєш у собі чудовий талант — спонукати інших до прояву найкращих рис характеру *(за Б. Шефером)*.

3. Прочитайте запитання. Оберіть одне з них і дайте на нього письмову відповідь, використавши складнопідрядне обставинне речення з підрядною частиною причини.

1. Три приємні запахи. Для когось це аромат гарячої кави, свіжої випічки й запах сторінок нової книжки… А для вас? 2. Три улюблені пей-

зажі. Для когось це неозоре поле пшениці, морська гладінь і засніжені вершини Карпат. А для вас? 3. Три найнеобхідніші речі в дорозі. Для когось це зубна щітка, книжка й тепла ковдра. А для вас?

4. Доберіть до кожної частини речень лівої колонки правильну за змістом підрядну частину, розташовану праворуч.

Треба прочитати книжки Олександра Михеда,	тому що це розповідь про велику мрію.
Кожний повинен прочитати книжку Макса Кідрука «Мексиканські хроніки»,	цей твір написаний у жанрі міського фентезі.
Раджу прочитати роман «Гонихмарник» Дари Корній,	тому що прикметною ознакою його / її творчості є інтелектуалізм.
Просто необхідно кожному прочитати твори Ліни Костенко,	тому що творчість цього автора / цієї авторки змушує людину думати, усвідомлювати себе, усвідомлювати світ, себе в ньому.

5. Розгляньте схему. Складіть і запишіть складнопідрядні речення, узявши за основу вміщений у ній лексичний матеріал. Визначте види підрядних. Розкажіть про відношення дій головної і підрядної частин.

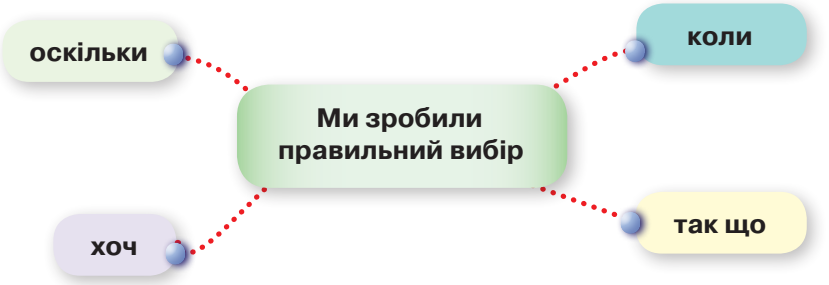

Складнопідрядне речення з підрядною частиною наслідку — це таке речення, у якому головна частина вказує на причину чи умову дії / події, а підрядна частина — на наслідок. Наприклад: *Ми щодня ретельно тренувалися, готуючись до змагань, так що перемога в нас заслужена.*

6. Прочитайте речення. Що спільного й відмінного між ними? Знайдіть і випишіть складнопідрядні обставинні речення з підрядними частинами наслідку.

1. Вимовляю слово «друзі» — і бачу стільки добрих і світлих облич *(за Б. Матіяш)*. 2. Осінь літа хлюпнула в діброву — заіскрився сонячний кришталь *(Н. Данилюк)*. 3. Але раптова життєва криза переламала всі Мар'янині плани, так що для дівчини не знайшлося кращого місця, ніж далеке бабусине село *(за Н. Гербіш)*. 4. Мені дуже сподобалася нова пісня у виконанні гурту «Бумбокс», так що кілька днів поспіль вона без угаву лунала в нашому домі *(з інтернету)*.

7. Утворіть і запишіть із кожної пари речень складнопідрядне обставинне речення з підрядною частиною наслідку.

1. Дув сильний північний вітер. Небо затягло сірими важкими хмарами. 2. Будильник продзеленчав надто рано й гучно. Я прокинулася миттєво. 3. Надворі було холодно та сніжно. Нам довелося змінити плани на вихідні. 4. Уже кілька діб уночі йшов прохолодний дощик. Довкола все чисте й вимите ніжилося в передчутті теплих обіймів сонця. 5. Ми наполегливо й згуртовано працювали два тижні. Наш проєкт уразив своєю досконалістю та новизною.

8. Запишіть речення, додавши до кожного підрядну частину наслідку. Охарактеризуйте одне речення за всіма відомими вам ознаками.

1. У вранішньому саду, щойно вмитому дощем, ніжна й приємна прохолода. 2. За вікном розлігся густий блакитний туман. 3. Дощ не вщухав уже другу добу. 4. Ранок тишком-нишком розчинився в тумані.

9. Прочитайте виразно текст. Напишіть коментар до нього, використавши складнопідрядне обставинне речення з підрядними частинами причини або наслідку.

Це був дуже важкий день! Один правильний вибір і кілька неправильних. Відтоді спливло чимало часу, але істина, яку я усвідомила тоді, залишається незмінною. Життя — це необхідність вибирати. Усе, що ми їмо, одягаємо, куди ми йдемо та з ким зустрічаємося, — це рішення, які ми часто ухвалюємо без тривалих міркувань. Хочеться, щоб моя дочка знала, що хоч іноді ми й не помічаємо впливу вибору, який робимо, на результат, та немає такого рішення, яке не відобразилося б на нашому житті *(А. Чепмен)*.

- Як ви розумієте вислови *«правильний вибір» — «неправильний вибір»*? Чи маєте звичку аналізувати й оцінювати свій вибір? Наведіть приклади з власного життєвого досвіду, коли вибір був причиною небажаного наслідку / результату.

10. Розгляньте малюнки. Визначте причинно-наслідкові зв'язки. За одним із них складіть речення з підрядною частиною наслідку.

Запам'ятайте! *Тішити око, зрідка траплятися, становити частину, вибачати* ***(кому?)*** *братові, навчати* ***(чого?)*** *мови, докоряти* ***(кому?)*** *сусідові, зазнавати* ***(чого?)*** *втрат, захворіти* ***(на що?)*** *на бронхіт, командувач* ***(чого?)*** *війська.*

11. Розкажіть про набутки цього уроку. Чим ви збагатили себе? Чи задоволені ви своїми результатами?

12. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. До поданих речень доберіть головні частини, утворіть складнопідрядні обставинні речення з підрядними частинами причини або наслідку.

1. Учні не поїхали на екскурсію. 2. Терміново треба було завершити проєкт. 3. Річка вкрилася кригою ще на початку листопада. 4. Поверталися додому втомленими, але щасливими. 5. Усі квитки розкупили заздалегідь.

2. Випишіть із художніх творів, які ви зараз читаєте, по три складнопідрядні обставинні речення з підрядними частинами причини та наслідку.
3. Напишіть есе «Нелегкий вибір у моєму житті».

§ 22. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ МІЖ ЧАСТИНАМИ СКЛАДНОПІДРЯДНОГО РЕЧЕННЯ

Інновації, що зробили цей світ кращим

Цілевизначення

Слова дня: *поліття, переважáти, пáморочливий, осяжний.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Запропонуйте своє визначення розділових знаків. Що вам відомо про розділові знаки та значення їх у вашому житті? Які розділові знаки ви ставите завжди безпомилково? Чи відчували ви труднощі, пов'язані з пунктуацією? Чи може незнання правил пунктуації зашкодити людині? Як саме?

2. Прочитайте тексти. Що їх об'єднує? Зіставте власне тлумачення поняття «розділові знаки» з авторським. Чому, на вашу думку, в уяві перекладача, письменника, науковця А. Содомори розділові знаки асоціюються з мімікою, подихом, збудженням, сумнівом, жестом, мовчанкою?

I. Уявімо собі листовну бесіду чи взагалі текст без жодного розділового знака — суцільні букви, де й між словами жодної паузи, жодного простору немає. Безликий був би текст. Бо ж розділові знаки — то своєрідна міміка, подих, збудження, сумнів, енергійний жест, мовчанка... *(А. Содомора)*.

II. Система пунктуаційних знаків, якими нині послуговуються в писемному мовленні, склалася історично. У первісних давніх текстах розділових знаків не було, вони тільки згодом почали закріплюватися, бо пунктуаційне членування написаного чи надрукованого допомагало точніше відобразити ритмомелодику фрази та суттєво полегшувало сприймання її змісту *(за З. Терлаком)*.

- Сформулюйте та запишіть висновки щодо важливості розділових знаків.

У складнопідрядному реченні між головною і підрядною частиною, приєднаною сполучником або сполучним словом, **ставимо кому**. Наприклад: *Коли з'явився інтернет, людство отримало доступ до безмежжя інформації. Технології розвиваються з такою швидкістю, що суспільство не завжди встигає адаптуватися.*

Якщо підрядне речення розміщене в середині головного, його **виокремлюємо комами з обох боків**. Наприклад: *Сьогодні смартфони, які поєднують функції телефона, комп'ютера, камери та багатьох інших пристроїв, змінили наш спосіб життя.*

Кому не ставимо в таких випадках:

1) між однорідними підрядними частинами, з'єднаними єднальним або розділовим сполучником: *Штучний інтелект розвивається, через що змінюються професії* ***та*** *оновлюється ринок праці.*

2) якщо перед підрядною частиною стоять частки ***не***, ***і***: *Учасників студентського конкурсу із живопису цікавить* ***не*** *як він буде організований, а які номінації визначило журі. Треба позитивно сприймати кожну інновацію* ***і*** *навіть коли ти ще до кінця не усвідомив її.*

3. Прочитайте речення. Поясніть уживання розділових знаків. Визначте види підрядних частин.

1. ChatGPT вже називають революційним розробленням у галузі штучного інтелекту, тому що він демонструє надзвичайно великий набір навичок. 2. Усі інновації необхідно аналізувати, щоб зрозуміти користь їх для людства. 3. Інновації у відновлюваних джерелах енергії в поєднан-

ні з революційними технологіями накопичення її настільки важливі, що можуть змінити енергетичний сектор. 4. У контексті кліматичних змін дослідники Гарвардського університету розробляють проєкт «Scopex», який має допомогти охолодити планету. 5. Перші системи електронної комерції з'явилися в 1960-х, коли комп'ютеризація почала проникати в корпоративний світ. 6. Учені з різних країн змагаються, хто перший створить літак із водневим двигуном *(з інтернету)*.

4. Перепишіть речення, уставляючи пропущені букви та розділові знаки. Поставте наголос у виділених словах. Визначте вид підрядних частин.

1. Хоча штучний інт..лект уже давно не є чимось фантастичним історія появи його ще в с..р..дині XX століття нам цікава. 2. Н..впинне зростання обчислювальних потужностей розвиток алгоритмів машинного **навчання** та в..ликі дані дали змогу ШІ досягти рівня який раніше здавався н..досяжним. 3. Сучасні с..стеми штучного інт..лекту можуть аналізувати вирази обличчя та інтонацію голосу щоб ро..пізнати емоційний стан людини. 4. Сучасні **роботи** зокрема ті що використовують у промисловості к..руються алгоритмами штучного інт..лекту. 5. ШІ еф..ктивно в..користовують у сфері кіберб..зпеки оскільки він допом..гає в..являти та блокувати кіберзагрози аналізуючи в..ликі обсяги даних у р..жимі р..ального часу. 6. Для того щоб інновації пр..носили **користь** треба дотримуватися етичних норм у наукових дослідженнях.

5. Розгляньте малюнки. Які інновації і в яких галузях на них зображено? Розкажіть про це, використовуючи складнопідрядні речення.

6. Утворіть із кожної пари простих речень складнопідрядне й запишіть його. Визначте вид кожного складнопідрядного речення та поясніть розділові знаки *(усно)*.

1. Смартфони стали невід'ємною частиною повсякденного життя. Вони змінили наші способи навчання, роботи та спілкування. 2. Миколу Івановича Пирогова справедливо називають видатним хірургом, анатомом, ученим і педагогом. Він створив перший атлас топографічної анатомії людини, започаткував використання анестезії під час оперативних утручань, створював недільні школи для дорослих. 3. Квантові комп'ютери мають потенціал розв'язувати складні завдання за хвили-

ни. На розв'язання складних завдань традиційним суперкомп'ютерам знадобилися б тисячі років. 4. Ми все ще перебуваємо на ранніх стадіях інноватики. Потенціал комп'ютерів величезний. 5. 5G — це стандарт мобільного зв'язку п'ятого покоління. Одна з його особливостей — значно вища швидкість передання інформації *(з інтернету)*.

7. Прочитайте текст. Сформулюйте порушену в ньому проблему. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

В ОЧІКУВАННІ ЧУДЕС

Сучасний світ стрімко розвивається. А час так само стрімко стискається. Кардинальні інновації, на появу й масове впровадження яких раніше витрачали століття, тепер стають реальністю за лічені роки, а то й місяці. Тому спроби сучасної людини заглянути лише на 25 років уперед можна порівняти з осяяннями Нострадамуса, який жив у XVI столітті. Утім, на відміну від середньовічного астролога, прогнози сучасних учених набагато чіткіші та влучніші, тому що вони оперують не власними фантазіями, а цілком конкретними тенденціями матеріального світу.

На початку XXI століття актуальними для глобального прогресу темами стали «два Зе» — здоров'я людини та здоров'я планети, тобто екологія. Навколо них, за висновками вчених, й обертаються головні інновації, які невдовзі матеріалізуються в масовий продукт.

Створення повноцінних замінників людських органів і тканин, вивчення можливостей мозку Homo sapiens передавати інформацію, технології, що знизять шкідливі викиди й допоможуть перетворити на замкнутий цикл «виробництво — перероблення — нове виробництво» виготовлення чи не всіх товарів для людей — від одягу до автомобілів. Саме до цього впевнено рухається цивілізація *(за М. Бутченком)*.

Запитання та завдання

1. Які інновації, на вашу думку, здатні змінити світ?
2. Яких інновацій найбільше нині потребує Україна?
3. Якими рисами й навичками мають володіти люди, щоб стати інноваторами?
4. Прочитайте складнопідрядні речення, поясніть у них розділові знаки.

Розгляньте зображення. Підтвердіть або спростуйте твердження, що об'єкти, які можна виміряти фізично, називаємо *об'ємом*, абстрактні — *обсягом*.

- Складіть три-чотири складнопідрядні речення, використовуючи слова *об'єм* та *обсяг*.

Об'єм	*Обсяг*
газу, рідини, повітря, куба, заготівель, циліндра, колби, посудини, статті, кімнати, приміщення, вагона, тіла, серця, мозку	*бюджету, будівництва, виробництва, знань, інформації, капіталовкладень*

8. Поділіться своїми досягненнями й емоціями, які переважали на уроці.

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте колаж на тему «Інновації, яких потребує школа». Прокоментуйте.
2. Доберіть і запишіть текст про інновацію, яка змінила ваше життя.
3. Напишіть есе на одну з тем: «Штучний інтелект — помічник чи загроза?», «Інновація, яку я хотів би / хотіла б винайти».

§ 23. СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ З КІЛЬКОМА ПІДРЯДНИМИ ЧАСТИНАМИ

Го́ри як джерело натхнення

Цілевизначення

Слова дня: *осягну́ти, о́бшир, небосхи́л, насна́га, надиха́ти, навдивови́жу, нава́жуватися, мальовни́чий.*

1. Об'єднайтеся в три групи. Оберіть блоки речень для роботи. Побудуйте схему до кожного речення. Поміркуйте й визначте, за якою ознакою вони згруповані. Узагальніть результати та зробіть висновки.

I. 1. Віддавна переказують, що до сходу сонця злітаються з Чорногори найдужчі орли полоскати свої дзьоби й крила в бистрині, де зливаються Білий і Чорний Черемоші, несучи водограї, щоб химерними закрутинами обіймати задумливі гуцульські гори *(П. Загребельний)*. 2. А ви коли-небудь слухали, що відбувається в природі, коли сходить і заходить сонце? *(М. Чумарна)*.

II. 1. Я ще не бачила, як сонце проходить по небесному крузі від світанку до заходу, як опадає роса, як гніздуються пташки, як проростає дерево *(М. Чумарна)*. 2. Напевно, кожний із мандрівників погодиться з тим, що в горах із нами відбувається щось незвичайне, що саме тут людина відчуває на собі магію і чари гір *(за І. Мелікою)*.

III. 1. Хоч як ти поспішаєш, ніколи не сходь із плаю в непокошену траву для скорочення дороги, бо ти зіпсуєш найцінніше добро горянина — пашу для тварин *(І. Меліка)*. 2. Перш ніж почати штурм першої

вершини — гори Гимба, зверніть до водоспаду Шипіт, що розташований у лісі трохи вище села Пилипець *(з інтернету)*.

2. Прочитайте теоретичний матеріал. Визначте види підрядних частин кожної групи речень.

Складнопідрядні речення з двома й більше підрядними частинами поділяємо на такі види:

1) ***складнопідрядні речення з послідовною підрядністю*** (до кожного наступного речення ставимо питання від попереднього): *За галявиною вдалині ще вищі шереги відрогів, які нагадують буремне море, що в пориві піднялося до самого неба й раптом закам'яніло* (П. Воронько).

2) ***складнопідрядні речення з однорідною підрядністю*** (усі підрядні частини залежать від одного слова чи речення і відповідають на одне й те ж питання): *Чи бачив ти, як ранньою весною береза плаче, безутішно й гірко, як сік її краплиною мутною поволі точиться з обламаної гілки?* (О. Матушек).

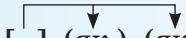

Варіанти схем цього речення: 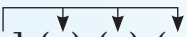

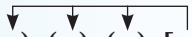

3) ***складнопідрядні речення з неоднорідною підрядністю*** (підрядні частини відповідають на різні питання або залежать від різних членів головної частини): *Коли настає ранок, гори повільно прокидаються, наче велетні пробуджуються після довгого сну.*

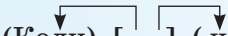

Є складнопідрядні речення, що поєднують у собі різні види підрядностей: *І той лиш щасливий, хто прагне і вірить в співучі джерела земної краси, де грають дерева на сонячних лірах, де світ умістився в краплинці роси* (І. Меліка).

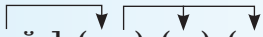

3. Прочитайте текст. Поміркуйте, у яких жанрах мовлення доречні складнопідрядні речення з різними видами підрядності.

Якщо мовець відчув, що сказане недостатньо розкриває думку, він може використати підрядні частини, а саме — складнопідрядні речення з послідовним підпорядкуванням.

Складнопідрядні речення з однорідною супідрядністю виправдані тоді, коли доведення правоти передбачає багатостороннє обґрунтування предмета розмови.

У спілкуванні (особливо колективному) часто буває так, що про предмет розмови висловлює свою думку багато присутніх. Тоді виникає необхідність ураховувати кілька аргументів. Звичайно, можна висловлюватися розгорнуто: одним чи двома реченнями прив'язати своє висловлення до думки одного, іншими двома реченнями — до думки другого і т. ін., а одним чи кількома реченнями висловити свою думку. Але в таких випадках складнопідрядні речення з неоднорідною підрядністю дають змогу будувати висловлення коротко, компактно й виразно *(за М. Пещак)*.

4. Розгляньте таблицю. Зіставте її з текстом вправи 3. Розкажіть, котрі з речень підтверджують думки автора.

Потрібно хоч раз у житті сходити з друзями в похід у гори.	Потрібно хоч раз у житті сходити з друзями в похід у гори, щоб світ розкрився перед вами з іншого боку, щоб краще пізнати своїх друзів, щоб почати загартовувати своє здоров'я і дбати про нього.
Охочих відвідати Мармароси щороку все більшає.	Охочих відвідати Мармароси щороку стає більше, так що цей край із маловідомої місцевості перетворився на популярний туристичний об'єкт, який славиться розкішним цвітінням рододендрона східнокарпатського й нарциса вузьколистого.
Іди в гори.	Коли ти стурбований та обтяжений, іди в гори, щоб знову знайти крила, віру у свій ідеал.

5. Прочитайте речення. Охарактеризуйте речення за всіма відомими вам ознаками. Яка інформація є для вас новою? Що викликало у вас здивування? Дослідіть походження назви гір Горгани.

1. Ми приходимо в гори, щоб звільнити душу від турбот та обмежень, услухатися в те, що вони нам кажуть. 2. Дике озеро привертає до себе увагу тим, що заховане серед гірської тиші, серед співу птахів, спокою та благодаті, які панують тут і надають озеру чарівності й загадковості 3. Коли на зворотній дорозі ми спускалися з Великого Верху, було добре видно, як удалині бешкетує грозова злива. 4. Надзвичайне видовище — Боржавська полонина в осінньому вбранні, тому що схили її палають, ніби величезне багаття, що зігріває погляд мандрівника теплими фарбами. 5. Гори — це місце, де життя набуває нового сенсу, де від атмосфери простоти та щирості отримуєш неусвідомлене задоволення, силу й енергію, яку випромінюють вони, ці дивовижно величні гори *(І. Меліка)*.

6. До кожного речення додайте по одному чи кілька підрядних частин. Запишіть варіанти.

1. Нарешті з туману виринає вершина гори Дземброня. 2. Біля підніжжя гір уже наприкінці червня можна знайти стиглі ягоди чорниці. 3. Видовище, коли Карпати прокидаються від сну, запам'ятовується надовго. 4. Коли ніч поважно опускалася на гори, ми зручно сідали біля

ватри й заводили співанок, замріяно вдивляючись у небо. 5. Загалом сама атмосфера в горах, де не існує хаосу й шуму, сприяє оздоровленню тіла та душі *(за І. Мелікою)*.

Запам'ятайте! ***Водночас,*** а не *разом із тим*; ***складник,*** а не *складова*; ***пожежник,*** а не *пожежний*; ***з погляду,*** а не *з точки зору*.

7. Проаналізуйте свою діяльність на уроці, оцініть результати. Що нового ви дізналися сьогодні? Продовжте речення, використовуючи складнопідрядні речення з кількома підрядними: *«Досі я не знав / не знала, як … , як … , як … »; «Раніше мені було невідомо, що … , що … , що … ».*

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Перевірте себе, чи знаєте ви народні прикмети. Продовжте кожне речення народними прикметами так, щоб утворилося складнопідрядне з кількома підрядними.

1. Пий воду там, де … , де … . 2. Саджай дерево там, де … , де … . 3. Криницю копай там, де … , де … . 4. Хату будуй там, де … , де … .

2. Дайте відповіді на запитання, використовуючи складнопідрядні речення з кількома підрядними.

Яку місцевість і чому називають країною озер і полонини? Чим відоме село Криворівня? Які страви споживають горяни? Яка гора споконвіків є священною для гуцулів? Що означають слова «цекоти», «ґреґоти» й «ґорґани»?

3. Напишіть есе на одну з тем: «Моя зустріч із горами», «Мої враження від Карпат».

§ 24. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У СКЛАДНОПІДРЯДНОМУ РЕЧЕННІ З КІЛЬКОМА ПІДРЯДНИМИ ЧАСТИНАМИ

Герої серед нас

Цілевизначення

Слова дня: *кремéзний, корогвá, знешкóдити, звитя́га.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Які розділові знаки ви ставите завжди безпомилково? Чи відчували ви труднощі, пов'язані з пунктуацією? Чи відчували ви потребу поліп-

шити пунктуаційну грамотність? Коли саме? Який зміст ви вкладаєте в слово *герой*? Кого ви вважаєте своїми героями? Коли Україна відзначає День героїв і кого вшановує в цей день?

2. Прочитайте речення. Поясніть уживання розділових знаків і написання виділених слів. Розкажіть, про кого з описаних героїв вам було відомо раніше.

1. Раніше повідомляли, що **невдовзі** у Львові проведуть фестиваль «Чекafest» у пам'ять про загиблу бойову медикиню Ірину Цибух, яка у складі батальйону забезпечувала евакуацію поранених бійців із найгарячіших місць і надавала домедичну допомогу *(Ю. Мартинович)*. 2. Коли **триває** війна, ми не можемо перекласти цей тягар тільки на професійних кадрових військових, тому що вони самі **не стримали б** тієї навали. 3. Мабуть, більшість митців дотримувалася позиції, що Василь Сліпак **не повинен** воювати, тому що він має робити свою роботу й тим прославляти Україну. 4. Після війни він міг би будувати культуру, бо тесля тобі не заспіває, хоча й доброго теслю **непросто** знайти *(І. Вовк)*. 5. Хоча на сумнів взято все доцільне, хоча життя неначе поле бою, хоча я сам у рамочці прицілу — останнє слово я лишаю за собою *(В. Крищенко)*. 6. Нехай **ніхто** не половинить, твоїх земель **не розтина**, бо ти єдина, Україно, бо ти на всіх у нас одна *(Д. Чередниченко)*.

3. Перепишіть речення. Розставте розділові знаки. Поясніть *(усно)*.

1. Свято Героїв це день коли українці згадують подвиги лицарів козаків воїнів УПА діячів ОУН а також воїнів які боролися за незалежність України у ХХ столітті й продовжують боронити незалежність і свободу нині. 2. 25 липня 2023 року волонтер Роман Синицин повідомив що морпіхи 38-ї бригади знищили російський ударний гелікоптер Ка-52 який міг здійснювати бойові операції у складних метеоумовах і в будь-який час доби. 3. У Златополі на Харківщині створили мурал на честь загиблого Героя України Олега Фадєєнка який звільняв Херсонщину й Херсон воював у Бахмуті та який став символом незламності духу сили волі й відданості Батьківщині 4. Журналіст Олександр Махов який змінив мікрофон на кулемет боровся за те щоб був вільним його рідний Луганськ *(із сайту «Еспресо»)*. 5. Аспірантка Національного фармацевтичного університету Владислава Черних якій назавжди 28 років опанувала керування дронами щоб ефективніше протистояти ворогу *(з інтернету)*.

4. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

ПРО ГЕРОЇЗМ

Нині в Україні поняття героїзму набуває нового значення, нової якості, нового варіанту. Здавна в нас є якісь усталені уявлення про те, хто такий герой. Це людина, яка бере зброю і перемагає. Це класична модель, вона в Україні теж так працює. Головними героями в Україні, безперечно, є наші Збройні сили.

Але мені здається, що нині героїзм виявляється в багатьох нюансах, які традиційно не враховують, коли говорять про героїзм. Наприклад, цивільні, які рятують дітей або старших людей, волонтери, які допомагають усім, активісти, які рятують культурні пам'ятки. Це все героїзм. Ці речі мають зовсім іншу вагу, інше наповнення.

У мене в голові сидить одна історія, яка добре ілюструє питання героїзму. Це розповідь про мою знайому, яка дізналася, що недалеко від Харкова залишилася група цивільних людей. На той момент там була сіра зона, тобто територія між нашими й російськими військами. Люди не розуміли, куди йти, що робити.

І моя знайома почала переконувати їх вийти на підконтрольну Україні територію. Люди не хотіли, сварилися, протестували. Тоді вона взяла за руки двох дітей і просто пішла, а дорослі попрямували за дітьми. Так удалося врятувати 10 людей.

Герої складаються з таких конкретних прикладів, які показують силу людей *(С. Жадан)*.

Запитання та завдання

1. Яку думку утверджує С. Жадан? Чи поділяєте її ви?
2. Об'єднайтеся в групи й обговоріть порушену проблему, визнаючи право на іншу думку, з дотриманням принципів етики спілкування, норм літературної вимови.
3. Якби вам доручили створити музей героїв вашого села / міста, про кого були б дібрані експонати?
4. Розмежуйте фактичну інформацію та судження.
5. Випишіть із тексту складнопідрядні речення з кількома підрядними. Поясніть уживання розділових знаків у них.

Запам'ятайте! ***Був і є,*** а не *був і залишається*; ***зокрема, серед них, навіть, також,*** а не *в тому числі*; ***призначений для ...,*** а не *розрахований на ...*; ***існують*** *люди, птахи,* а *загроза, ліки, прийоми, проблеми* ***є.***

5. Створіть карту пам'яті, записавши ключові слова уроку. Проаналізуйте свою діяльність на уроці, оцініть результати. Зазначте, що важливого ви дізналися сьогодні. Висловтеся за допомогою складнопідрядних речень, що мають такі початки: *«Для мене важливо знати, як ... , як ...»; «Мені важливо вміти писати так, щоб ...»; «Якщо розділовий знак пропущений чи поставлений неправильно, ...»*

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте та запишіть сім запитань, які передбачають відповідь складнопідрядним реченням. Поставте їх своїм однокласникам та однокласницям.
2. Подайте текстову інформацію про розділові знаки у формі схеми.
3. Напишіть есе на одну з тем: «Герой — це не про гучні вчинки, а про великі серця», «Хто для мене справжній герой?», «Бути героєм — це вибір».

§ 25. СМИСЛОВІ ВІДНОШЕННЯ МІЖ ЧАСТИНАМИ БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО СКЛАДНОГО РЕЧЕННЯ

А що таке мистецтво?

Цілевизначення

Слова дня: *дивови́жний, звору́шливий, готи́чний, симфоні́чний.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Чим збагатили вас знання попереднього розділу? Які вміння знадобилися вам у житті? До яких умінь і навичок ви найчастіше вдаєтеся? Якими словами збагатилося ваше усне мовлення? Чи навчилися контролювати своє писемне мовлення, розпізнавати пунктуаційні помилки та уникати їх? Що вам відомо про безсполучникове складне речення?

2. Прочитайте речення. Визначте, якими засобами поєднано їхні частини. Висловте припущення, яке речення є безсполучниковим.

1. Живопис пробуджує емоції, адже кольори промовляють мовою почуттів. 2. Скрипка зазвучала — і зала затихла. 3. Картини мовчать — говорить душа.

Безсполучниковим складним називаємо речення, частини якого об'єднані в одне ціле за смислом та інтонаційно без допомоги сполучників чи сполучних слів: *Мистецтво має здатність викликати емоції, воно може пробуджувати в нас радість і сум.* [ ], [ ].

Безсполучникове складне речення може складатися з двох і більше рівноправних частин: *Особливою пишнотою виокремлюється бальна зала: стіни прикрашені барельєфами на античні теми, легкі колони підтримують балкон для музикантів, величезні скляні двері відчиняються в сад* [ ]: [ ], [ ], [ ].

Безсполучникові складні речення посилюють емоційно-експресивний вплив на слухача й читача: *Задзвеніла юка на усіх подвір'ях, губить день хвилини, губить сойка пір'я* (Леся Дмитерко).

Безсполучникові складні речення поділяють на дві групи: ***речення з однотипними частинами*** й ***речення з різнотипними частинами***. Речення першої групи вимовляють із перелічувальною або зіставно-протиставною інтонацією, частини їх відносно незалежні. Такі речення синонімічні складносурядним: *На пагорбі, в історичному центрі Вільнюса, лежать руїни замку Гедимінаса, біля підніжжя його розташована старовинна дзвіниця* (з енц.). — *На пагорбі, в історичному центрі Вільнюса, лежать руїни замку Гедимінаса, **а** біля підніжжя його розташована старовинна дзвіниця.*

Речення з різнотипними частинами складаються із частин, що залежать одна від одної. Вони подібні до складнопідрядних речень: *Галілей з'ясував: Молочний Шлях — це не туманність, а маса незліченних зірок* (з енц.) — *Галілей з'ясував,* ***що*** *Молочний Шлях — це не туманність, а маса незліченних зірок.*

В усному мовленні смислові відношення між частинами безсполучникового складного речення виражаємо інтонацією, а в писемному — розділовими знаками: *комою, крапкою з комою, двокрапкою, тире.*

Безсполучникові складні речення — потужний виражальний засіб, що допомагає передати динаміку й швидку зміну подій, досягнути лаконічності, чіткості, логічності, підсилити емоційний вплив на читачів.

Вид речень	Смислові відношення	Приклади
з однотипними частинами	перелічувальні одночасності	*Скрипка зазвучала ніжно, мелодія полилася залою, слухачі завмерли.*
	перелічувальні послідовності	*Небо вкрилося хмарами, пішов дощ.*
	протиставності (зіставності)	*Музика звучить урочисто — серце б'ється тихо.*
з різнотипними частинами	з'ясувальні	*Кожен штрих засвідчує: краса — у простоті.*
	пояснювальні	*Полотна Івана Марчука надзвичайно цікаві: художник використовує оригінальну техніку — пльонтанізм.*
	часу	*Гаї шумлять — я слухаю* (П. Тичина).
	причини	*У залі стояла тиша: усі були вражені картиною.*
	умови	*Не буде яскравого освітлення — не засяють барви.*
	наслідку	*Юнак довго стояв перед полотном — кольори полонили його уяву.*

3. Прочитайте речення. Визначте кількість частин у безсполучникових складних реченнях. Поміркуйте, які безсполучникові речення з однотипними частинами, а які — з різнотипними. Поясніть написання виділених слів.

1. Сучасна архітектура іноді просто шокує своїми масштабами й елегантністю: по всій планеті створюють дивовижні архітектурні комплекси. 2. У східній Франції, неподалік Страсбурга, є незвичайний будинок: він виконаний у формі дзиґи, оснащеної сонячними панелями. 3. Своїм творінням архітектор Френк Ллойд Райт зробив справжній виклик

Будинок-рояль. *м. Хуайнань (Китай)*

Будинок, що танцює вальс. *м. Прага (Чехія)*

природі: частина будинку розміщена над водоспадом. 4. Білосніжний дев'ятнадцятиповерховий **дім-кактус** будують у Роттердамі — такий колір архітектори обрали для меншого нагрівання будівлі в умовах спекотної погоди. 5. У Китаї збудували **будинок-рояль** із чорного скла, потрапити **всередину** можна, зайшовши до **гігантської** прозорої скрипки й піднявшись **угору** по ескалатору *(з інтернету)*.

4. Перетворіть складні сполучникові речення на безсполучникові. Запишіть, побудуйте схеми. З'ясуйте смислові відношення між частинами безсполучникових речень.

1. Прийнято вважати, що давній живопис легший для сприйняття, ніж твори XX століття. 2. Один із найпопулярніших закидів мистецтву XX століття, що воно відмовилося від краси. 3. Упродовж століть мистецтво було покликане творити красу, а церква ставила йому завдання передавати досконалість божественного. 4. Мистецтво XX століття засвідчує, що ми однаковою мірою нащадки й Аполлона, і людини-слона, і воно дає змогу нам бути не ідеальними. 5. Образотворче мистецтво — це мова сама в собі, і жодний посередник не має повноважень тлумачити її, бо вона не потребує додаткових слів митця *(Ф. Барб-Ґалль)*.

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Як багато потрібно часу, щоб роздивитися твір мистецтва? Чи замислювалися ви хоч раз над цим запитанням? Щоб перейнятися враженням, дуже важливо приділити витворові достатньо часу. **Опинившись у галереї, ви залишаєтеся наодинці із собою — акт споглядання мистецтва не потребує пояснень.**

Музейні гіди надають вам унікальну можливість пізнати мистецтво через особисту розмову, вони спонукають відвідувача дивитися уважніше й аналізувати глибше. «Наша робота — змушувати людей сповільнити темп, — пояснює один із гідів. — Ми допомагаємо вам думати на ходу».

Френк Заппа стверджував, що говорити про мистецтво — це те саме, що танцювати про архітектуру, тобто безглуздо.

Послухати симфонію можна за сорок хвилин, подивитися фільм — за дві години, а музей дає змогу вирішувати, скільки часу ви проведете з твором мистецтва *(за Й. Ідемою)*.

Запитання та завдання

1. Сформулюйте проблему, порушену в тексті.
2. З якими думками ви згодні, а які видаються вам дискусійними? Чому? Чи готові ви змінити свою думку під впливом прочитаного?
3. Обґрунтуйте свою позицію, використовуючи власний життєвий досвід.
4. Побудуйте схеми виділених речень.
5. Напишіть стислий монолог музейного гіда, використовуючи щонайменше три безсполучникові складні речення.

Уживайте правильно займенники! *Їхній* *(чий?)* — це присвійний займенник, що означає «належний їм»: *їхня територія, їхня думка, їхній вибір.* А ***їх*** *(кого? чого?)* — це форма родового або знахідного відмінка займенника ***вони***: *не зустріли їх, повідомили їх, зрозуміли їх.* В українській мові займенник *їхній* цілком літературний і не має жодних стилістичних обмежень *(О. Пономарів)*.

6. Підсумуйте урок, наголосивши на найкориснішому для вас.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть із публіцистичного тексту шість складних безсполучникових речень з однотипними й різнотипними частинами. З'ясуйте смислові відношення між частинами. Підкресліть головні члени. Побудуйте схеми.
2. Підготуйте презентацію на одну з тем: «Мій улюблений вид мистецтва», «Дивовижні статуї, скульптури, пам'ятники світу».
3. Напишіть есе на одну з тем: «Чи може існувати світ без мистецтва?», «Чи може мистецтво змінити людину?»

§ 26. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ В БЕЗСПОЛУЧНИКОВОМУ СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ

Україна в моєму серці

Цілевизначення

Слова дня: *плека́ти, поліпшувати, путівéць.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Пригадайте, із чого розпочиналося для вас пізнання України як Батьківщини. Що має знати про Україну кожний її громадянин / кожна громадянка? Назвіть цінності, які має засвоїти кожний українець / кожна українка. Яка грань України для вас досі не розкрита повною мірою?

2. Перебудуйте складносурядні речення на безсполучникові. Коли між частинами безсполучникового складного речення треба ставити кому, а коли — крапку з комою? Зіставте свої висновки з теоретичними відомостями.

1. Усе зраділо, стрічаючи день; і день зрадів, розцвітаючи, ясний, теплий, погожий *(Панас Мирний)*. 2. Україна бореться, а світ захоплюється її мужністю.

В усному мовленні смислові відношення між частинами безсполучникового складного речення виражаємо за допомогою інтонації, а в писемному — розділових знаків: коми, крапки з комою, двокрапки, тире.

Між частинами безсполучникового складного речення **ставимо кому,** якщо ці частини виражають одночасність, послідовність дій і тісно поєднані між собою змістом. Наприклад: *Люблю цей край, усі його стежки ведуть в широкополе добровілля і доброслів'я* (І. Низовий). Схема речення: **[ ], [ ].**

Крапку з комою ставимо між частинами безсполучникового складного речення, коли вони не тісно поєднані між собою за змістом або дуже поширені й мають усередині розділові знаки. Наприклад: *Здавна Кам'янець був визначним центром ремесла й торгівлі; у місті працювало близько шістнадцяти ремісничих цехів: різників, пекарів, шевців, ковалів, слюсарів, мулярів, гончарів; не бракувало також представників художніх ремесел, наприклад золотників, малярів і музик; працювали цирульники* й аптекарі* (за О. Галгановою). Схема речення: **[ ]; [ ]; [ ]; [ ].**

Кожну частину безсполучникового складного речення вимовляємо з поступовим підвищенням голосу й незначним зниженням його в кінці. Пауза між частинами речення незначна.

3. Прочитайте речення, обравши правильну інтонацію. З'ясуйте, з яких частин вони складаються, якими смисловими зв'язками об'єднані в одне. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Протяжність Дніпра по Україні становить 981 кілометр, уся довжина річки сягає 2201 кілометр. 2. В Україні на косі біля річки Лапінки можна почути спів пісків, звуки виникають після дощу під час ходіння по піску. 3. Найбільш сніжний населений пункт — село Рунька Мокра на Закарпатті: стійкий сніговий покрив лежить тут у середньому 110 днів на рік. 4. Є що побачити мандрівникам у селі Колочава, протяжністю більше 40 кілометрів, — подорожніх приємно здивують чудові гірські пейзажі, кришталева мінеральна вода, десять тутешніх музеїв. 5. У Розтоки приїжджих манить червона рута, саме цей край надихнув колись авторів на створення знаменитої пісні. 6. У результаті потужного зсуву, спричиненого землетрусом близько 10 тисяч ро-

ків тому, утворилося озеро Синевир, живлять його води трьох гірських струмків *(з інтернету)*.

4. Перепишіть речення, ставлячи й обґрунтовуючи пропущені розділові знаки. Поясніть написання виділених слів.

1. Опануйте рідну мову українці вона кодом для вас стане від чужинців! 2. У печі вже потріскують дрова тамує кашель калинове гроно прямують стрілки від **Покрови** до **Різдва** а на душі і терпко і солоно. 3. Білих снігів не видати в давньому Львові — моква дідух заносять до хати **напередодні** Різдва. 4. Наш Львів то в бурштинах то у смарагдах у турмалінах каву п'ють світанки спраглі сапфіром пеленають львівські ночі рубіном бризне ранок просто в очі... *(Леся Дмитерко)*. 5. Грає море зелене тихий день догора *(Д. Луценко)*.

5. Прочитайте текст. Назвіть ужиті в ньому безсполучникові речення, доповнивши їх за змістом. Поясніть розділові знаки в них.

В українському містечку Чорткові жила невеличка сімейка: мама, тато та двійко діточок. Мама з татом ходили на роботу, донечка Настуся й синочок Дениско — у школу. Усе в них було, як і в інших людей, — працювали, навчалися, відпочивали, а коли наставало тепле літечко, їхали в село до бабусі.

Бабусина хата розмістилася на краю села неподалік соснового лісу; вона трохи вирізнялася ... ; подвір'я ховалося ... .

Бабуся була справжньою українкою: її оселю прикрашали ... , у кожній кімнаті ... , зі стіни на гостей дивився ... .

Та найцікавішим предметом у домі була стародавня скриня, вона манила ... , серед її скарбів були ... . Кожному з дітей хотілося понишпорити ... , роздивитися ... , пізнати ... *(за К. Жук)*.

6. Прочитайте виразно текст. Замініть кілька складнопідрядних речень синонімічними їм безсполучниковими. Розкажіть, що для вас означає Україна.

Для мене Україна — це моє мальовниче бойківське селище, що притулилося до підніжжя красивих і величавих гір Карпат. Це рідна домівка, привітні усмішки й осяйні очі моїх найрідніших, що окриляє мене, надихає любити життя, радіти кожному новому дню, творити! Це люди, близькі по духу, спілкування з якими робить життя цікавим і насиченим. Це сильна самобутня нація, яку не зламали багатовікові пута. Україна в кожному колосочку, у кожній квіточці, краплинці роси, у кожному поруху гілки, щебеті пташок, шепоті струмка... Її не можна не любити, нею не можна не захоплюватися, за неї треба боротися! *(Н. Данилюк)*.

- Розгляньте уважно світлини. Чи вони можуть бути ілюстрацією до ваших роздумів? Обґрунтуйте відповідь.

Уживайте правильно! Слово ***посмішка*** в основному своєму значенні пов'язане з поняттями «глузування», «кепкування». До нього пасують епітети *іронічна, скептична, глузлива*. За лексичними нормами української мови з епітетами *м'яка, ласкава, приємна, привітна* вживаємо слово ***усмішка*** *(О. Пономарів)*.

7. Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою.

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть із художнього опису по троє складних безсполучникових речень, частини яких на письмі з'єднують кома та крапка з комою. Підкресліть головні члени.
2. Укладіть свій рейтинг видатних особистостей України. Обґрунтуйте вибір. Розкажіть про заслуги будь-кого з вашого списку *(на вибір)*, використовуючи для цього безсполучникові складні речення *(усно)*.
3. Напишіть есе « Моє серце б'ється в ритмі України».

§ 27. ДВОКРАПКА В БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ СКЛАДНИХ РЕЧЕННЯХ

Емоції — ключ до розуміння себе й інших

Цілевизначення

Слова дня: *галу́зка, опо́лудні.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Що вам відомо про *двокрапку*? У яких випадках ставимо цей розділовий знак? Наведіть приклад речення з двокрапкою. Розкажіть про ваші улюблені емоції одним реченням із двокрапкою.

2. Поясніть двокрапку в реченнях.

1. Будь-яка емоція складається з трьох аспектів: думки, фізичного відчуття і поведінки. 2. Вінсент ван Ґоґ писав: «Не забуваймо, що маленькі емоції — це великі капітани нашого життя і ми підкоряємося їм, самі цього не усвідомлюючи» *(Дж. Хессон)*. 3. Психолог наголосив: «Є чотири основні емоції: людина буває розлючена, засмучена, радісна й налякана» *(з інтернету)*.

3. Порівняйте подані речення. Визначте смислові відношення, між частинами третього й четвертого речень. Висловте припущення, у яких випадках ставимо двокрапку між частинами безсполучникових складних речень.

Зверніть увагу, що вийти з-під влади домінувальної емоції допоможе «перемикання каналу» *(за С. Ройз)*.	Зверніть увагу: вийти з-під влади домінувальної емоції допоможе «перемикання каналу» *(за С. Ройз)*.
Усміхнися, бо твоя усмішка для когось стане добрим знаком *(за С. Ройз)*.	Усміхнися: твоя усмішка для когось стане добрим знаком *(за С. Ройз)*.

4. Розгляньте таблицю. Складіть за змістом її розповідь про вживання двокрапки в безсполучникових складних реченнях.

Умови вживання двокрапки	Приклади
[ ]: [пояснення]. Між частинами можна вставити слова ***що, як***. Синонімічним такому реченню є складнопідрядне з підрядною з'ясувальною частиною.	*Я відчував: пахне м'ятою* (М. Хвильовий). *Я відчував, що пахне м'ятою.*
[ ]: [конкретизація, уточнення]. Між частинами можна вставити ***тобто, а саме***.	*Буває мить якогось потрясіння: побачиш світ як вперше у житті* (Л. Костенко).
[ ]: [причина]. Між частинами можна вставити слова ***бо, тому що***. Синонімічним такому реченню є складнопідрядне з підрядною частиною причини.	*Налагодь струни золоті: весна бенкет справляє* (Олександр Олесь). *Налагодь струни золоті, бо весна бенкет справляє.*

5. Прочитайте текст. Зіставте його зі змістом таблиці. Напишіть казку, у якій головна героїня — Двокрапка. Розкажіть, коли найчастіше використовують її, у чому її роль, чому іноді про неї забувають. Поясніть розділові знаки.

Я люблю двокрапку, бо:

1. Двокрапка любить узагальнення і тихо тулиться після узагальнювального слова.

2. Двокрапка любить безсполучникові речення: тихо тулиться між ними, якщо друге речення розкриває зміст першого. Найчастіше вказує на причину, чому так сталося, як сталося. Але не обов'язково.

3. Двокрапка любить пряму мову. І питає: «Можна я тихо притулюся після слів автора?»

Я ж люблю двокрапку, бо правил про неї найменше: їх можна записати всього трьома реченнями.

Любіть усі розділові знаки: крапки, коми, тире. Не можна пропускати розділові знаки: вони цього не люблять. Звісно, правил більше. Але знання хоча б цих робить наше життя якщо не кращим, то грамотнішим *(А. Акуленко)*.

6. Прочитайте речення, правильно інтонуючи їх. З'ясуйте характер смислових зв'язків між частинами складних безсполучникових речень. Поясніть уживання двокрапки. Побудуйте схеми речень.

1. Подивись: веселим птаством ожили степи з лісами *(Б. Грінченко)*. 2. Дивно: чайок зовсім не чути в ці хвилини, мабуть, вони притихли, теж зачаровані несподіваними для них звуками *(Д. Ткач)*. 3. Два протилежні та водночас подібні почування змагаються у вашій душі: який неозоро великий і який іграшково малий цей земний світ! 4. Пам'ятаю: були дні яскраво-сині, дзвінкі *(за В. Дроздом)*. 5. Весело землі: цвіте, красується цвітами, садами темними, лугами *(Т. Шевченко)*. 6. І дика груша журиться: одна *(Л. Костенко)*.

7. Замініть складнопідрядні речення складними безсполучниковими та запишіть їх. Поставте розділові знаки й поясніть. Підкресліть у кожному реченні головні члени. Порівняйте складнопідрядні речення і безсполучникові складні. Зробіть висновок про синонімію речень.

1. Психологи радять, що треба навчитися керувати своїми емоціями. 2. Дослідження довели, що сила, темп звучання, інтонація, вібрація голосу іноді видають наші почуття. 3. Емоції охоплюють нас миттєво, тому що вони виникають раніше за логічне осмислення ситуації. 4. Люди часто не можуть контролювати свої вчинки, бо перебувають у стані сильного емоційного збудження *(з інтернету)*.

- Яка роль емоцій у житті людини? Чи доводилося вам шкодувати про різке, необдумане слово, сказане близькій людині? Як треба вчинити, зрозумівши, що образили когось? Чи прагнете ви навчитися керувати своїми почуттями? Що для цього робите? Поясніть уживання розділових знаків у безсполучникових складних реченнях.

8. Перепишіть речення, уставляючи пропущені розділові знаки. Обґрунтуйте використання їх.

1. Іноді емоції лякають здається їх не можна контролювати. 2. Дядько Марвін справді вирізнявся з-поміж інших він намагався створити навчальну програму заохочення учнів висловлювати почуття. 3. Мій дядько вважав емоційні навички поліпшать не тільки оцінки а й зага-

лом життя *(за М. Брекеттом)*. 4. Я б просила у цьому сторіччі хоч би той магазинний мінімум люди будьте взаємно ввічливі *(Л. Костенко)*. 5. І рояться думки як метелики у голові відділяю пусте і для себе лишаю нетлінне *(Н. Данилюк)*. 6. Краєвиди просто вражали своїм масштабом і палітрою довкола цвіли рододендрони з-під снігу виднілися крокуси *(І. Меліка)*. 7. Ця картина ідеальна емблема мого життя вода падає без шуму колеса крутяться без стукоту млин меле без гуркоту... *(І. Нечуй-Левицький)*.

9. Чи вмієте ви бачити незвичайне у звичайному. Розгляньте світлини. Уявіть, що, здійнявши голову, ви побачили... небо! Пофантазуйте й опишіть, яким воно може бути. Які емоції виникають у вас від побаченого? Використовуйте безсполучникові складні речення.

Цими словами можна замінити модне запозичення ***бліц*: *коротке*** (блискавичне) ***опитування, коротке інтерв'ю, короткі*** (основні) ***підсумки, короткий*** (стислий) ***коментар, коротка вікторина, короткий турнір, швидкий*** (поверхований, косметичний) ***ремонт.***

10. Яке враження справив на вас урок? Чи досягли ви поставлених цілей? Оцініть результати своєї роботи.

11. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Складіть і запишіть речення за схемами.
   1. [ ] : [пояснення].
   2. [ ], [ ]; [ ].
   3. [ ]: [причина].
   4. [ ]: [доповнення].
2. Створіть постер або пам'ятку «Де живе Двокрапка?» із прикладами, схемами та жартівливими підписами.
3. Напишіть есе «Емоції — ключ до розуміння себе й інших».

§ 28. ТИРЕ В БЕЗСПОЛУЧНИКОВИХ РЕЧЕННЯХ

Світ довкола тебе

Цілевизначення

Слова дня: *довко́ла, за́водь, за́тишок, красо́ля, цілю́щий.*

1. Дайте відповіді на запитання. Поясніть уживання тире в поданих нижче реченнях.

Що вам відомо про тире? Пригадайте, у яких реченнях ставимо цей розділовий знак. Коли ставимо тире у складносурядних реченнях?

1. Кожний день — це новий день *(Л. Хей)*. 2. Дощ — це сміх нескінченного неба *(Ю. Пилипенко)*. 3. «Правда ж, це пречудово?» — спитала маленька мрійниця, указуючи рукою на дивовижний світ за вікном. 4. Попід вікнами росла жимолость, довкола ґанку — бузок, а біля воріт — лілеї. 5. Дівчинка глянула довкола — і від тої краси їй перехопило подих *(Л.-М. Монтгомері)*.

2. Порівняйте подані речення. Визначте смислові відношення між частинами третього й четвертого речень. Висловте припущення, у яких випадках ставимо тире між частинами безсполучникових складних речень.

1. Якщо посієш під вікном матіолу ... матимеш щовечора дивовижну насолоду від її пахощів. 2. Будеш уважним до кожної рослинки ... матимеш уявлення про цілющі властивості її. 3. Коли постараєшся сьогодні ... отримаєш добрий результат завтра. 4. Постараєшся сьогодні ... отримаєш добрий результат завтра.

3. Розгляньте таблицю. Складіть за змістом її розповідь про вживання двокрапки в безсполучникових складних реченнях.

Правила вживання тире	Приклади
У першій частині речення вказано на час дії, про яку йдеться в другій (можна вжити сполучники ***коли, якщо***): [час] — [ ]. Зміст першої частини речення вказує на умову дії, про яку йдеться в другій частині (можна вжити сполучник ***якщо***): [умова] — [ ].	*Теплий сніг кульбабовий летить — шумовиння піниться над садом* (Н. Данилюк). *Горобці купаються в піску — буде дощ* (нар. тв.)
Друга частина виражає наслідок, несподіваний результат, висновок із того, про що йдеться в першій (між ними можна вжити сполучники ***через те, тому, тоді, так що***): [ ] — [наслідок].	*Полинова моя Україно, часто ворог тебе полонив — от і виріс полин на руїнах* (Г. Чубач).
Зміст частин речення протиставляють або зіставляють (між ними можна поставити сполучники ***а, але, проте, то, мов, ніби, наче***); у вимові пауза між частинами тривала: [ ] — [ ].	*Людина без праці — орел без крил* (нар. тв.).

4. Прочитайте прислів'я, дотримуючись інтонації. У чому повчальний зміст їх? З'ясуйте, до якого виду речень вони належать.

1. Добре роби — добре й буде. 2. Стоїш високо — не будь гордим, стоїш низько — не гнися. 3. Кличуть — лети птахом, не кличуть — тягнися каменем. 4. Хочеш піднести людину — прославляй її, захочеш принизити людину — прославляй її. 5. Посієш учинок — пожнеш звичку, посієш звичку — пожнеш характер, посієш характер — пожнеш долю. 6. Умій пробачати — пробачатимуть і тобі. 7. Немає вітру — беріться за весла *(нар. тв.)*.

- Висловте припущення, чому деякі прислів'я побудовані як складні безсполучникові речення з тире. Наведіть одне-два прислів'я з подібною будовою.

5. Перепишіть речення, ставлячи пропущені розділові знаки; з'ясуйте, які правила регулюють уживання їх. Побудуйте схеми третього, п'ятого й шостого речень.

1. Обціловує квітку бджола буде сонячний мед. 2. Коник тишу стриножить сюркоче на добру погоду. 3. Ударив грім в литаври позахмарні озвались струни срібного дощу симфонією скрипки Страдіварі *(М. Жайворон)*. 4. Станеш одразу після сходу сонця босоніж на траву глянеш на моріжок дух перехоплює від міріад діамантових росинок *(за А. Содоморою)*. 5. Роззирнувся в кімнаті було все точнісінько так само як звечора *(І. Андрусяк)*. 6. Мені нагадують людські серця крихке й тоненьке серце олівця зламати легко застругати важче списати неможливо до кінця *(Д. Павличко)*.

- Розгляньте світлини. Котрі з них можуть бути ілюстрацією до речень?

6. Прочитайте текст. Інтерпретуйте зміст його, доповнивши іншими відомостями про тире.

Тире часто називають рятівним знаком, бо він допомагає по-різному висловити думку: інтонаційно виділити окремі речення або частини їх, виразити часові, умовні, зіставні чи порівняльні відношення тощо. Завдяки багатофункційності цього знака прозаїки й поети часто перетворюють його на основний засіб авторської пунктуації. За допомогою

тире автор підкреслює неповноту інформації або її допоміжний характер. Тире використовують не тільки як знак неповноти інформації або подальшого роз'яснення її, а також як знак чергування реплік у діалозі.

Тире ввели в ужиток наприкінці XVIII ст., номінуючи його «межею». Лінгвісти назвали його «мовчанкою»: він «розпочату мову переривае зовсім або на нетривалий час». Та найбільше слугує вона [«мовчанка»] для поділу співрозмовників, щоб не мати потреби називати їх щоразу в розмові *(з інтернету)*.

7. Доберіть до поданих речень продовження так, щоб утворилися безсполучникові складні речення, частини яких з'єднані тире.

1. Щойно зійде сонце — ... 2. Ластівки літають низько — ... . 3. Глянеш праворуч — ... . 4. Заходимо тихо в ліс — ... . 5. Ущухне дощ — ... .

8. Прочитайте діалог. Визначте комунікативні наміри мовців. Складіть за змістом розмови два безсполучникові речення, частини якого з'єднані тире.

— Ти любиш, як шумить море? — маленький хлопчик, що вовтузився з мушлями неподалік, звів на мене свої блакитно-зелені очі.

— Люблю, — відповіла я та всміхнулася.

— А ти любиш, коли тихо?

— Люблю, — я знов усміхнулася. — У тиші дуже приємне відлуння.

— У тиші не буває відлуння, — насупився малий.

— Його не всі чують, але воно буває.

— Де? Я ніколи не чую тиші. Я живу біля моря, ти ж бачиш.

— Справді, біля моря не буває ні тиші, ні її відлуння. А ти був у горах? Колись ти неодмінно виростеш і побачиш їх. Вони дуже красиві. Піднімешся на гору, заплющиш очі і вслухаєшся в тишу. Тоді ти почуєш, що вона дзвінкіша за тисячу звуків. А далекі гори повторять ці звуки відлунням. Знаєш, тиша — це просто дивна назва для неописаних звуків. Як зоряне небо — загальна назва для мільярдів невідкритих планет *(за Н. Гербіш)*.

Говоріть правильно! ***Ожеледиця,*** а не *гололь*од; ***кав'ярня просто неба,*** а не *кафе під відкритим небом;* ***привіт,*** а не *прівєт*; ***до зустрічі, бувай,*** а не *пока*; ***поквапся,*** а не *поспіши*.

9. Яких результатів ви прагнули? Якими способами їх можна досягти? Що для цього вам було необхідно? Чи задоволені ви досягнутим?

10. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Складіть карту пам'яті «Розділові знаки в безсполучникових складних реченнях».
2. Створіть постер або пам'ятку «Де живе Тире?» — з прикладами, схемами та жартівливими підписами.
3. Напишіть есе «Світ, у якому я живу».

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ СПОЛУЧНИКОВОГО Й БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ

§ 29. СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ

Світ емоцій

Цілевизначення

Слова дня: *бенте́га, ту́га, спантели́чений.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Назвіть способи поєднання частин складного речення. Як інтонаційно правильно передати кому, тире та двокрапку? Що впливає на світ ваших емоцій? Яка емоція ваша улюблена? Чому вміння розпізнавати емоції і керувати ними — це важливо? Про що нам сигналізують наші емоції?

2. Визначте, яким зв'язком з'єднано частини складних речень. Скільки частин у четвертому реченні? Чи можна його назвати реченням із різними видами зв'язку? Обґрунтуйте відповідь.

1. Емоції заряджають нас енергією для досягнення цілей, а ще вони надають життю смаку й кольору. 2. Контакт з емоціями — це навичка, яку можна розвинути. 3. Психологи стверджують: емоції треба розрізняти, розуміти, виражати. 4. Емоції — надпотужний і суперточний інструмент, який подарувала нам природа; завдяки емоціям ми краще розуміємо себе й інших *(за А. Видриком)*.

У сучасній українській мові як окремий вид виокремлюємо ***складні речення з різними видами зв'язку***. У структурі їх наявні три й більше частин, що поєднані різними видами зв'язку: сурядним і підрядним, сполучниковим і безсполучниковим.

3. Розгляньте таблицю. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Види складних речень з різними видами зв'язку	
Складні речення, частини яких поєднані сурядним і підрядним зв'язком.	*Одні безстрашно підкорюють вершини, а інші перед відвідуванням кабінету стоматолога відчувають тремтіння в колінах, бо кожна людина по-різному сприймає ризики.* **[ ], а [ ], (бо).**
Складні речення, частини яких поєднані сполучниковим і безсполучниковим зв'язком.	*Позитивні емоції наповнюють людину силою і натхненням, навіть короткий сплеск радості здатний змінити настрій, бо життя набуває яскравих барв.* **[ ], [ ], (бо).** *Коли після бурі чи дощу сяє сонце, настрій змінюється, і люди відразу ж усміхаються — таке вже наше життя.* **(Коли), [ ],** і **[ ] — [ ].**

Запитання та завдання

1. На які види поділяють складні речення з різними видами зв'язку?
2. Проаналізуйте приклади, наведені в таблиці *(с. 95)*. З'ясуйте, зі скількох частин складаються речення та як поєднані ці частини.
3. Зверніть увагу на розділові знаки у складних реченнях із різними видами зв'язку й інтонаційне відтворення їх.

4. Прочитайте речення, дотримуючись правильної інтонації; назвіть засоби зв'язку між частинами складних речень. Побудуйте схеми двох речень. Поясніть написання виділених слів.

1. Цікаво, що емоція — це короткочасний «спалах», який триває від секунди до кількох хвилин; настрій триває від кількох хвилин до кількох днів. 2. Гнів відчувається сильніше, коли ви в поганому настрої, а радість стає яскравішою, коли настрій **піднесений**. 3. Замість того щоб змушувати себе бути кращою версією когось іншого, ліпше було б написати собі в **улюбленому** блокноті такий лист: пізнай свої сильні сторони. 4. Удячність — один із найважливіших складників щасливого життя; розкажи іншим про те, як вони вплинули на твоє життя. 5. Роби компліменти рідним, друзям, знайомим, бо саме компліменти допомагають будувати стосунки, впливати на настрій — іноді кілька теплих слів здатні змінити весь день *(за Д. Вілсон)*.

5. Прочитайте виразно текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Емоції відіграють важливу роль у тому, як ми мислимо й поводимося. Базові емоції, такі як страх, гнів і відраза, не чекають, поки ви добре подумаєте та зрозумієте, як усе відбувається. Коли раціональне мислення є надто повільним, ці емоції миттєво попереджають про небезпеку.

Соціальні емоції сприяють співпраці між людьми, а ще вони надихають: гнів породжує експресивний живопис; відчай і туга — зворушливу поезію та музику.

Усі емоції мають позитивну мету; вони допомагають перебувати в безпеці, установлювати та підтримувати зв'язки, надихають на творчість, якою захоплюються (*за Д. Хессон*).

Запитання та завдання

1. Як ви розумієте поняття «соціальні емоції»?
2. Прокоментуйте зміст завершального речення.
3. Поясніть уживання розділових знаків.
4. Випишіть із тексту вправи складні речення з різними видами зв'язку. Побудуйте схеми до них і підкресліть граматичні основи.
5. Складіть речення за однією зі схем.
   [ ], [ ], а [ ]. [ ], (); [ ]. [ ]: [ ], і [ ], ().

6. Складіть текст із п'яти речень із різними видами зв'язку. Передайте в них звучання різних емоцій (наприклад: крик радості, тиша розгубленості, сміх, зітхання, шепіт). Доберіть заголовок до тексту.

7. Запишіть речення, доповнивши їх так, щоб утворити речення з різними видами зв'язку.

1. Не занепадайте духом: похмурих людей удача оминає *(Г. Абельяс)*. 2. Сміливий той, хто не боїться помилитися *(І. Неях)*. 3. Людський дух сильніший за все, що може трапитися з ним *(К. Скотт)*. 4. Я завжди віддаю перевагу вірі в найкраще в людях — це рятує від безлічі проблем *(Р. Кіплінг)*. 5. Якщо розчарування не стосується вас, не сприймайте чужу ситуацію як особисту й не реагуйте на неї емоційно *(Дж. Хессон)*.

8. Перепишіть речення, знявши риски та вставляючи пропущені розділові знаки. Про які емоції в них ідеться? Опишіть одну зі своїх найяскравіших емоцій (радість, здивування, захоплення тощо), використовуючи речення з різними видами зв'язку *(усно)*.

1. Сумно і гірко коли з висоти пада знесилено птаха страшно коли ти не/можеш іти ставши камінним зі страху *(А. Матвійчук)*. 2. Цей день як день: без радості й печалі лиш на калині облітає листя та я осінньо про свій жаль не/мовлю щоби ні/хто зі мною не/журився *(Г. Чубач)*. 3. Гучні струмочки захлюпочуть зрубом грайлива річка розплете косу і так на серці стане любо/любо не/мов із нього струшують росу*! (Н. Данилюк)*. 4. Бентежить душу батьківська земля співають зорі у небесній млі і ніжне сонце небо притуля щоб трави квітли на святій землі *(Ю. Григорук)*.

Уживайте правильно! ***Книгообмін, книгообіг,*** а не *буккросинг*; ***мальопис,*** а не *комікс*; ***наставник,*** а не *тьютор*; ***галас, лемент,*** а не *хайп*; ***виклик,*** а не *челендж*.

9. Розгляньте ілюстрації та розпізнайте емоції, що в них переважають. Опишіть одну з них, використовуючи складні речення з різними видами зв'язку.

10. Що цікавого ви дізналися під час уроку? Які емоції відчували?

11. Виконайте один із варіантів домашнього завдання:

1. Упродовж дня поспостерігайте за своїми емоціями. Запишіть три ситуації, що викликали радість, здивування, роздратування, захоплення або інші.

2. Оберіть п'ять емоцій (радість, здивування, захоплення тощо). Складіть по одному реченню з різними видами зв'язку, де описано або передано цю емоцію.
3. Напишіть есе «Світ без емоцій: чи можливе таке життя?».

§ 30. РОЗДІЛОВІ ЗНАКИ У СКЛАДНОМУ РЕЧЕННІ З РІЗНИМИ ВИДАМИ ЗВ'ЯЗКУ

Всесвіт у слові

Цілевизначення

Слова дня: *дни́на, тужи́ти, завзя́ття, ця́мриння (ця́мрина).*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Що вам відомо про складне речення з різними видами зв'язку? Прочитайте вислів: *«Люблю слова ще повнодзвонні, як мед пахучі та п'янкі...»* (М. Драй-Хмара)? Наскільки важливо знати їх? Чи можна такими назвати «слова дня»?

2. Прочитайте речення. Визначте кількість частин і вид зв'язку між ними. Поясніть уживання розділових знаків у першому та другому реченнях. Чому в третьому реченні перед сполучником ***і*** кому не ставимо?

1. І знов рясний посипався сніжок: біліє все, куди не кинеш зором, і ніч зимова чорним лабрадором вляглася на пухкенький килимок *(Н. Данилюк)*. 2. Траві шовковій шепче вітер, і наслухають тихі дні, що я пахуче тепле літо вже переклала у пісні *(Г. Чубач)*. 3. І знов мене веде стежина спогадів, залита сонцем надвечір'я, де тихо дихає травами поле й синіють поміж житом ніжні волошки *(О. Листопад)*.

У складних реченнях із різними видами зв'язку **розділові знаки ставимо** так само, як і між будь-якими частинами складносурядних, складнопідрядних чи складних безсполучникових речень. Найчастіше в таких реченнях **ставимо кому:** *Бентежить душу батьківська земля, співають зорі у небесній млі, і ніжне сонце небо пригуля, щоб трави квітли на святій землі* (Ю. Григорук).

У реченнях зі сполучниковим і безсполучниковим зв'язком також ставимо двокрапку або тире: *А світ мені невпізнано-широкий: десь даленіє дідів оберіг і дріботять мої маленькі кроки, і небо шовком стелиться до ніг* (Н. Данилюк).

Іноді між значно поширеними (ускладненими) частинами складного речення з різними видами зв'язку **ставимо крапку з комою:** *Не стримати хвилю Черемошу, коли він зануртує, скидаючи із себе зимову одіж; не зупинити бистроплинного лету, коли з вирію полетять збуджені весною журавлі* (І. Пільгук).

Не ставимо кому

1. Між частинами, з'єднаними одиничним сполучником ***і, й, та (і), або, чи***, якщо вони мають спільну підрядну частину: *І знов до тебе тягнеться душа, заметена вітрами полонини, де срібний іній спить на павутині* ***і*** *мріє лист осінній горобини* (О. Листопад).

2. Між реченнями, що мають спільну пояснювальну частину й поєднані одиничним єднальним сполучником ***і (й), та (і)***: *Туристам треба було поспішати: день добігав кінця* ***і*** *сонце поволі зникало за горами.*

3. У разі збігу двох сполучників (сполучних слів) перед другим із них, якщо в наступній (головній) частині складнопідрядного речення є співвідносні слова ***то, так***: ***І якщо*** *козаки через рани або вік не могли воювати, то брали в руки кобзу* (за Т. Каляндруком).

3. Прочитайте виразно речення. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Спали дерева, спали птахи, і тиша ніби на вуха тиснула. 2. Після Водохреща дні стали помітно довшими й на серці повеселішало від того, що скоро настане весна *(із тв. Н. Фіалко)*. 3. Людина опоетизовує найдорожче, увічнює його в слові; вона хоче словом сказати всьому світові про свої найглибші почуття та зоряні мрії, вибудувавши з минулого в прийдешнє золотий міст, яким спішать у серця посланці людяності й любові, викупані в пелюстках квіту й у пробудженнях росяного ранку слова *(за І. Вихованцем)*. 4. На ранок мороз замурував вікна, пішов повільний лапатий сніг, що лягав на землю рівно, наче хтось стелив білі простирадла, наче сипався з неба лебединий пух, і дерева та кущі підставляли під нього свої рамена *(В. Яворівський)*.

4. Перепишіть речення, розставляючи пропущені розділові знаки. Укажіть різновиди цих складних речень, види зв'язку між частинами, поясніть уживання розділових знаків. Побудуйте схеми будь-яких двох речень. Поясніть роль наголосу у виділених словах.

1. Кульбабки жовтіли на зелених килимках пагорбів грицики пломеніли першими суцвіттями полини аж виблискували сріблом а грушідички з величезними букетами квітів стояли понад шляхом *(Л. Зоряна)*. 2. Пройду босоніж по **землі** як лиш на світ благословиться пливуть хмариночки малі а я не можу надивиться *(Г. Гордасевич)*. 3. Вересень фарбував листя в жовті кольори в садках ще пишно цвіли жоржини а ранки й вечори ставали щораз прохолоднішими *(Л. Чаєчка)*. 4. Мальви всміхаються мов діти сонячному ранку а роса рясно так усипала всі квіти що пелюстка кожна провиса *(І. Низовий)*. 5. Ще цілують морози лелекам натомлені крила обпікають легким первоцвітам тонкі **пелюстки** так невчасно зима оксамитовий гай побілила та в повітрі вчувається шлейф солодкаво-терпкий *(Н. Данилюк)*.

5. Об'єднайте подані частини у складні речення з різними видами зв'язку й запишіть їх. Поясніть уживання розділових знаків.

1. Слово лікує ... іде від серця ... воно несе тепло й надію. 2. Ми багато говоримо ... не завжди розуміємо одне одного ... слова гублять свій сенс. 3. Звучить щире слово ... воно запалює душу ... світ наповнюється смислом. 4. Слово сказане з любов'ю ... воно набуває особливої краси ... людина довго його пам'ятає.

Взаємозаміна простих і складних речень, сполучникових і безсполучникових складних речень урізноманітнює мовлення, робить його гнучким і виразним.

6. Прочитайте мовчки текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Середньовічні французи казали, що вони бачать далі за своїх предків, бо сидять на їхніх плечах. І це щира правда. На жаль (чи на щастя?), народну мудрість не успадковують генетично з покоління в покоління — її й далі передають за допомогою комунікації, а ми щоразу мусимо здобувати ці знання з нуля. І так поки не знайдуть якусь імплантацію знань у мозок. А поки запротор малюка в ліс — і він перетвориться на Мауглі; усе, цивілізаційний ланцюжок обірвався.

Та є і добра новина. Усі ці знання доступні. Окрім «з вуст у вуста», їх передають із книжки в книжку, з хардів* на хмарки, а з хмарок просто на наші голови, аби лише бажання. Словом, усе це століттями визбиране, випробуване, відшліфоване, оптимізоване та спресоване так, що комар і носа не підточить, багатство в нас під рукою. У вільному доступі. Без-лі-міт-но. Бери й заряджай свої батарейки, адже це потужний павербанк, який ніколи не розряджається *(за М. Титаренко)*.

Запитання та завдання

1. Зробіть висновок із прочитаного та запишіть одним реченням.
2. Випишіть фразеологізми, поясніть значення їх.
3. Назвіть складні речення з різними видами зв'язку, поясніть уживання розділових знаків. Накресліть схему до одного з них.
4. Складіть діалог між двома словами-антонімами (день — ніч, надія — зневіра тощо), використовуючи фразеологізми та складні речення з різними видами зв'язку.
5. Оберіть одну зі схем і складіть речення.
   1. [ ], і [ ], (які). 2. [ ]: [ ], (коли). 3. [ ], і [(що)].

Запам'ятайте! ***Спричиняти,*** а не *бути причиною;* ***сповна, цілком,*** а не *в повній мірі;* ***засвідчити документ,*** а не *завірити документ*; ***натомість,*** а не *замість того;* ***післяплата, а*** не *накладний платіж*; ***як належить,*** а не *належним чином;* ***докладати зусилля,*** а не *прикладати зусилля*; ***передусім, насамперед,*** а не *в першу чергу*.

7. Оцініть свою роботу на уроці. Над чим треба ще попрацювати?

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Перетворіть текстову інформацію про вживання розділових знаків у реченнях із різними видами зв'язку на таблицю. Доповніть самостійно дібраними прикладами.
2. Випишіть із творів, які вивчаєте на уроках літератури, сім речень із різними видами зв'язку, побудуйте схеми.
3. Напишіть есе «У слові — галактика смислів».

§ 31. УЗАГАЛЬНЕННЯ ВИВЧЕНОГО

Природа — джерело натхнення та спокою

Цілевизначення

Слова дня: *кам'яни́ця, корті́ти, дзижча́ти, хлюпоті́ти, жебоні́ти, жо́стір, за́куток.*

1. Запишіть текст, розставляючи пропущені розділові знаки. Поясніть уживання їх. Дайте відповіді на запитання і виконайте завдання.

Хлюпоче людським розмаїттям міська вулиця переливаються гомоном **тротуари** стоять у велично-світлому зелено-бентежному вбранні сквери й парки наче хтось **велетенський** розкидав поміж високих сірих кам'яниць **запашні** чарівні оази. Звідти спекотної пори лине рятівна прохолода огортає вона людину так ніжно і так несподівано що ступивши в те царство зелені свіжого повітря настояного на траві й листі кортить гукнути найвищі та найчистіші слова радості й щастя *(за В. Губарцем)*.

Запитання та завдання

1. Визначте основну думку тексту. Доберіть заголовок.
2. Побудуйте схеми речень. Визначте види зв'язку між частинами їх.
3. Які орфографічні правила можна проілюструвати прикладами з тексту?
4. Доберіть синоніми до виділених слів.
5. Складіть опис зимового міського (сільського) пейзажу.
6. Розгляньте подані світлини *(с. 102)*. Чи можна використати їх як ілюстрації до тексту? Обґрунтуйте відповідь. Якими елементами ви доповнили б ці ілюстрації?
7. Запропонуйте слоган для соціальної реклами про важливість збереження міських зелених зон.

2. Прочитайте текст *(цифра позначає номер наступного речення)*. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

(1) Природа — це не лише довкілля у якому ми живемо. (2) Це — **джерело** краси, гармонії й сили. (3) **Саме** природа запалювала уяву поетів і художників, композиторів і мрійників. (4) Леся Українка слухала голос лісу, Іван Франко бачив у карпатській природі силу **українського** духу, а для Ліни Костенко природа — це, за словами Г. Клочека, «дарований Богом дивосвіт».

Запитання та завдання

1. Пунктуаційну помилку допущено в реченні

   А 1
   Б 2
   В 3
   Г 4

2. Складним із різними видами зв'язку є речення

   А 1
   Б 2
   В 3
   Г 4

3. Визначте вид речень за будовою. Поясніть уживання розділових знаків.
4. Поставте наголос у виділених словах.
5. Поясніть, що в тексті означає вислів *«природа запалювала уяву»*.

3. Прочитайте текст. Доповніть у ньому речення так, щоб частини їх були поєднані різними видами зв'язку. Запишіть їх. Як це вплинуло на зміст?

І сьогодні люди шукають у природі натхнення для своїх думок, творів і справ.

Природа вчить нас спостерігати, дивуватися, помічати красу у звичайному. Вона дає енергію тим, хто втомився, і спонукає творити тих,

хто шукає нових ідей. Тому важливо берегти природу, бо разом із нею ми зберігаємо джерело свого духовного життя *(з учнівського твору)*.

- Чому, на вашу думку, автор вважає важливим саме спостерігати й дивуватися красі у звичайному? Обґрунтуйте свою думку. Складіть речення, у якому розкажіть, як природа допомагає вам.

4. Запропонуйте свій початок складного речення (наприклад: «Коли вечір опускався на місто …»), уведіть його в ChatGPT або інший чат-бот і попросіть продовжити речення. Проаналізуйте, чи вдалося ШІ зберегти логіку, граматичну правильність і зв'язок частин. Перебудуйте це речення на інший тип складного речення.

Запам'ятайте! *Аерозоль, нежить, тюль, біль, літопис, степ, перекис, полин, дріб, живопис, пил, собака, ступінь, шампунь, підпис* — іменники ***чоловічого роду***;

антресоль, бандероль, вуаль, ваніль, емаль, папороть, розкіш, фланель — іменники ***жіночого роду***.

5. Порівняйте речення. Чим викликані логічні помилки в реченнях, позначених цифрою 1?

I. 1. Учень довго говорив про шляхи подолання кризи в країні, і це мало цікавило присутніх. 2. Учень довго говорив про шляхи подолання кризи в країні, однак це мало цікавило присутніх.

II. 1. Дерева в лісі стоять сірі, а ялини своїм убранням приваблюють зір. 2. Усі дерева в лісі стоять сірі, тільки ялини своєю зеленню приваблюють зір.

III. 1. Розглядалося питання, як організувати літній відпочинок і про роботу пасажирського транспорту в цей період. 2. Розглядалося питання про те, як організувати літній відпочинок та спланувати роботу пасажирського транспорту в цей період. (Розглядалося питання про організацію літнього відпочинку й про роботу пасажирського транспорту в цей період.)

IV. 1. Ми зайшли до кабінету лікаря, який був у кінці коридору. 2. Ми зайшли до лікаря в кабінет, який був у кінці коридору.

6. Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб. Наскільки важливо вдаватися до рефлексії?

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Складіть карту пам'яті «Складні речення».
2. Запишіть іменники з рубрики «Екологія слова» в родовому й орудному відмінках. З будь-якими двома складіть і запишіть складні речення з різними видами зв'язку.
3. Напишіть есе на одну з тем: «Що мене найбільше надихає в природі?», «Звуки природи, що мене надихають», «Улюблений закуток природи».

Частина 2

ІНФОРМАЦІЯ

§ 32. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 7–8-х КЛАСАХ

Культура надихає, дає сили, робить нас людьми

Цілевизначення

Слова дня: *ви́тончений, дивогля́дний, о́плески.*

Ключові слова: *інформа́ція, зна́ки, прихо́вана інформа́ція, актуа́льність інформа́ції, по́вна інформа́ція, вичерпність інформа́ції.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Які знаки супроводжують вашу життєдіяльність щодня? У чому полягає важливість знаків як носіїв інформації? Як автори передають у текстах приховану інформацію? Що визначає художньо-естетичну цінність тексту? Назвіть засоби передавання інформації. Який зміст ви вкладаєте в слово *культура*? Наскільки важлива для кожного народу його культура? Чи поділяєте ви думку про те, що *«культура надихає, дає сили, робить нас людьми»*? Наведіть приклади.

2. Зобразіть зміст слова *культура* за допомогою малюнка чи схеми. Прокоментуйте ваше бачення змісту цього слова.

3. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Культура — це життєва сила суспільства: її історія, традиції, мистецтво, самобутність народу. Саме культура підвищує якість життя, концентруючи соціальний досвід поколінь, накопичуючи знання про світ. Саме культура робить людину особистістю. Громадяни стають членами суспільства, засвоюючи знання, мову, цінності, норми, звичаї, традиції.

Культурний досвід — це можливості для дозвілля, розваг, навчання та обміну досвідом з іншими. Музеї, театри, виставки, концерти, кіно — усе це об'єднує людей.

Культура — основа для мирного життя, адже вона вчить бути толерантними й розуміти одне одного через мистецтво. На прикладі культури можна побачити якість і рівень життя всієї країни. Об'єднуючи людей, культурні заходи (концерти, вистави, фестивалі чи виставки) забезпечують солідарність і згуртованість, розширюють можливості громад, а також зміцнюють гордість за свою країну.

Від підвищення рівня культури є економічна вигода — створення робочих місць. Культура робить значний внесок і в туристичну індустрію: що більше цікавих місць, заходів, масштабних виставок, культурних пам'яток, фестивалів у країні, то більше людей захочуть відвідати її *(з інтернету)*.

Запитання та завдання

1. Інтерпретуйте зміст прочитаного.
2. Сформулюйте й запишіть запитання, відповіді на які дає текст.
3. Поставте кілька уточнювальних запитань.
4. Обговоріть актуальність поданої інформації.
5. Назвіть у тексті ускладнені речення. Визначте елементи ускладнень.
6. Обґрунтуйте свою позицію щодо важливості культури.

4. Про кого з діячів української культури ви могли б надати інформацію в розмові з іноземцем? Складіть такий діалог та озвучте його.

5. Прочитайте фрагменти текстів. Чи можна назвати вміщену в них інформацію повною, вичерпною? Чому? Об'єднайтеся в три групи, оберіть тексти й доповніть їх відомою вам інформацією. Укажіть, де в ній факти, а де — судження.

I. У межах одного суспільства є різні форми культури. Залежно від того, хто створює культуру і який її рівень, соціологи розрізняють три форми культури: елітарну, народну та масову.

Елітарну культуру створює привілейована частина суспільства або, на її замовлення, професійні творці. Автори народної культури (фольклору) — анонімні, вони не мають фахової підготовки. Масову культуру продукують професійні творці, поширюючи її за допомогою електронних пристроїв (радіо, телебачення, магнітофони, комп'ютери тощо) *(за І. Танчиним)*.

II. Термін «культура» має два значення — загальна й особиста. Загальна культура — це поєднання мистецьких надбань. Однак ідеться не лише про речі як носії краси, а яку важливу роль відіграє в ній людина. Творами культури є література, музика, образотворче мистецтво, скульптура, архітектура, театр, кінематографія та інші речі, спільною ознакою яких є те, що вони — носії краси.

У житті людини дуже важливими є почуття правди та добра. Культура доповнює ці два елементи ще поняттям краси *(за Л. Гузаром)*.

III. Матеріальна культура покликана задовольняти наші фізіологічні потреби, дати людям насамперед їжу, одяг, житло, полегшити їхній зв'язок і спілкування, а духовна культура через органи чуття впливає на наші почуття, думки, свідомість, волю, інтуїцію, настрій, психіку тощо.

Матеріальна культура створює штучне середовище для життя людини та впливає на рівень життя суспільства, формує матеріальні запити людей та пропонує засоби задоволення їх.

Духовна культура створює особливий світ цінностей, формує і задовольняє наші інтелектуальні й емоційні потреби *(з вікіпедії)*.

6. Розгляньте світлини та репродукцію картини. Зразками якої культури вони є?

Українська хата

Вітряк на Черкащині

О. Федотова. Весняні квіти

Балетна вистава

7. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Найбільш важливим за цей рік став жанр хорового співу. Це може прозвучати дивно, але місяць-два від початку повномасштабної війни про написання віршів, музики чи створення театральних проєктів ніхто навіть не думав.

Це викликало заціпеніння. Була така велика тиша, мова виявляла свою слабкість та обмеженість. Я дуже добре пам'ятаю, що стало переломним моментом, після якого ми знову почали давати концерти, їздити, виступати, і все це набуло іншого значення.

Ми спустилися в харківський метрополітен, де тоді жили сотні людей, які ховалися від російських обстрілів. Святослав Вакарчук узяв гітару, і ми почали співати. Виявилося, що це натхненно. І я зрозумів: потрібно готувати концерти, літературні вечори й музичні зустрічі. Культура не повинна мовчати, ставати на паузу.

Відтоді мене зворушує хоровий спів, бо це не так про спів, як про відчуття енергії, відчуття того, що нас багато й що ми сильні, коли разом. Тому цей рік я згадуватиму передусім за хоровим співом, що звучить, який не боїться, не змовкає, якого ніщо не може перебити *(за С. Жаданом)*.

Запитання та завдання

1. Прокоментуйте інформацію. Визначте достовірність її.
2. Яку думку утверджує автор? Чи поділяєте її ви?
3. Назвіть вивчені види складного речення, наявні в тексті.
4. Які почуття викликала у вас ця інформація?

Уживайте правильно слова ***заставля́ти*** та ***зму́шувати***.

Дієслово ***заставляти*** означає «заповнювати, займати простір, загороджувати»: *Заставили стіл різдвяними стравами. Увесь простір заставлено декораціями.*

На позначення «спонукання щось робити» вживаємо дієслово ***змушувати***: *Можна коня загнати у воду, та пити його не змусиш.*

8. Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб. Визначте найважливіше в цьому уроці. Наголосіть на своїх досягненнях.

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Доберіть інформацію на одну з тем: «Елітарна культура», «Народна культура», «Масова культура» та презентуйте її.
2. З поданого переліку діячів української культури оберіть одне ім'я. Підготуйте розповідь, у якій представте цю людину.

Олександр Кошиць, Наталія Ворожбит, Станіслав Людкевич, Мар'яна Савка, Микола Пимоненко, Людмила Монастирська, Ахтем Сеїтаблаєв, Ліна Костенко, Юрій Іллєнко, Алла Горська, Андрій Хливнюк, Оксана Линів.

3. Напишіть есе на одну з тем: «Яка культура надихає мене?», «Чи потрібно культуру ставити на паузу в роки війни?»

§ 33. НОВИЗНА ТА ВАЖЛИВІСТЬ ІНФОРМАЦІЇ *(практично)*

Поінформований — значить озброєний

Цілевизначення

Слова дня: *далекося́жний, даре́мний, джерело́.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Яким джерелам інформації ви довіряєте? Як визначити новизну інформації? Яку інформацію вважаємо важливою? Наведіть приклади нової і важливої для вас інформації.

2. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

В Україні оголосили лавреатів Шевченківської премії 2025 року.

Василь Вовкун, Юрій Іздрик, Жанна Кадирова, Павло Казарін, Валентина Єрмолаєва-Карпець, Андрій та Марія Пікуші, Наталія Рибак, Богдана Півненко, Олександр Санін, Сергій Михальчук, Алла Загайкевич та Олександр Шимко стали лавреатами Національної премії України імені Тараса Шевченка за 2025 рік.

Про це йдеться в опублікованому указі Президента України про присудження премії на підставі подання відповідного комітету.

Так, Василь Вовкун здобув премію за оперу «Лис Микита», балет «Тіні забутих предків», модерн-балет «Пізнай себе!», театралізовану кантату «Псальми війни!» Львівської національної опери.

Художниці Жанні Кадировій присуджено премію за персональну виставку «Траєкторія польотів», а журналістові Павлу Казаріну — за проєкт «Публіцистика воєнного часу в інтернет-виданні «"Українська правда"».

Майстри петриківського розпису Валентина Єрмолаєва-Карпець, Андрій Пікуш, Марія Пікуш і Наталія Рибак стали лавреатами за мистецький

проєкт «Петриківський розпис: на захисті ідентичності», а скрипалька Богдана Півненко — за концертні програми 2019–2024 років.

Режисера, автора сценарію Олександра Саніна, оператора Сергія Михальчука, композиторку Аллу Загайкевич нагороджено за повнометражний ігровий фільм «Довбуш» *(Д. Шварц)*.

Василь Вовкун

Виставка «Траєкторія польотів»

Богдана Півненко

Павло Казарін

Запитання та завдання

1. Чи можна вважати цю інформацію *новою*? Чому?
2. Визначте за поданим нижче алгоритмом новизну інформації.
3. Що в цій інформації відоме, а що — нове?
4. Кого з номінованих раніше цією нагородою діячів культури ви знаєте?
5. Поясніть написання великої літери в тексті.
6. Яке слово в тексті має два варіанти написання?

Визначаємо новизну інформації	
1. Перевірте дату публікації.	Коли та яке джерело опублікувало інформацію?
	Чи інформація актуальна на цей момент?
2. Порівняйте з попередніми даними.	Чи є в ній щось нове порівняно з відомим?
	Чи є це новою подією, відкриттям?
3. Перевірте першоджерело.	Що використано в публікації (нові дослідження, офіційні звіти, документи; свідчення очевидців)?
	Чи не є це переказом уже відомих даних?
4. Оцініть контекст та унікальність.	Чи ця інформація розширює знання, демонструє новий погляд на проблему?
	Чи є в ній деталі, яких не було раніше?
5. Перевірте в кількох незалежних джерелах.	Чи повідомляють про це інші, надійні джерела?
	Чи подають вони нові факти, чи копіюють цю інформацію?
Висновок. Новизну інформації визначають актуальність, унікальність її та підтвердження надійними джерелами.	

3. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Творчість починається із **цікавості**. Усі ми народжуємося з почуттям цікавості. Щоб усвідомити це, вам лише треба подивитися, як малюк на-

магається осягнути суть свого світу. Підприємлива людина, схожа на науковця, завжди ставить запитання: «Що тут відбувається? Це точно? Це може бути так? Які є докази? Чи можемо ми довіряти цій інформації?»

Підприємці наділені **сумішшю** цікавості й хоробрості; цікавості — оскільки вони від природи допитливі, а хоробрості — оскільки вони втілюють свої ідеї в життя і **сприймають** провал як крок до навчання; коли щось не працює, то це усуває одну можливість, котру вже ніколи **не доведеться** повторювати. Якщо ви не зазнавали **невдачі**, то зайшли недостатньо далеко — саме таке в них гасло. Мені **розповідали**, що, перш ніж досягти успіху, Джеймс Дайсон **сконструював** 5127 прототипів пилососа**. Кожний провал робив його ближчим до мети.

Коли мені виповнилося сімдесят, я усвідомив, що найцікавішими моментами були мої помилки, те, чого я після них навчився. Тепер я шкодую, що **замолоду** мало експериментував зі своїм життям і мало помилявся *(Ч. Генді)*.

Запитання та завдання

1. Яку думку утверджує автор?
2. Чим цей текст для вас корисний? Чим здивував вас?
3. Визначте за поданим нижче алгоритмом новизну інформації.
4. Випишіть із тексту просте речення, перебудуйте його на складносурядне та складнопідрядне.
5. Поясніть написання виділених слів.
6. Поставте складений числівник у форму родового й орудного відмінків.
7. Як правильно наголошувати підкреслені слова?

Що визначає важливість інформації?	
Актуальність	Інформація стосується сучасних подій, проблем чи потреб?
	Інформація важлива на цей момент?
Достовірність	Інформацію підтверджують надійні джерела?
	Чи вона базується на фактах, а не домислах?
Значення для суспільства, спільноти, людини	Інформація впливає на людей?
	Чи корисна вона для певної групи людей?
Новизна	Чи містить щось нове, досі не відоме?
	Це не повторення старих фактів?
Вплив і наслідки	Чи змінює інформація уявлення, рішення або дії людей?
	Чи впливає на події, суспільні процеси?
Джерело інформації	Чи авторитетне джерело повідомило інформацію?
	Чи можна довіряти цьому джерелу?

Висновок. Важливість інформації визначають актуальність, достовірність, значущість, новизна та вплив її на суспільство або конкретну спільноту.

Зачиня́ємо / відчиня́ємо *двері, кватирку, вікно, браму, хвіртку, ворота.*

Закрива́ємо / відкрива́ємо *рахунок, виставку, збори, засідання* тощо.

Вмика́ємо *телевізор, світло, кондиціонер, комп'ютер, торшер* тощо.

Склада́ємо *дрова, книжки, одяг у шафі*, а також *іспит, залік, повноваження.*

Коли йдеться про кількість, сукупність чогось, уживаємо слово ***станови́ти***: *прибуток становить, мінімальна пенсія становить* тощо.

4. Створіть карту пам'яті уроку. Оцініть результати своєї роботи. Зазначте, наскільки цінною для вас є тема уроку й чому.

5. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Доберіть медійний текст. Використовуючи поданий вище алгоритм, доведіть новизну його.
2. Доберіть текст. Використовуючи поданий вище алгоритм, доведіть важливість його.
3. Напишіть есе «Як інформація впливає на людей?».

§ 34. ПОДІЇ І ФАКТИ

Історія — це свідок часу, учителька життя **(Цицерон)**

Цілевизначення

Слова дня: *допи́тливий, достеме́нний, очеви́дний, зазіха́ти.*

Карта пам'яті: *поді́я (одноразова, тривала), факт.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що називаємо *фактом*? Чим відрізняються факти й судження? Який зміст ви вкладаєте в слово *подія*? Що ви назвали б подією у вашому житті?

2. Прочитайте речення. У яких із них ідеться про факти, а в яких — про судження? Запишіть виділені слова, поясніть написання їх. Обґрунтуйте правильний вибір слів із дужок. Інтерпретуйте зміст першого речення.

1. Молода **українська** буржуазія в (особі, обличчі) цілої низки своїх яскравих представників — Яхненків, Симиренків, Алчевських —

(брала, приймала) активну участь в українському національному відродженні разом із представниками козацько-старшинської і **шляхетської** аристократичної верстви (упродовж, протягом, на протязі) усього XIX — на початку XX століття *(Ю. Терещенко)*. 2. Після ліквідації автономії **Гетьманщини** та **Запорозької Січі** впродовж кінця XVIII — на початку XX століття на українських землях мешкала значна кількість населення, яка пов'язувала своє існування з **козацьким** минулим, традиціями та звичаями в господарюванні, світогляді й побуті *(Т. Чухліб)*. 3. Русь була найрозвинутішою державою свого часу. 4. Запорожці були (найвідважнішими, відважнішими) воїнами на той час. 5. На **Мліївському машинобудівному заводі** були створені перші металеві пароплави, що започаткували модерне пароплавство на Дніпрі *(М. Слабошпицький)*.

3. Прочитайте подану нижче інформацію. Зіставте її зі своїми міркуваннями. Перекажіть, дібравши власні приклади.

Поді́я — це те, що відбувається в певний час і в певному місці.

Подія може бути ***одноразовою*** *(благодійний концерт, чемпіонат світу, відкриття виставки)* або ***тривалою*** *(війна, епоха Відродження, будівництво моста)*.

Факт — це об'єктивна, підтверджена інформація про події, явища чи речі. Він не залежить від думок і припущень. Факти можна перевірити та підтвердити документами, свідченнями чи дослідженнями: *Найвища гора України — Говерла (2061 м). Земля обертається навколо Сонця. Роман «Берестечко» написала Ліна Костенко. Я переміг в обласному шаховому турнірі.*

4. Прочитайте речення. Підтвердіть або спростуйте правдивість їх. Котрі з них містять факти? Обґрунтуйте.

1. На думку багатьох освічених українців того часу, українська мова була непридатна для науки та літератури *(І. Фаріон)*. 2. Під час Переяславської ради 18 січня 1654 року Іван Сірко відмовився присягати на вірність московському цареві *(М. Морозенко)*. 3. Найяскравішою особистістю був князь Дмитро Іванович Вишневецький, оспіваний у народних думах як Байда. 4. Коли настав голодний 1830-й рік, Федір Симиренко й брати Яхненки безкоштовно годували десять тисяч селян *(М. Слабошпицький)*. 5. 1888 року за указом Олександра III заборонено хрестити дітей українськими іменами та вживати українську мову в офіційних установах; 1895 року заборонено друк дитячих книжок українською мовою *(О. Демська)*.

5. Розгляньте світлини. Визначте в них факти. Сформулюйте кожний факт одним реченням і запишіть.

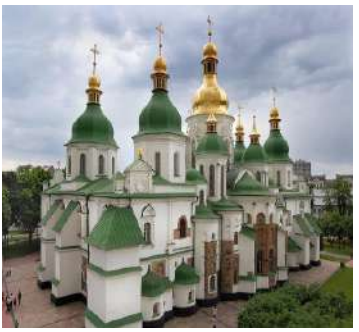

6. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Кобзарів переслідували в усі часи, проте найбільших страждань, лиха й поневірянь народні митці зазнали за сталінського режиму, який ненавидів усе, що вирізняло українців як окремий етнос від інших народів імперії. Якщо ж українську мову й пісню спочатку комуна ще якось терпіла, то носії українського героїчного епосу — кобзарі — були для неї першими ворогами.

Спочатку більшовики влаштовували справжні полювання на немічних народних співців, заарештовували їх, розстрілювали без слідства й суду. Згодом зачиняли в холодні в'язниці, морили голодом, нещадно цькували в пресі як «невиправний націоналістичний елемент», а кобзи знищували.

Коли й це не допомогло, хтось зі сталінських прислужників запропонував організувати начебто творчий з'їзд кобзарів і лірників з усієї України, щоб потім усіх знищити.

Отож на початку грудня 1930 року проголосили з'їзд народних співців, який мав відбутися в Харківському оперному театрі. З різних областей України звезли 337 делегатів. Кобзарям пояснили, що на з'їзді будуть розглядати питання їхнього активного залучення до соціалістичного будівництва й визначати нові ідеологічні пріоритети.

Насправді ж кобзарів, лірників та їхніх малолітніх поводирів повантажили до ешелону, вивезли на околицю станції Козача Лопань (Харківщина) і там, у лісосмузі, розстріляли *(за А. Бойчук)*.

Запитання та завдання

1. Про яку подію ідеться в тексті? Що вам відомо про неї?
2. Інтерпретуйте інформацію, поділіться своїми емоціями від прочитаного.
3. Поставте уточнювальні запитання до тексту.
4. Визначте важливі для розуміння змісту деталі й назвіть їх.

5. Знайдіть у тексті складнопідрядні речення, визначте види підрядних.
6. Випишіть просте речення, перебудуйте його на складне будь-якого виду.
7. Поставте наявні в тексті числівники у форму родового, давального й орудного відмінків.
8. Чому Т. Шевченко назвав свою збірку поезій «Кобзар»?
9. Розгляньте ілюстрації, прокоментуйте їх.

Пам'ятний знак репресованим кобзарям, бандуристам, лірникам. *м. Харків*

Кобзар Іван Кучугура-Кучеренко. *1922 р.*

Фрагмент із кінофільму «Поводир» *(реж. О. Санін)*

Чисе́льний — який стосується числа; числовий; кількісний: *чисельна перевага, чисельна різниця, чисельне зростання населення.*

Числе́нний — який складається з великої кількості чогось; наявний у великій кількості: *численна група, численні жертви, численні помилки.*

Пам'ятайте: про велику кількість кажемо ***численний***, а не *багаточисленний*; а про малу — ***нечисленний***, а не *малочисленний.*

7. Здійсніть рефлексію за довільною схемою. Які емоції ви переживали на уроці? Що найважливіше ви засвоїли сьогодні? Чому треба пам'ятати історію своєї держави?

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. В інтернеті можна прочитати, що це вигадка, легенда й що немає жодних підтверджень масового розстрілу кобзарів. Знайдіть джерела, що спростовують або підтверджують це. Поділіться результатами пошуку з однокласниками й однокласницями.
2. Доберіть текст, в основі якого — подія. Визначте її *(усно)*. Виокремте факти, з яких складається подія.
3. Напишіть есе «Чого вчать уроки історії?».

§ 35. ПРАВДИВІСТЬ ІНФОРМАЦІЇ *(практично)*

Критичне мислення — один із пріоритетів освіти

Цілевизначення

Слова дня: *дощéнту, зарáдити, спростувáти.*

1. Дайте відповіді на запитання.

1. Яку інформацію називаємо *правдивою*? Які ознаки правдивої інформації? Чи звертаєте ви увагу на цю ознаку інформації? Наскільки важливою для людини є правдива інформація? Чи маєте ви досвід, коли неправдива інформація зашкодила вам?

2. Прочитайте речення. Запишіть ті, що, на вашу думку, містять правдиву інформацію. Обґрунтуйте свій вибір.

1. Якщо побачили пташеня, що випало з гнізда, його треба негайно рятувати. 2. Компанія «Nike» понад 20 років тому відкрила в різних країнах світу пункти приймання старих кросівок, які потім відправляють на перероблення. 3. Один українець отримав 10 мільйонів гривень за публікацію в TikTok про ЗСУ. Цей факт приховують офіційні канали! 4. Коронавірус виник через запровадження 5G-інтернету. 5. Перша рослина, яка розцвіла й дала насіння в космосі, де немає гравітації, — арабідопсис. 6. У 1991 році Україна проголосила незалежність, і це підтримали понад 90 % громадян на референдумі. 7. Як стверджують «незалежні вчені», вакцини проти COVID-19 змінюють ДНК людини.

3. Розгляньте малюнки та розшифруйте інформацію, яку вони містять. А як би ви зобразили неправдиву інформацію?

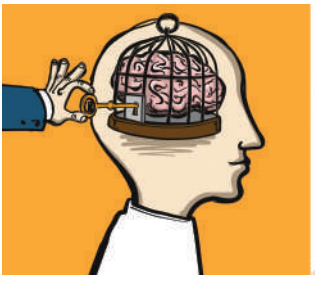

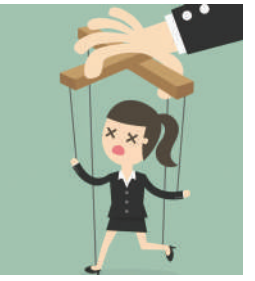

4. Прочитайте текст. Випишіть п’ять ключових слів. Інтерпретуйте зміст прочитаного. Чи поділяєте ви думку автора?

...У XXI столітті нас заполонив неймовірний потік інформації, і навіть цензори не намагаються блокувати її. Замість цього вони поширюють неправдиву інформацію чи відволікають вас на неважливі речі. Жодний уряд не може навіть сподіватися на те, що приховає ін-

формацію, яка йому не подобається. З іншого боку, легко «затопити» громадськість суперечливими повідомленнями й брехливими або малозначущими фактами. Люди в усьому світі перебувають на відстані одного кліка від останніх даних про бомбардування Алеппо чи танення льодових шапок в Арктиці, однак є багато суперечливих акаунтів, що важко визначити, якому вірити. Крім того, на відстані одного кліка є величезна маса інших речей, що утруднює зосередження, і коли політика чи наука видаються надто складними, виникає спокуса перемкнутися на якість веселі витівки, плітки про знаменитостей тощо...

У такому світі останнє, що вчителі мають давати учням, то це більше інформації. Діти й так мають її більше, ніж досить. Замість цього люди потребують здатності використовувати інформацію, визначати різницю між важливим і неважливим, а передусім об'єднувати численні біти інформації в широку картину світу *(Ю. Н. Харарі)*.

- Розгляньте малюнки. Чи можна їх вважати ілюстраціями до тексту?

5. Прочитайте перше речення тексту й, не заглядаючи далі, запропонуйте варіанти відповіді. Після цього звірте їх із текстом. Чи є сподіваний варіант відповіді в тексті? Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Яка отрута найнебезпечніша на землі? Хтось скаже — зміїна, хтось додасть — жало скорпіона, а хтось — отрута павука. І жодний не/наблизився до істини. Є отрута значно страшніша — інформаційна. Від неї не/має вакцини, але саме вона завдає величезної шкоди здоров'ю та нашому життю.

Інформаційна отрута — найстрашніша зброя у Всесвіті. Є багато доказів цієї тези. Ось лиш один: видатний японський учений Масару Емото винайшов унікальний мікроскоп, що дає змогу миттєво заморозити воду й зробити знімок сніжинок. Дослідженню впливів інформації на властивості води вчений присвятив життя. Й ось що вдалося виявити: якщо на посуді з водою написати не/гативні слова (наприклад, смерть, хвороба, зло), після заморожування сніжинки мають спотворену структуру. І навпаки, якщо написати позитивні, світлі слова

(наприклад, любов, віра, щастя), сніжинки виходять неймовірно красивими.

А тепер — увага! Людина на 80 % складається з води. Хочете руйнувати себе з/середини — промовляйте більше негативних слів. Пам'ятайте: думка матеріальна! Думки — це насіння, з якого проростають або хвороби, бідність, самотність, страхи, невдачі, або щастя, успіх, удача, здоров'я, багатство, віра, любов. Рішення за вами! *(за Д. Бондарем)*.

Запитання та завдання

1. Як ви розумієте значення вислову *«інформаційна отрута»*? Яку інформацію ви назвете *отруйною*? Чому?
2. Розробіть програму профілактичної роботи проти цієї отрути.
3. Передайте зміст прочитаного за допомогою різних графічних засобів.
4. Пригадайте й запишіть перелік «світлих» слів, почутих сьогодні.
5. Запровадьте у вашому класі, школі територію доброго слова.
6. Перебудуйте будь-які двоє простих речень на складні й запишіть. Поясніть розділові знаки *(усно)*.
7. Запишіть слова, знявши риску. Поясніть написання.

6. Прочитайте текст. Перекажіть. Визначте порушену проблему. Обґрунтуйте зв'язок інформації з особистим досвідом. Складіть діалог, у якому обговоріть зміст прочитаного.

Я навчена перевіряти інформацію. Часто бачу неправду в постах на фейсбуці, у журналістських матеріалах чи художніх книжках, навіть дрібні сюжетні невідповідності. У нонфікшен* я іноді виявляю речі, що викликають у мене сумнів чи недовіру. Таким є процес самоосвіти. Якщо так стається, я шукаю джерела інформації, перевіряю їхню достовірність. Часто буває, що мої сумніви були даремними. Але це стане зрозуміло, лише коли перевірю. Мені здається, що в сучасному світі тільки так і треба ставитися до інформації *(К. Бабкіна)*.

Нано́сять *соломи, сміття, подарунків, снігу* чи *маску на обличчя* тощо, а *шкоду, образу, смуток, жаль, удар* тощо ***завдають,*** а не *наносять*.

7. Здійсніть рефлексію, наголосивши на найважливіших своїх досягненнях. Складіть карту пам'яті уроку. Поділіться емоціями, що переважали на уроці.

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Доберіть зразок медійного тексту, що містить неправдиву інформацію. Обґрунтуйте свій вибір.
2. Доберіть зразок медійного тексту, що містить правдиву інформацію. Обґрунтуйте свій вибір.
3. Напишіть есе «Чому важливо вміти мислити критично?».
4. Підготуйте повідомлення про вживання слів *книга* і *книжка*; *збірка*, *збірник, зібрання*.

§ 36. ФЕЙКИ. ПРИЧИНА ПОЯВИ. ОСОБЛИВОСТІ ПОШИРЕННЯ

Сім разів відмір, а один раз відріж

Цілевизначення

Слова дня: *при́крість, прискі́патися, прога́лина.*

Карта пам'яті: *фейк, причини неправдивої інформації, особливості поширення інформації.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Із чим у вашій уяві асоціюється неправдива інформація *(фейк)*? Як відрізнити правдиву й неправдиву інформацію? Чому люди вдаються до фейків? Як їх зазвичай поширюють? Що означає *«сім разів відміряти, а один раз відрізати»*? Який зв'язок має це прислів'я з темою уроку?

2. Прочитайте текст. Яку думку утверджують автори? Прокоментуйте інформацію, зіставте її з особистим чи суспільним досвідом.

Психологи дослідили явище, яке називають *ефектом ілюзії правди*. Коли людина оцінює, чи є щось правдою, чи брехнею, вона порівнює нове з уже відомою інформацією та підсвідомо обирає те, що здається їй знайомим. Якщо фейкову інформацію часто повторювати, люди починають вважати її правдою та базують на ній усе інше *(Т. Джексон, К. Ґітіан)*.

3. Прочитайте таблицю. Перекажіть зміст її, дібравши власні приклади.

Причини неправдивої інформації можуть бути різні, зокрема такі:		
1	**Намір обдурити або маніпулювати** (щоб впливати на думку людей, дискредитувати когось, розпалити ненависть, паніку, ворожнечу).	*Під час війни ворог поширює фейки, щоб посіяти паніку серед населення.*
2	**Фінансова вигода** (щоб заробити на рекламі, більше продати товару, мати більше переглядів, зробити популярним свій ресурс).	*Реклама районованих саджанців без доказів пристосування їх у різних регіонах.*
3	**Брак критичного мислення** (довіра до всіх джерел, уникнення перевірки інформації, емоційне сприйняття інформації).	*Довіра до скандальних заголовків: «Найстрашніший бур'ян масово поширюється в Україні!»*
4	**Помилка або непорозуміння** (неправильне розуміння події; автор не перевірив факти; переплутали подібні ситуації).	*Навчальні дії з евакуації дітей у школі сприйняли як порятунок дітей під час пожежі.*
5	**Пропаганда** (для просування своєї ідеології).	*На півдні України агітація населення за так званий «русский мир».*

4. В Україні шукає та спростовує фейки Центр протидії дезінформації при РНБО. Прочитайте добірку поширюваних фейків. Визначте причини поширення їх. Поділіться досвідом сприйняття такої інформації. Спростуйте її.

1. RU-пропагандисти продовжують стверджувати, що їхні збройні сили завдають ударів високоточною зброєю і лише по військових об'єктах. 2. Російські джерела активно поширюють повідомлення в Європі, що в Словаччині нібито зібрано понад 360 тисяч підписів для ініціювання референдуму про скасування санкцій проти їхньої держави. 3. Російські медіаресурси поширюють наративи про «підготовку Києвом ядерної провокації за спиною міжнародних інстанцій» на цивільних ядерних об'єктах, зокрема на Запорізькій та Курській АЕС. 4. Олександр Тарасевич — російський гравер, «пов'язаний із російським православ'ям». 5. RU-пропаганда тиражує чергову статтю, у якій звинувачують Захід у неоколоніалізмі й експлуатації країн Африки, а свою державу подають як таку, що завжди підтримувала рухи за визволення і не втручається у внутрішні справи африканських держав *(із сайту «Центр протидії дезінформації»)*.

5. Прочитайте інформацію про особливості поширення фейків. Ця інформація вам відома чи нова? Доберіть кілька прикладів.

Особливості поширення фейків
1. **Швидкість** *(розповсюджують через соцмережі, месенджери, нерідко допомагають їм у цьому сенсаційні заголовки, що впливають на емоції)*.
2. **Емоційність** *(тексти написані емоційно, щоб викликати шок, обурення, страх, співчуття тощо; люди діляться такою інформацією автоматично, не задумуючись)*.
3. **Анонімність джерел** *(часто не зрозуміло, хто автор; текст можуть поширювати від імені «очевидця», «знайомого лікаря», «родича з поліції», «сусіда з облради», а насправді — це вигадані особи)*.
4. **Маніпуляції фактами** *(інформація може містити зерно правди, та наведені факти — перекручені чи вирвані з контексту, що робить фейк більш переконливим)*.
5. **Візуальна підробка** *(коли використовують підтасовані світлини чи відео з іншого місця або часу, фейкові документи)*.
6. **Повторюваність** *(неправдиву інформацію повторюють багато разів, щоб «забити» її у свідомість; якщо людина чує брехню багато разів — то починає в неї вірити)*.

6. Складіть діалог, в основі якого — фейкова новина. Доведіть неправдивість її та висловте своє ставлення.

7. Прочитайте текст. Укажіть на зв'язок тексту з темою уроку. Інтерпретуйте зміст прочитаного. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Щоранку громадянин України, **розплющивши** очі, може сміливо спитати себе, як герой **голлівудського** фільму «Memento», хто я і де я. Що сталося, чому мені погано? Чому я так погано пам'ятаю те, через що пройшла моя країна та якими силами, у результаті яких зусиль скількох **поколінь** вона взагалі виникла на мапі світу? І де мій Крим?!

І залежно від того, хто буде підкидати йому, цьому забудькуватому громадянину, свідчення, він, як герой фільму, маючи пам'ять, що **триває** рівно один день, буде мати різні картини світу. І щовечора втрачати всю набуту віру та **впевненість** у тому, ким він є. Що тепер є тією наскрізною історичною правдою, на нитку якої нанизані намистини персонального досвіду? Що є правдою про тепер, серед цього багатоголосся, нашарування міфів, **постправд** і пропаганди?

Що він бачить — розвалини імперії чи серце Європи? Де він? У тіні колишньої індустріальної величі Союзу чи в сковородинському «Саду божественних пісень»? На що відзивається його серце — на «чижика, собаку», «ходив гарбуз по городу» чи, може, уже на сучасне «а у мене ось, а-бри-кос»? Чому одного дня громадянин добре пам'ятає про **Голодомор**, Іловайськ і **Небесну сотню** та ототожнює себе з нащадками кирило-мефодіївців і бійців Крут, а назавтра в дзеркалі відображуються внуки **більшовиків-розкуркулювачів**, які тепер беруть гроші за участь у мітингах **антимайдану**? Як громадянин сьогодні пояснює собі токсичний роман країни із сусідом, тривалістю в кілька століть?

Яку частину набутого досвіду ми готові взяти із собою як частину своєї історії, і наскільки вона цінна для нашої повноти та цілісності? *(О. Кольцова).*

Запитання та завдання

1. Дайте відповіді на поставлені в тексті запитання.
2. Що означає *«бути впевненим у тому, ким я є»*?
3. Яку думку утверджує авторка?
4. Сформулюйте висновки, до яких вас спонукає текст, і запишіть їх.
5. Випишіть слова, у яких відрізняється вимова й написання.
6. Поясніть написання виділених слів.
7. Розгляньте світлини й прокоментуйте їх крізь призму теми уроку.

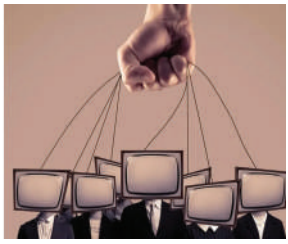

Дя́куємо ***(кому?)*** *батькові, тобі, Збройним силам України; сподіва́ємося* ***(на що?)*** *на перемогу, на зустріч, на підтримку; розумі́ємося, зна́ємося* ***(на чому?)*** *на травах, на літературі; опано́вуємо* ***(кого? що?)*** *себе, ковальську справу.*

8. Побудуйте діалог, у якому поділіться враженнями від уроку, своїми досягненнями й прорахунками, висловте побажання на наступні уроки.

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію «Причини неправдивої інформації». Ілюструйте власними прикладами.
2. Підготуйте й запишіть поради для учнів та учениць початкових класів на тему «Як захистити себе від неправдивої інформації».
3. Створіть інтерактивну гру «Правда чи фейк?».
4. Напишіть есе «Хто я і де я?».

§ 37. ОЗНАКИ ФЕЙКОВОЇ РЕКЛАМИ

Критичне мислення — ніколи не пізно

Цілевизначення

Слова дня: *глузд, дошкуля́ти, запобі́гти, підлаштува́ти.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що називаємо *рекламою*? Із чим у вашій уяві асоціюється реклама? Чи стикалися ви з неправдивою рекламою? Дайте своє визначення фейкової реклами. Як ви розрізняєте правдиву й фейкову рекламу? Як можна запобігти обману? Наскільки це важливо?

2. Прочитайте визначення неправдивої реклами. Зіставте його з власним. Чи суттєва між ними різниця?

Фейковою називаємо ***рекламу***, яка вводить в оману, маніпулює фактами або продає неякісні чи неіснуючі товари / послуги. Часто її поширюють у соцмережах, на підозрілих сайтах або в спам-повідомленнях.

Ознаки фейкової реклами

1. Обіцянки надзвичайного ефекту.
2. Брак чіткої інформації про товар або виробника.
3. Фейкові відгуки із шаблонними світлинами.
4. Псевдонаукові терміни.
5. Покликання на «приховані відкриття», «секретні методики».
6. Супернижки «лише сьогодні».
7. Погодження платежів в особистих повідомленнях або через незахищені сайти.

- Розгляньте схему. Прочитайте подані речення. Знайдіть відповідність між ними й сімома ознаками, розміщеними в схемі.

1. Продукт має біоактивну наноструктуру й активує метаболічний резонанс. 2. Перекажіть гроші на карту, і ми відразу ж надішлемо вам цей чудодійний крем. 3. Позбудься зморщок за тиждень! 4. Дієвість цього препарату приховують від нас фармацевтичні компанії! 5. Знижка на цей товар 90 % лише сьогодні до кінця дня! 6. Я купила, і подруги мої придбали — і наше життя змінилося. 7. Наша компанія на ринку вже більше 10-ти років, маємо сотні тисяч задоволених клієнтів.

3. Прочитайте тексти поданої нижче реклами. Чи можна вважати її правдивою? Порадьте на прикладах цих зразків, як перевірити рекламу на достовірність.

Лінійка кросівок True Balance та Rock&Tone допоможе вам схуднути, оскільки ми використали приховану технологію для балансу, яка активізує сідничні м'язи й підколінні сухожилля.

Хочеш вивчити іноземну мову за місяць — звертайся до нас. Лише в нас працюють новітні методики й технології на основі мнемонічних технік!

Лише ці ліки — реальний порятунок від хвороб серця! Препарат розроблено в Національному інституті серцево-судинної хірургії ім. М. М. Амосова!

4. Прочитайте подані тексти реклами. Знайдіть ознаки неправдивості та мовні помилки. Відредагуйте їх. Наскільки важлива грамотність у підготовці реклами? Обґрунтуйте свою думку.

1. Зхудни без дієт і спорту! Наша формула на 100 % натуральна! Скинь 10 кг за 3 дні — гарантуємо результат! Препарат преховували від людей, але тепер він доступний для всіх. Пиши нам в діреkт! 2. Тепер непотрібно витрачати тисячі на косметологів! Одна баночка нашого крема — і ти виглядаєш на 20 років молодше вже через 48 годин! 3. Держава оголосила виплату 5000 грн усім українцям! Перейдіть за даним посиланням і введіть свої дані вже зараз! 4. Засіб із секретною формулою NASA! Видаляє плями, жир, цвіль і даже негативну енергію. Придбай лише сьогодні — мінус 90 %! 5. Більше жодних пасток! Лише в нас з 1 вересня будь хто може взяти безвідсотковий кредит на придбання побутової техніки! 6. Пропонуємо препарат, що діє на всі складні віруси, зокрема й коронавірус. Аналогів чудо-препаратові не має! Лише сьогодні на нього діє знижка 70 %!

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Ти сумуєш, почуваєшся самотнім, наляканим? Щасливим, упевненим? У тебе негаразди? Може, хвилюєшся через **сесію**?

Так звані рекламодавці вичікують тієї миті, коли ти будеш цілком готовий, а тоді дають тобі **інформацію**, що вже вплинула на людей, чиї риси характеру й життєві обставини подібні до твоїх.

Я кажу «так звані», позаяк називати рекламою грубу **маніпуляцію** некоректно. Раніше шанси рекламодавців щось утелющити були не надто високі: тебе могли роздратувати чи спробувати надурити, але все це швидко минало. Попри те що більшість із нас бачила по телебаченню чи в газеті одне й те саме оголошення, його не адаптували до кожної окремої особи. А головне — за нами не стежили, не оцінювали нас щомиті, аби «нагодувати» оперативно підлаштованими під нас подразниками («контентом»), залучити до чогось чи вплинути з певною метою.

Нині ж кожний користувач **соцмереж** безупинно стикається з індивідуалізованими подразниками, постійно коригованими. І це триватиме доти, доки ми користуватимемося смартфонами. Те, що колись називали рекламою, нині є безперервною колосальною видозміною поведінки.

Не ображайся, будь ласка. На мою думку, так воно і є: ти потроху перетворюєшся на дресированого собаку, ба навіть на якусь менш приємну істоту. Наприклад, на лабораторного пацюка або робота. Тебе дистанційно контролюють працівники великих корпорацій. Та якщо я маю рацію, усвідомлення цього факту може пробудити твою волю. Тож надамо шанс моїй гіпотезі, гаразд? *(Дж. Ланьє)*.

Запитання та завдання

1. Підготуйте запитання для обговорення порушеної автором проблеми.
2. Визначте комунікативний намір автора та його позицію.
3. Чи можна вважати інформацію актуальною і несуперечливою? Обґрунтуйте.
4. Поставте виділені іменники у форму орудного відмінка однини. Поясніть.
5. Від яких прикметників із тексту можна утворити ступінь порівняння, а від яких — ні? Поясніть.

Уживайте правильно			
Правильно	**Неправильно**	**Правильно**	**Неправильно**
компосту-ва́ти	*компостирувати*	***полуни́ця***	*клубника*
лі́ки від не́житю	*ліки від нежиті*	***перед моїми очима***	*перед моїми очами*
за плечи́ма	*за плечами*	***три дні***	*три дня*
уре́шті-решт	*у кінці кінців*	***згідно з планом***	*згідно плану*
підбива́ти пі́дсумки	*підводити підсумки*	***навчати мови***	*навчати мові*
запобі́гти хворо́бі	*попередити хворобу*	***завдяки підтримці***	*дякуючи підтримці*

6. Складіть карту пам'яті уроку. Здійсніть рефлексію, щоб зіставити цілі з результатами. Оцініть результати своєї роботи, наголосивши на досягненнях і прорахунках.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію «Обережно — реклама!», у якій запропонуйте алгоритм перевірки реклами на правдивість. Доберіть приклади оманливої реклами.
2. Підготуйте розповідь «Реклама в моєму смартфоні». Зазначте, яка реклама для вас корисна, а якої ви намагаєтеся уникати та чому.
3. Напишіть есе «Моє ставлення до реклами».

§ 38. ОСОБЛИВОСТІ СУЧАСНОЇ ХРОНІКИ

Мова має значення

Цілевизначення

Слова дня: *дозрівáти, збиткувáтися, зволікáти, зрікáтися, нарýга.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Який зміст ви вкладаєте в слово *хроніка*? Чим важливий цей жанр? Як часто ви користуєтеся хронікою? Що вам відомо про особливості сучасної хроніки?

2. Прочитайте тексти. Зіставте визначення хроніки зі своїм? Чому хроніки називають *«найціннішими першоджерелами»*? Яку роль у сприйнятті хроніки подій відіграє критичне мислення? Чи сприяли ці тексти формуванню цілісного уявлення про хроніку?

I. Хроніка — це жанр, у якому події описані в хронологічному порядку, зазвичай без коментарів або авторських оцінок. Але сучасна хроніка зазнала змін під впливом нових медіа й інформаційних технологій. Це динамічний, технологічний і доступний формат, який допомагає швидко орієнтуватися в подіях, сприяє формуванню інформаційної картини доби та передбачає критичне мислення, оскільки часто містить неперевірені факти чи зловживання емоціями *(з інтернету)*.

II. Серед найцінніших першоджерел потрібно згадати хроніки. У них події записують так, як вони відбуваються.

Тобто хроніки, відомі також як саги* чи аннали*, подають хронологічний список подій. Це зазвичай перелік святкувань або смертей жерців і ватажків чи таких подій, як війни й природні катастрофи.

Кілька хронік, створених в один час, можуть підтвердити перебіг подій чи виправити помилки, до того ж їх можна поєднати та порівняти й так створити єдину історію світу! *(Т. Джексон, К. Ґітіан)*.

3. Прочитайте подану нижче інформацію. Перекажіть довільно, інтерпретуючи зміст і доповнюючи прикладами.

Основні особливості сучасної хроніки

1. Збереження хронологічності *(події подають у часовій послідовності, що дає змогу читачам відстежити динаміку подій)*.

2. Актуальність і швидкість *(часто оновлюється в режимі реального часу: у новинах, Telegram-каналах, трансляціях наживо; учасниками хроніки є журналісти, очевидці, дійові особи реальних подій)*.

3. Фрагментарність *(переважають короткі повідомлення, дописи, які не мають тлумачення повного контексту)*.

4. Мультимедійність *(хроніку супроводжують світлини, відео, аудіо, карти, інфографіка, що підсилює емоційність сприйняття подій)*.

5. Наявність елементів оцінювання чи емоцій *(сучасна хроніка, на відміну від класичної, може мати авторські ремарки, емоційні заголовки, цитати очевидців, що містять суб'єктивну думку)*.

6. Інтерактивність *(читачі можуть коментувати, ставити запитання, ділитися враженнями; публікувати власні спостереження)*.

7. Використання в журналістиці, блогах, освіті *(матеріали хроніки активно використовують у новинних сайтах, соцмережах)*.

4. Прочитайте тексти. Чи можна вважати їх хронікою? Обґрунтуйте. Яка інформація переважає серед подій одного дня на Черкащині? Які почуття викликали у вас згадані події?

1. — На Черкащині сили ППО знищили десять ударних БПЛА, — повідомив керівник ОВА Ігор Табурець. — Травмованих і руйнувань інфраструктури немає. Водночас обстеження території триває. 2. О 8:40 на Соборній площі містянам роздавали листівки, що нагадують про загальнонаціональну хвилину мовчання. 3. Черкаські метеорологи зафіксували найнижчий за останні 14 років рівень води в річці Дніпро. До повного наповнення річки не вистачає понад 2 метри. Для жителів річки цей рівень не критичний, але може зашкодити нересту. 4. Черкащанка Дарина Лишко з повноліття долучилася до лав Національної гвардії. Нині їй 19 років і вона — наймолодша в частині. «Суспільному» Дарина розповіла: «Переконана, що захищати країну — обов'язок кожного» *(з інтернету)*.

5. Розгляньте світлини. Відтворіть хроніку традиційних великодніх подій в Україні. Доповніть інформацію, якої бракує.

6. Складіть і запишіть хроніку урочистого дня у вашій школі.

7. Прочитайте два блоки інформації. Чи можна вважати її хронікою? Які ознаки сучасної хроніки тут наявні? Охарактеризуйте актуальність інформації.

I. 1720 р. — указ Петра I про заборону книгодрукування українською мовою і вилучення українських текстів із церковних книг.

1763 р. — указ про заборону викладання українською мовою в Києво-Могилянській академії.

1769 р. — заборона синоду РПЦ на друкування та використання українського «Букваря».

1784 р. — переведення викладання в Києво-Могилянській академії на російську мову.

II. На окупованих частинах Донецької та Луганської областей окупаційна влада знищила майже всю українську літературу, замість якої росіяни завезли 2,5 мільйона російських видань.

На окупованій території Херсонської області завезено партію російських книжок із Рязані, більшість із яких є псевдоісторичними. Натомість українські книжки спалюють або викидають.

Російські окупанти знищили 180 тисяч книжок і чотири бібліотеки в Маріуполі. Зокрема, викинули книжки Лесі Українки.

У результаті влучання в друкарню «Фактор-Друк», яка, крім книжок «Vivat», «Фактор-Друк», випускала книжки видавництв «КСД», «Ранок», «Фоліо», «Свічадо», «Зелений пес» та інших, знищено 50 тисяч книжок.

- Висловте своє ставлення до інформації, використовуючи «слова дня».

8. Прочитайте речення. Інтерпретуйте їхнє значення. Змоделюйте ситуації, у яких використайте фразеологізми. Зробіть висновки щодо їхньої ролі в нашому мовленні.

1. З тобою розмова, як із вітром полова. 2. Рідна мова — не полова: її за вітром не розвієш. 3. Чия мова — того й влада. 4. Глибока вода не каламутиться. 5. Багато грому — мало дощу. 6. Хто вітрові служить, тому димом платять *(нар. тв.)*. 7. Межі моєї мови — це межі моєї держави *(Б. Хмельницький)*. 8. Межі моєї мови означають межі мого світу *(Л. Вітґенштайн)*.

9. Запишіть ключові слова, що формують карту пам'яті уроку. Зробіть підсумок цього уроку. Зіставте поставлені цілі на урок із досягнутими результатами. Розкажіть про емоції, які переважали на уроці, поясніть причину їх.

10. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Опишіть будь-який свій день як особисту хроніку.
2. Підготуйте розповідь «Інформаційна хроніка тижня».
3. Напишіть есе «Хроніка — дзеркало дня».

§ 39. СВІТЛИНА ЯК НОСІЙ ІНФОРМАЦІЇ. ОЗНАКИ ФОТОШОПУ

Магія і підступність світлин

Цілевизначення

Слова дня: *світля́р, до́тик, зати́тий, легкова́жити.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Із чим у вашій уяві асоціюється світлина? Чи є серед родинних скарбів у вас сімейні альбоми? Чим світлина була для ваших прабабусь і прадідусів? Яких функцій світлині додали нині? Коли світлина магічна, а коли — підступна?

Світли́на — це не тільки зображення, а й засіб фіксації, збереження та передавання інформації. Вона може розповісти більше, ніж тисяча слів, про подію, настрій, історичний момент чи про суспільні зміни.

2. Прочитайте інформацію, ілюстровану світлинами. Підготуйте розповідь про те, чому світлина є носієм інформації. Доберіть власні приклади.

1. Фіксує події і факти (*марш Миру, Революція гідності, виставка писанок у Коломиї* тощо).

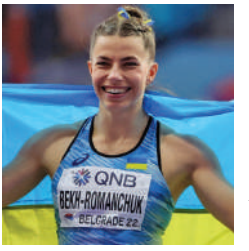

2. Передає емоції, атмосферу (*обличчя, кольори на світлинах, що відтворюють настрій моменту*).

Марина Бех-Романчук

3. Створює віртуальну пам'ять (*сімейні світлини, світлини з подорожей, зі шкільного життя тощо*).

Маріупольський драмтеатр до та після ворожого авіаудару

4. Викриває фейки, підтверджує правду про події (*є інформаційною зброєю, що показує реальність*).

3. Прочитайте тексти. Визначте зв'язок між ними. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

I. Десять років тому ні/хто не/вживав слова «селфі», а двадцять років тому мало хто всюди носив із собою камеру. Нині ж більшість із вас постійно роблять знімки. Відколи винайшли фотографію, вона стала потужним засобом комунікації. Світлини з воєн і місць природних катастроф можуть за лічені хвилини поширювати історії світом. Кажуть, що «бачити — означає вірити», але люди знайшли способи підробляти фотознімки, щойно вони з'явилися *(Т. Джексон, К. Ґітіан)*.

II. Першим прикладом фейкової фото/журналістики стала робота Іполіта Баярда — винахідника, який намагався створити робочу фото / систему. Коли його в цьому в 1830-х роках обійшов Луї Даґер, Баярд зробив фейкову світлину себе самого — на ній він тонув! Одну з найвідоміших фейкових фото/сесій опублікували в 1920 році. На ній дві дівчинки граються з крихітними феями у своєму садку. Попри значний скепсис, ні/хто не/міг довести, що феї не/справжні. У 1983 році дівчатка, вже літні пані, зізналися, що вирізали фей із листівок *(Т. Джексон, К. Ґітіан)*.

Запитання та завдання

1. У чому важливість світлини?
2. Чим може зашкодити вам фейкова світлина?
3. Сформулюйте поради, як не потрапити на гачок фейкових світлин.
4. Випишіть слова, знявши риску. Поясніть написання.
5. Провідміняйте один кількісний та один порядковий числівник із текстів *(усно)*.
6. Знайдіть у текстах складні речення, обґрунтуйте. Визначте види підрядних у складнопідрядних реченнях.

4. Розгляньте світлини. Яку інформацію вони містять для тих, хто береже їх у родинному альбомі? Про що інформують вони нас? Перетворіть інформацію на текстову.

Дівчинка з м. Березного. *Рівненська область, 1930 р.*

Весілля Євдокії і Карпа Сабадашів. *Черкащина, 1950 р.*

Лисичанськ, *Луганська область, початок XX ст.*

5. Розгляньте світлини. Носієм якої інформації вони є? З якою метою їх створено? Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Карпатський ліжник — винахід гуцулів

Запитання та завдання

1. Чи можна вважати цю інформацію вичерпною?
2. Використовуючи подану нижче модель складнопідрядного речення, розкажіть про те, що ви довідалися.
3. Поцікавтеся, про які етапи виготовлення ліжників тут не згадано. Розкажіть про це.

Ці світлини розповіли мені, (що... ; як... ; коли... ; де... ; хто... ; звідки... ; із чого... ; скільки... ; навіщо...).

Виокремлюємо такі візуальні ***ознаки фотошопу***:
1) ненатуральне освітлення або тіні *(тінь не співвідносна з джерелом світла або її немає там, де б вона мала бути; освітлення з різних боків, що неприродно для контексту);*
2) розмиття країв, наявність ореолів;
3) повторювані елементи, фрагменти в результаті використання штампів;
4) деформація тла;
5) неправдоподібні деталі (*тло не відповідає масштабам; рослинність — певному регіону* тощо);
6) сумнівна якість зображення (надмірна чіткість чи розмитість зображуваного об'єкта порівняно з рештою деталей).

6. Прочитайте опис фотошопу. Укажіть на його ознаки.

1. Людина в літньому одязі на тлі Ейфелевої вежі пізньої осені. 2. Автор світлини заявляє, що на ній зображено зруйнований будинок у Бахмуті, на задньому плані видніються червоні дахи інших будинків і пальми. 3. Світлина із зображенням лілійного дерева. Високий кущ лілії з кетягами квітів. 4. Рекламна світлина із зображенням дівчини з ідеальною шкірою спонукає придбати крем, який розгладжує зморшки.

Правильно вживайте прийменник **по**: *іти* ***по*** *дорозі (дорогою); піти* ***по*** *воду (хліб, продукти); пливти* ***по*** *морю; наказ* ***по*** *школі; черговий* ***по*** *школі; читати* ***по*** *складах; розкрити* ***по*** *гарячих слідах; чинити* ***по*** *совісті; родич* ***по*** *батькові (матері); ім'я* ***по*** *батькові; зустрінемося* ***по*** *обіді (після обіду); стояти* ***по*** *коліна у воді; різьба* ***по*** *дереву, уживати* ***по*** *столовій ложці.*

АЛЕ: *заходи* ***щодо*** *забезпечення, іспит* ***із*** *математики, зошит* ***з*** *української мови, змагання* ***з*** *фехтування,* ***відповідно до*** *заявок.*

7. Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб. Наголосіть на своїх досягненнях. Запишіть ключові слова, що формують карту пам'яті уроку.

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте розповідь про шкоду, якої завдають фотошопи.
2. Підготуйте презентацію про роль світлин під час російсько-української війни.
3. Напишіть есе на одну з тем: «Чим для мене є світлини?», «Світлини, що заряджають мене позитивними емоціями», «Що зберігають сімейні альбоми?»

§ 40. ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО В 7–8-х КЛАСАХ

Слово — це відповідальність

Цілевизначення

Слова дня: *зці́лення, ви́важено.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що таке *текст*? Які ознаки тексту? Які функції виконує текст? Чим відрізняється ознайомлювальне читання від вивчального? Пригадайте, що останнім часом ви читали для задоволення. Які тексти називаємо *вторинними*? Яка різниця між текстом-розповіддю і текстом-роздумом? Назвіть ситуації, у яких ви користуєтеся цими типами мовлення?

2. Оберіть будь-який текст із попередніх параграфів та охарактеризуйте його за наведеними в таблиці критеріями.

Текст — висловлення, що містить кілька речень, об'єднаних спільною темою, основною думкою, логічним і граматичним зв'язком, спрямованих на досягнення певної мети.

Класифікація текстів

Критерії класифікації	Тип тексту
форми вираження	усний
	письмовий
	нелінійний (гіпертекст)
характер відображення дійсності	художній
	нехудожній
тип мовлення	розповідь
	опис
	роздум
жанровий різновид	комплімент, співчуття, пояснення, привітання, оголошення тощо
вияв самостійності створення змісту	первинний
	вторинний
характер організації змісту та зв'язність частин тексту	цілісний
	перерваний
	змішаний
кількість джерел інформації	одиничний
	множинний

3. Використовуючи «хмару» слів, розкажіть про основні ознаки тексту.

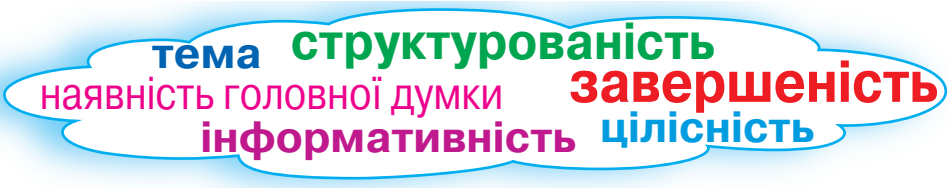

4. Поясніть, як ви зрозуміли значення формул. Підтвердіть або спростуйте їх.

1. Текст = системність *(побудова текстів за визначеними моделями)* + індивідуальність *(безкінечна варіативність у доборі мовних засобів)*.

2. Текст = інформація.

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Словесне спілкування — одна з основних потреб людини.

Недбалим і жорстоким словом можна дуже образити людину. Були часи, коли обра́зи ставали приводом для поєдинків, дуелей, під час яких гинули люди. Там, де не було звичаю змивати кривду кров'ю, ображений звертався до суду.

Слова мають неймовірну силу, здатну змінювати життя людини. Вони відкривають нові горизонти й роблять світ яскравішим, можуть об'єднувати серця і долати бар'єри, розраджувати та підтримувати у хвилини відчаю. У, здавалося б, безвихідній ситуації слово друга може показати світло в кінці тунелю... Щирі слова огортають теплом, дарують надію, змушують знову повірити в себе.

Наше слово — це не лише комбінація звуків, це вибір, за який ми маємо бути відповідальними. Тож важливо пильнувати кожне слово *(з інтернету)*.

Запитання та завдання

1. Визначте тему, основну думку та тип мовлення.
2. Поділіть текст на вступ, основну частину й висновок.
3. Складіть план до тексту.
4. Назвіть засоби зв'язку речень у тексті.
5. Наведіть приклади, що підтверджують думку про здатність слова змінювати життя.
6. Випишіть складнопідрядне речення, охарактеризуйте його за всіма відомими вам ознаками.
7. Чи траплялися у вашому житті ситуації, коли слово когось підтримало або ранило? Розкажіть про це.

6. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

За даними сучасних психологічних досліджень, від культури професійного мовлення лікаря нерідко залежить успіх лікування та якість проведених медико-профілактичних, діагностичних і лікувальних дій і маніпуляцій. Загалом результат лікування однаково залежить від рівня спеціальних знань медичного працівника й водночас від його вміння **коректно** та **виважено** спілкуватися з пацієнтом *(Г. Стечак)*.

Запитання та завдання

1. Хто може бути адресатом тексту?
2. Визначте порушену в тексті проблему та прокоментуйте її.
3. Поясніть лексичне значення виділених слів.
4. Наведіть із тексту приклади медичних термінів.
5. Продовжіть речення: *«Я вважаю, що культура мовлення важлива не тільки в медицині, а й …»*

7. Прочитайте висловлення. Чи можна вважати таку тематичну добірку речень текстом? Обґрунтуйте свою думку.

1. Ну що б, здавалося, слова... Слова та голос — більш нічого. А серце б'ється — ожива, як їх почує! *(Т. Шевченко)*. 2. Є слова, які залишаються в душі на все життя *(Х. Муракамі)*. 3. Слово — що камінь: коли метне його рука, то вже потім назад не повернеш... *(М. де Сервантес)*. 4. Обережність у словах вища за красномовність *(Ф. Бекон)*. 5. Слова — теж учинки *(Анатоль Франс)*. 6. Зле, недоцільне, безтактне, просто безглузде слово може образити та схвилювати людину *(В. Сухомлинський)*. 7. Словом потрібно дорожити. Треба стискати його до такої кристалічної форми, щоб думка летіла далеко й точно, як диск дискобола, а не як випадково кинута цеглина *(О. Довженко)*.

8. Прочитайте прислів'я і приказки. Якою темою вони об'єднані? Про які правила мовленнєвої поведінки в них ідеться? Складіть текст-роздум *(вісім-дев'ять речень)*, використавши як заголовок одне з прислів'їв.

1. Що маєш сказати — наперед обміркуй. 2. Мовивши слово, треба бути йому паном. 3. Не так то він діє, як тим словом сіє. 4. Чиєсь одне слово губить діло. 5. Красне слово — золотий ключ. 6. Лагідні слова роблять приятелів, а гострі слова — ворогів. 7. Дав слово — виконай його. 8. Від теплого слова й лід розмерзається. 9. Гостре словечко коле сердечко. 10. Шабля ранить тіло, а слово — душу *(нар. тв.)*.

Наголошуйте правильно!

За́вжди́, завчасу́, за́гадка, заіржа́вілий, заіржа́віти, закінчи́ти, за́кладка (у книжці), *за́крутка, за́ставка, за́стібка, застопо́рити, зви́сока, здале́ка, зібра́ння, зобрази́ти, зо́зла, зра́ння, зру́чний, зубо́жіння.*

9. Проаналізуйте свою роботу на уроці за обраною схемою. З'ясуйте, коли та як ви зможете використати вивчене сьогодні на уроці.

10. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Складіть інфографіку про текст, використовуючи матеріал таблиці *(с. 130)*.
2. Підготуйте проєкт «Слово — як міст між людьми». Просканувте за QR-кодом умови виконання його.
3. Напишіть есе на одну з тем: «Коли слово лікує», «У чому сила слова?», «Слова, що змінюють світ».

§ 41. ЧИТАННЯ. ОЗНАЙОМЛЮВАЛЬНЕ ЧИТАННЯ ЯК ЗНАЙТИ ГОЛОВНЕ В ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПОТОЦІ

Цілевизначення

Слова дня: *деі́нде, унао́чнити, довіда́тися, о́бмаль.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Як ви зазвичай дізнаєтеся, про що йдеться в тексті? Що впливає на ваш вибір, коли гортаєте стрічку новин або дописи в соцмережі?

2. Прочитайте текст. Визначте його основну думку. Перетворіть текстову інформацію на таблицю, схему або карту пам'яті.

У світі щодня з'являються мільйони новин, дописів, статей. Ми не можемо читати все. І не повинні. Ознайомлювальне читання допомагає швидко зрозуміти, чи треба заглиблюватися в текст, чи він вас не цікавить.

Володіючи прийомами ознайомлювального читання, ви заощадите час, уникнете інформаційного перевантаження і зможете швидко знайти корисну, надійну та важливу інформацію.

Ознайомлювальне читання — загальне ознайомлення зі змістом тексту, щоб:

— скласти загальне уявлення про зміст;

— зрозуміти, про що в ньому йдеться;

— вирішити, чи треба читати уважно.

Це спосіб швидкого сприйняття тексту, коли читають не кожне слово, а лише ті фрагменти, які допомагають зрозуміти тему, основну думку й структуру тексту.

Так читають новини, дописи в соцмережах, анотації, постери та ін.

Під час ознайомлювального читання звертайте увагу на:

заголовки, підзаголовки —	вони найчастіше вказують на тему й основний зміст;
перші та прикінцеві речення абзаців —	часто в них сформульовано основну думку;
слова, що повторюються, —	зазвичай це ключові слова;
виділення в тексті (жирний шрифт, курсив, розмір букв тощо) —	акцентують на головному;
візуальні елементи (*ілюстрації, таблиці, схеми* тощо) —	унаочнюють інформацію;
жанр тексту (*уривок із роману, параграф підручника, допис, інструкція, оголошення* тощо) —	щоб краще зрозуміти зміст і логіку викладу.

Ознайомлювальне читання — ваш фільтр в інформаційному потоці.

3. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Багатство кожної із сучасних розвинених літературних мов, зокрема й української, безмежне, майже невичерпне.

Багатство мови виявляється в живому мовленні народу, у художній літературі, наукових працях, публіцистиці та ін. Найуживаніші в певній мові слова та стійкі фразеологічні поєднання їх зафіксовано в словниках.

Багатство мови, а на цій основі й багатство індивідуального мовлення, найповніше виявляється тоді, коли мовці всебічно урізноманітнюють усе сказане та написане.

Мовне й мовленнєве багатство не сумісне із шаблонними засобами висловлювання, з надлишковим використанням певних слів і зворотів.

Багатство мовлення окремої особи — це водночас:

— різноманітність мовлення;

— стилістична гнучкість, якнайширша об'ємність і вміле використання мовних засобів;

— колективно-нормативне й водночас індивідуальне інтонування усного висловлювання;

— усталене писемне оформлення думки.

Джерело мовного та мовленнєвого багатства окремої особи визначається її загальною ерудицією і лінгвістичною підготовкою. Багатства й різноманітності мовлення треба навчатися впродовж усього життя *(за П. Дудиком)*.

Запитання та завдання

1. Визначте тему тексту.
2. Назвіть речення, що виражає основну думку.
3. Випишіть ключові слова, що допомогли вам це зрозуміти. Запропонуйте заголовок до тексту.
4. Чому багатство та виразність мовлення поєднані між собою?
5. Назвіть джерела багатства й виразності мовлення.
6. Сформулюйте два-три запитання, відповіді на які є в тексті.

4. Прочитайте текст швидко, не заглиблюючись у деталі. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Поновлюйте в пам'яті вивчене. Прочитавши сторінку, відкладіть і пригадайте основні думки. Не робіть багато підкреслень, не виділяйте те, що спочатку не закріпили в пам'яті через пригадування. **Уміння пригадувати, самостійно формулювати основні ідеї матеріалу — одна з головних ознак ефективного навчання.**

Перевіряйте себе. У всьому. Завжди. Допомогти в цьому можуть картки з інформацією.

Класифікуйте розв'язання. Запам'ятайте вирішення завдання так, щоб у разі потреби воно спадало на думку як готовий шаблон. Упоравшись із чимось, потренуйтеся ще трохи. Переконайтеся, що ви без проблем можете виконати цю вправу.

Розподіляйте загальний навчальний час на інтервали. Вивчайте все невеликими частинами щоденно, як це роблять спортсмени на тренуваннях. Ваш мозок подібний до м'яза: він спроможний лише на обмежену кількість зусиль над тією самою темою в той самий час.

Виконуйте різні завдання. Не практикуйте той самий метод розв'язування занадто довго в межах одного заняття: через якийсь час ви почнете просто механічно наслідувати те, що вже робили. Працюйте над завданнями різного типу.

Робіть перерви. Немає нічого дивного в тому, що інколи вправи нового для вас типу ви не відразу можете розв'язати. Саме тому займатися потроху щодня — це значно краще, ніж багато, але зрідка. Якщо вам не вдається впоратися з якимось завданням, зробіть перерву, щоб інші частини мозку могли попрацювати над цим запитанням на підсвідомому рівні.

Ставте уточнювальні запитання і шукайте прості аналогії. Якщо якась тема вам важко дається, запитайте себе: «Як можна це пояснити, щоб зрозуміла 10-річна дитина?» Розтлумачуйте не тільки в голові: озвучте пояснення або запишіть на папері. Додаткові зусилля на промовляння або написання допоможуть міцніше закріпити вивчене, тобто оформити його в нейронні структури пам'яті *(за Б. Оклі)*.

Запитання та завдання

1. Визначте тему й адресата тексту.
2. Випишіть із тексту п'ять слів, що передають дії, пов'язані з мисленням, запам'ятовуванням, навчанням. Назвіть морфологічні ознаки їх.
3. Розподіліть поради з тексту на дві групи: 1) ті, що допомагають запам'ятовувати інформацію; 2) ті, що формують навички мислення.
4. Складіть список порад «Як навчатися ефективніше» за матеріалом тексту.
5. Визначте граматичну основу виділеного речення. Висловте згоду або незгоду з думкою авторки.
6. Обговоріть із сусідом / сусідкою по парті, котрі з порад ви вважаєте ефективними для використання в процесі навчальної діяльності чи підготовки до підсумкових робіт.

Уживайте правильно!

Виняток (відхилення від звичайного, загального правила)	**Виключення** (дія за значенням «виключити», коли когось звідкись виключають)
виняток із правил, виняткові умови, винятковий випадок	*виключення зі списку, виключення з організації, виключення з університету*

5. Що нового ви дізналися на уроці? Де можна використати здобуті знання? За що ви можете похвалити себе на уроці? Над чим треба ще попрацювати?

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Оберіть із доступних джерел текст обсягом до однієї сторінки. Прочитайте його ознайомлювальним способом *(тобто швидко, зосереджуючи увагу на головному змісті)*. Складіть план до тексту з трьох–п'яти пунктів. Позначте, яку інформацію вважаєте головною, а яку — другорядною.
2. Складіть інфографіку «Що визначає багатство мовлення окремої особи?».
3. Виберіть нову для вас пораду з тексту Б. Оклі *(вправа 4)*. Спробуйте використовувати її впродовж кількох днів. Складіть короткий звіт: що спрацювало, що викликало труднощі, які результати та чи задовольняють вони вас.

§ 42. ВИВЧАЛЬНЕ ЧИТАННЯ
Освіта в Україні та світі

Цілевизначення

Слова дня: *ома́на, осере́док, остато́чний, охо́че, ото́ж.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Які бувають цілі читання? Чи завжди ви читаєте текст однаково уважно й охоче? У яких випадках ви читаєте текст вдумливо й уважно, а в яких — швидко та поверхово? Що допомагає вам запам'ятовувати важливу інформацію з тексту? Чи користуєтеся записами, підкресленням, планом? Чи доводилося вам читати текст кількаразово, щоб добре його зрозуміти? У яких випадках? Прочитайте «слова дня». Визначте зв'язок між ними й темою уроку.

2. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Освіта — одна з найважливіших цінностей людства. Вона дає людині не лише знання, а й навички, необхідні для активної участі в житті суспільства. **У сучасному світі система освіти стрімко змінюється: розвиваються нові технології навчання, зростає роль критичного мислення, медіаграмотності, співпраці та комунікації.**

Пріоритетом сучасної освітньої політики України є забезпечення кожній дитині рівного доступу до якісної освіти.

Школярі навчаються в закладах різних типів: загальноосвітніх школах, гімназіях, ліцеях. Після завершення шкільного курсу можна вступати до професійно-технічних закладів або до закладів фахової передвищої та вищої освіти.

У багатьох країнах світу, як-от у Фінляндії, Канаді, Німеччині чи Японії, освіта також орієнтована на розвиток особистості, творчого мислення, уміння розв'язувати практичні завдання. У різних країнах тривалість навчання, кількість шкільних років і структура освітніх рівнів можуть відрізнятися. Наприклад, у Японії учні навчаються шість років у початковій школі, три — у середній і ще три — у старшій. Для вступу до школи всі діти складають іспити. У разі невдалої спроби вони можуть піти навчатися в підготовчу школу та вступати ще раз наступного року.

Типовий японський шкільний клас складається з 30–40 осіб. Школярі зазвичай перебувають в одній класній кімнаті впродовж усього року, а вчителі переміщаються з класу в клас.

Математика, японська мова, соціальні науки, ремесло, музика й фізкультура — основні предмети в школах Японії. Нині в початкових школах навчають англійської мови. Додатково школярі вивчають інші предмети: здоровий спосіб життя, інформатику, музику, мистецтво, фізичне виховання і домоводство, а також традиційні мистецтва — каліграфію і хайку (вид вірша). Учні мають вивчити близько 2500 символів (букв), щоб уміти читати й писати по-японськи.

У японських школах немає прибиральниць. Усіх учнів ділять на дрібні групи для виконання різних видів діяльності, наприклад прибирання класу, двору, залів тощо.

Сучасна школа у світі дедалі більше стає осередком розвитку: тут учні не лише здобувають знання, а й охоче навчаються взаємодіяти, шукати інформацію, оцінювати її та застосовувати на практиці *(з інтернету)*.

Запитання та завдання

1. Визначте основну думку кожного абзацу.
2. Складіть порівняльну таблицю або діаграму Венна «Освіта в Україні та Японії». Визначте спільне та відмінне.
3. Сформулюйте три-чотири запитання до тексту.

4. Чи можна виконати подані до тексту завдання, використавши прийоми ознайомлювального читання? Чому?
5. Побудуйте схему до виділеного речення.
6. Обговоріть тему «Яка освіта потрібна людині майбутнього?».

Вивчальним називаємо ***читання***, що передбачає повне й глибоке розуміння прочитаного, засвоєння нових знань, запам'ятовування основних положень, аргументів, понять. Цей вид читання передбачає аналіз тексту, установлення причинно-наслідкових зв'язків, формулювання висновків.

Поради для вивчального читання

1. Перед читанням тексту намагайтеся передбачити, про що в ньому йтиметься, про що можна дізнатися і де цю інформацію доцільно використати.
2. Обов'язково звертайте увагу на нові для себе слова в тексті та з'ясовуйте значення їх.
3. Визначайте основну думку в кожному абзаці.
4. Звертайте увагу на терміни та приклади.
5. Під час читання занотовуйте важливу інформацію, робіть позначки.
6. Після читання перевірте, що ви засвоїли. Для цього можна переказати текст, скласти план, відповісти на запитання, сформулювати власну думку про прочитане.

3. Прочитайте текст. Виконайте завдання та дайте відповіді на запитання.

З 1995 року сінгапурські школярі ставали переможцями різноманітних математичних конкурсів і демонстрували високі результати на міжнародних моніторингах. Так, у міжнародному дослідженні PISA країна регулярно посідає перші-другі місця. Міжнародне порівняльне дослідження якості природничо-математичної освіти TIMSS досліджує результати учнів 4-х і 8-х класів. Сінгапур і тут систематично посідає перші місця.

У цій країні вважають, що кожний учень може опанувати математику. Увагу акцентують не на вивченні обсягів інформації, а на розумінні базових математичних понять. У Сінгапурі на теоретичний матеріал відводять мінімум часу. Тобто правила дуже стислі, не завжди сформульовані в науковому стилі. Їх подають наприкінці опанування теми, а не відразу.

Учні мають розуміти, що приховано за абстракціями, знаками, словами, які реальні дії та матеріальні об'єкти із цим співвіднесені. Якщо вивчають параболу, то діти на уроці кидають м'яча. Якщо розглядають графік, вимірюють температуру та застосовують ці дані. Якщо ж ідеться про кількість спільних точок двох кіл, то учні працюють із двома обручами.

Результати TIMSS
Timss maths rankings — 10 year olds.

Country	Rank (2015)	2019	2015
Singapore	1 (1)	625	618
Hong Kong	2 (2)	602	615
South Korea	3 (3)	600	608
Taiwan	4 (4)	599	597
Japan	5 (5)	593	593
Russia	6 (7)	567	564
Northern Ireland	7 (6)	566	570
England	8 (10)	556	546
Ireland	9 (9)	548	547
Latvia	10 (-)	546	-
Norway	11 (8)	543	549
Lithuania	12 (16)	542	535
Austria	13 (-)	539	-
Netherlands	14 (19)	538	530
United States	15 (14)	535	539

(TIMSS) — міжнародне порівняльне дослідження якості природничо-математичної освіти учнів 4-х і 8-х класів.

Учням пропонують практичні завдання — вирізати фігури й утворити з них інші або за допомогою перегинання показати певне поняття. Наприклад, досліджують, що дійсно бісектриса ділить кут на дві рівні частини. Учнів активно залучають до дослідницької діяльності.

Навчання здебільшого колективне. Учні мають працювати в парах і групах, особливо під час вивчення нових понять. Вони обговорюють матеріал, допомагають одне одному із задачами, висувають ідеї, гіпотези та навчаються їх обґрунтовувати. Наприклад, така дидактична гра: один з учнів витягає з коробки геометричну фігуру, ховає за спину, має описати її, назвати ознаки. Другий учень має вгадати. Потім вони міняються ролями *(за Д. Васильєвою)*.

Запитання та завдання

1. Запропонуйте заголовок до прочитаного тексту.
2. Прочитайте твердження. Визначте, які з них відповідають змісту тексту. Виправте неправильні твердження.

1. Сінгапурські учні почали демонструвати високі результати з математики лише із 2015 року. 2. Сінгапур стабільно посідає одне з перших місць у міжнародних дослідженнях PISA та TIMSS. 3. У Сінгапурі

вважають, що математика доступна тільки обдарованим учням. 4. Учнів залучають до дослідницької діяльності на уроках. 5. Теоретичні правила подають коротко й після практичної роботи над темою. 6. Учні працюють із реальними об'єктами, щоб зрозуміти абстрактні математичні поняття. 7. У класі учні не взаємодіють, кожний виконує завдання самостійно.

3. Доберіть із тексту п'ять–сім ключових слів. Поясніть їхнє значення та роль. Складіть на їхній основі резюме сінгапурського навчання математики.
4. Знайдіть у тексті складнопідрядне й безсполучникове складне речення. Охарактеризуйте їх за відомими вам ознаками. Поясніть уживання розділових знаків.
5. Розкажіть, чи хотіли б ви навчатися математики за сінгапурською моделлю. Аргументуйте відповідь.

Уживайте правильно!

Кампанія — військовий похід, війна; суспільно-політичні або громадські заходи: *виборча кампанія, посівна кампанія, розпочали кампанію.*

Компанія — група людей; торговельне або промислове товариство, спілка: *весела компанія, підтримувати компанію, акціонерна компанія, компанія підлітків.*

4. Зробіть висновки трьома реченнями. Скоротіть сказане до одного речення. Висловте це п'ятьма ключовими словами.

5. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Створіть інфографіку або презентацію «Вивчальне читання».
2. Доберіть у доступних джерелах текст про освіту. Випишіть із тексту два нові або незвичні факти. Складіть план до тексту.
3. Напишіть есе «Якою має бути школа майбутнього?».

§ 43. ПРИЙОМИ ОСМИСЛЕННЯ НАВЧАЛЬНОГО ТЕКСТУ

Навчатися цікаво

Цілевизначення

Слова дня: *осми́слення, стурбо́ваність, усу́ціль, дора́дчий, доріднй.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Розкажіть, як ви читаєте матеріал підручників. Які прийоми використовуєте, щоб краще зрозуміти зміст? Чи траплялися у вашому житті випадки, коли ви читаєте підручник і нічого не розумієте? Якщо так, що ви робите? Які бувають види читання? Що для вас означає *осмислювати текст*? А як можна *навчатися цікаво*?

2. Розгляньте назву та підзаголовки навчального тексту. Спробуйте передбачити, про що йтиметься в тексті. Прочитайте текст. Розкажіть, наскільки точно ви передбачили зміст його.

Тема 1. НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА

НАЦІОНАЛЬНА ЕКОНОМІКА ТА ПОКАЗНИКИ ЇЇ ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ

1. Пригадайте, що таке *природні умови* та *природні ресурси*. 2. Що таке *трудові ресурси* й *економічно активне населення*? 3. Що зображено на політичній карті світу? Скільки у світі існує незалежних країн?

Що таке господарство? Для задоволення своїх щоденних потреб людина виробляє різноманітні матеріальні та нематеріальні блага. Створюючи певні блага, люди вступають у зв'язки та взаємодію з навколишнім середовищем і між собою.

Господарство — сукупність усіх видів людської діяльності, які дають змогу задовольняти матеріальні та нематеріальні потреби суспільства, а також забезпечують його розвиток.

Господарська діяльність здійснюється як окремими людьми або колективами, так і всім населенням країни або світу. Через те розрізняють кілька рівнів господарства *(див. схему)*.

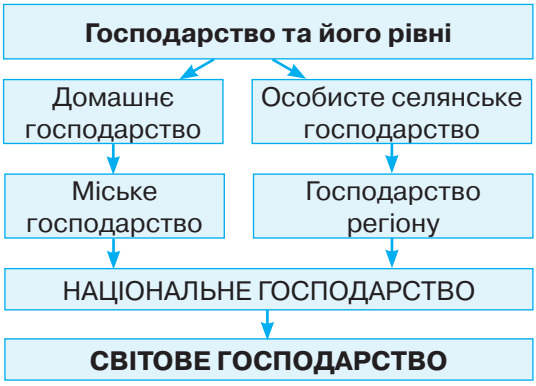

Найнижчим є *домашнє господарство* — приватне господарство окремої родини.

Особисте селянське господарство — це господарська діяль-

ність на землі, яку проводить фізична особа індивідуально або родина з метою задоволення особистих потреб у сільськогосподарській продукції, а також реалізації її надлишків. Такі господарства можуть, крім того, надавати послуги з використання свого майна, наприклад у сфері сільського зеленого туризму.

Міське господарство — сукупність служб, інженерних споруд і мереж, заводів, фабрик, установ, які розташовані на території міста та призначені задовольняти повсякденні комунальні, побутові, матеріальні та соціально-культурні потреби людей. Складником міського господарства є *житлово-комунальне господарство*.

Національна економіка (національне господарство) — сукупність взаємопов'язаних видів людської діяльності в межах певної країни, яка сформувалася у зв'язку з особливостями її географічного положення протягом певного періоду історичного розвитку.

Національні господарства країн світу, що об'єднані економічними та політичними відносинами, формують *світове (глобальне) господарство*.

Що таке виробництво? Національне господарство охоплює кілька послідовних стадій: виробництво товарів і послуг, обмін ними, а також розподіл і споживання створених благ *(з підручника)*.

Читати навчальний текст — це не лише пробігати очима рядки. Щоб дізнатися щось нове, важливо вміти осмислювати прочитане. Є чимало ефективних прийомів, які допоможуть вам краще зрозуміти зміст тексту й запам'ятати найважливіше. Наприклад: *ставити запитання за змістом тексту, висувати припущення про подальший його зміст, подумки повертатися до раніше прочитаного під впливом нових ідей, думок, які могли виникнути в процесі читання.* А після читання перекажіть текст своїми словами або складіть короткий план. Це допомагає краще запам'ятати інформацію.

Не забудьте перед читанням *звернути увагу на заголовки, підзаголовки, ілюстрації, схеми*: вони підкажуть, про що йтиметься далі.

3. Складіть схему або таблицю «Прийоми осмислення тексту», використовуючи подану вище інформацію.

4. Перед прочитанням тексту поставте до кожного абзацу запитання, на які хочете знайти відповіді. Після прочитання обговоріть, наскільки повні відповіді ви отримали. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

ЯК НАВЧАТИСЯ ЗА ДОПОМОГОЮ ШІ

Створювати метафори

Щоб ефективно навчатися, вигадуйте метафори. Використовуючи знайомі концепції, ви зможе-

те легко запам'ятовувати нові. Ви розумієте, як тече вода: це знання ви засвоїли ще в дитинстві. Можна використати цей концепт, наприклад, щоб уявити потік електричного струму.

Де взяти метафори? Найвеселіше — створювати їх за допомогою Chat GPT. Якось я попросила ШІ придумати метафору, що пояснює різницю між різними структурами програми в Python. Коли отримала історію про середньовічний за́мок, складні концепції стали очевидними.

Раджу запитувати Chat GPT про п'ять різних метафор, а також розказати штучному інтелекту трохи про себе. Це допоможе програмі говорити тими метафорами, які ви зрозумієте.

Пригадувати вивчене

Коли ви вперше намагаєтеся засвоїти певну інформацію, то будуєте нові нейронні зв'язки. Їх можна ефективно підсилити лише одним способом — дістаючи інформацію «назовні» зі своєї голови. Уміння пригадувати, тобто самостійно формулювати основні ідеї з прочитаного або почутого, — одна з головних ознак ефективного навчання. Змушуючи себе заглибитися в отриману інформацію, ми стимулюємо синаптичні* зв'язки між нейронами. Що системніше стимулюємо, то міцнішими вони стають. Перечитування без самостійного пригадування — лише марнування часу.

Штучний інтелект може допомогти із засвоєнням інформації. Я люблю використовувати вебсайт «iDoRecall». Ви можете завантажити туди будь-який матеріал: файли Word, PowerPoints, PDF, зображення, відео або аудіо з YouTube, Vimeo й Soundcloud. Потім ви натискаєте кнопку AI — і програма ставить вам запитання щодо матеріалу. Ви можете створити картку із запитанням до будь-якого окремого абзацу, факту або терміна, які хочете запам'ятати *(за Б. Оклі)*.

Запитання та завдання

1. Прочитайте текст іще раз і складіть план у формі запитань.
2. Обговоріть у класі, чий варіант найкраще допомагає запам'ятати головне.
3. Перекажіть текст *(усно)*.
4. Напишіть допис, у якому поясніть основні ідеї тексту.
5. Яку з поданих ілюстрацій ви оберете до тексту? Поясніть свій вибір.

6. Розкажіть, які прийоми осмислення інформації використовуєте ви.
7. Поясніть уживання розділових знаків у реченнях першого абзацу.

5. Прочитайте заголовок. Спрогнозуйте за ним, про що йтиметься в тексті. Що ми здобуваємо й що втрачаємо, використовуючи ШІ? Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

ЦІНА ЗРУЧНОСТІ: ЩО МИ ВТРАЧАЄМО, КОЛИ ВИКОРИСТОВУЄМО ШІ В НАВЧАННІ

Нове дослідження Массачусетського технологічного інституту виявило тривожну **тенденцію:** практика регулярно використовувати ChatGPT для **складання** листів чи написання есе знижує розумову активність людини.

Окрему **стурбованість** дослідники висловлюють щодо учнів і студентів. За даними опитувань 2023 року, третина американських студентів регулярно використовувала ChatGPT для виконання завдань, а 2024 року 86 % студентів із 16-ти країн хоча б частково застосовували штучний **інтелект** у навчанні. Результати свідчать, що надмірна автоматизація завдань послаблює компетенції, а не розвиває їх.

Результати наукового експерименту свідчать, що активне спілкування із чат-ботами ШІ може **зменшити** час взаємодії з реальними людьми. Крім того, **учасники** дослідження повідомили про підвищене **відчуття** самотності *(за К. Молчановою)*.

Запитання та завдання

1. Знайдіть у тексті основні статистичні дані.
2. Запишіть речення, продовживши їх: *1. Дослідники вважають, що використання ChatGPT … . 2. Найбільше занепокоєння викликає … . 3. За даними дослідження, спілкування із чат-ботами може призвести … .*
3. Визначте вид записаних вами речень, поясніть уживання розділових знаків.
4. Чи згодні ви з думкою, що надмірне використання ChatGPT в навчанні знижує розумову активність? Аргументуйте відповідь прикладами з власного досвіду.
5. Пригадайте правила написання, до яких виділені слова можуть слугувати прикладами.

Вживайте правильно!

Відчиняємо / зачиняємо *вікна, двері, браму, ворота.*

Відкриваємо / закриваємо *рахунки, кредити, перспективи, засідання.*

Відмикаємо / замикаємо *замок, ключем двері.*

6. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Що можна вважати вашим досягненням, відкриттям? Чим ви збагатилися? Що надихнуло вас?

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію прийому осмислення навчального тексту.
2. За поданим алгоритмом проведіть мініопитування однокласників та однокласниць або друзів і подруг. Узагальніть інформацію та підготуйте стислу довідку, ілюструючи її таблицею (діаграмою).

1. Хто з вас регулярно користується ШІ під час виконання домашніх завдань? 2. Яку допомогу вам надає ChatGPT? 3. Назвіть переваги й недоліки цієї допомоги.

3. Напишіть есе «Коли штучний інтелект — помічник, а коли — загроза розвиткові?».

§ 44. ЧИТАННЯ ДЛЯ ЗАДОВОЛЕННЯ

Формуємо особистість

Цілевизначення

Слова дня: *зці́лення, ви́важено.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Як ви уявляєте процес формування особистості? Що найбільше на нього впливає? Чи згодні ви з твердженням, що книжки формують характер? Пригадайте книжку, яка найбільше вплинула на вас. Що саме вас зацікавило / вразило / здивувало? Які види читання вам відомі? До якого виду читання належить добровільне звернення до книжки, тексту заради емоційного, інтелектуального або естетичного задоволення; читання не з примусу, а за власним бажанням, інтересом, настроєм?

2. Прочитайте висловлення. Про яку роль книжки в них ідеться? Сформулюйте власне визначення ролі книжки у формуванні особистості. Випишіть два висловлення, які вам найбільше сподобалися. Проаналізуйте синтаксичну будову їх.

1. Книги — морська глибина: хто в них пірне аж до дна, той, хоч і труду мав досить, дивнії перли виносить *(І. Франко)*. 2. Випадкова зустріч із хорошою книжкою може назавжди змінити долю людини *(М. Прево)*. 3. Книжки — це унікальна портативна магія *(С. Кінг)*. 4. Книжка — пристрій, здатний розпалити уяву *(А. Беннетт)*. 5. Щоб підготувати людину духовно до самостійного життя, треба ввести її у світ книжок *(В. Сухомлинський)*.

3. Сформулюйте самостійно визначення терміна «читання для задоволення». Розгляньте схему. Доповніть її.

Читання для задоволення

4. Оберіть літературних персонажів, які зробили складний моральний вибір. Опишіть їх як особистостей. Розкажіть, чи погодилися б ви з їхніми рішеннями. Чи траплялися з вами подібні ситуації?

5. Прочитайте вірш. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Притулю до серця весну,
розчинюсь у бузкових туманах,
в солов'їних піснях не засну,
відшукаю натхнення в тюльпанах.
Відчуття з-під пилу дістану,
колір сукні у неба позичу,
зігнорую новин оману,
гарний настрій у друзі покличу.
Із думок зніму павутину,
розірву підборами тишу,
своє ім'я у добру годину
допишу у Весни афішу.
І смарагдом засяють очі
від кленових яскравих шартрезів*,
десь візьмуться чари жіночі,
ахнуть вслід красуні берези.
Аромат яблуневого цвіту
нанесу, як завжди, на зап'ястя,
відшукаю в книгарні світу
том улюблений з назвою «ЩАСТЯ».

Леся Дмитерко

Запитання та завдання

1. Які емоції викликала у вас поезія?
2. Якою постала у вашій уяві лірична героїня? Опишіть її емоційний стан.
3. Яку роль відіграє природа в її самовідчутті?
4. Назвіть óбрази, що створюють атмосферу весняного щастя.
5. Які слова передають кольори, запахи, відчуття? Доберіть до них синоніми.
6. Які кольори у вашій уяві створюють емоційне тло поезії?
7. Розгляньте ілюстрації та запропонуйте свої світлини для візуалізації поезії.
8. Чи є книжки, які ви асоціюєте з певною порою року? Що ви любите читати, коли за вікном осінь? Що читаєте, коли настає весна?
9. Уявіть, що ви натрапили в книгарні на книжку з назвою «Щастя». Про що мало йтися в ній, щоб ви захотіли її прочитати? Якого вона жанру? Хто міг би бути автором / авторкою її?
10. Уявіть, що ви створюєте «афішу Весни». Які слова та символи ви туди додасте? Чому?

6. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Зізнатися, що ви починаєте день із плану змінити весь світ, — це звучить настільки потужно, настільки й безглуздо. І все ж я щиро переконаний, що ви **щодня** його змінюєте, навіть свідомо того **не бажаючи**. Часто для того, щоб змінити ситуацію, потрібен **який-небудь незначний** учинок...

По правді кажучи, кожний із вас і так щодня щось змінює. Питання в іншому: які саме зміни викликаєте ви?

Викликати зміни — це впливати на іншу людину, групу людей чи на обставини. Практично **неможливо** залишатися нейтральним, коли щодня стаєш **учасником** тих чи тих подій. Уважне, шанобливе ставлення до інших, готовність допомогти їм — усе це залишає позитивний слід.

Натомість прояви зневаги, критиканство, принижування, мимовільні чи зумисні, — усе це **спричиняє негативні** зміни.

Тут головне — зважати, якого типу зміни ви викликаєте. Не треба питати себе: «Чи змінив я світ на краще сьогодні?» Ось найголовніше запитання, яке ви можете собі поставити, — які саме зміни викликав я? *(М. Сенборн)*.

Запитання та завдання

1. Доберіть заголовок до тексту.
2. Яких змін у світі, що вас оточує, хотіли б ви?
3. Що в людині має бути, щоб ви побачили в ній особистість?
4. А яких змін у собі ви прагнете? Що для цього робите?
5. Пригадайте день, подію, учинок, що спричинили певні зміни у вашій свідомості, поведінці, світосприйнятті.
6. Поясніть написання виділених слів.
7. Випишіть одне просте речення, перебудуйте його на два складні речення — складносурядне й складнопідрядне. Чим відрізняються ці типи речень?

Уживайте правильно!

гугл	*пошукова система «Гугл»*
ютуб	*канал «Ютуб»*
вайбер	*програма для дзвінків і повідомлень «Вайбер»*
фейсбук	*соціальна мережа «Фейсбук»*
вікіпедія	*енциклопедія «Вікіпедія»*

7. Проаналізуйте цей урок. Чим він вас збагатив, а чим здивував? Якою збереглася в пам'яті ваша улюблена книжка? Якого вона кольору?

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію теми «Читання для задоволення». Ілюструйте її улюбленими книжками.
2. Запитайте друзів або членів родини, яку книжку вони вважають ефективною для формування характеру. Представте результати як інфографіку або допис у соцмережах.
3. Напишіть есе «Що я читаю із задоволенням?».

§ 45. ВТОРИННІ ТЕКСТИ. АНОТАЦІЯ

Як вибрати корисну літературу

Цілевизначення

Слова дня: *го́жий, гости́нець, замо́жний, книгозбі́рня.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Яку літературу ви зазвичай читаєте — художню, науково-популярну, енциклопедичну? З якою метою? Яку книжку ви назвали б *корисною*? Чому? Що таке *вторинні тексти*? Які їхні функції?

2. Прочитайте анотацію. Спрогнозуйте за її змістом, що таке *анотація*. Чому вона належить до вторинних текстів? Навіщо складають анотації? У яких ситуаціях можна використати цю книжку?

Терлак Зеновій. Пунктуаційний словник-довідник / Вид. 2-ге. — Львів: Апріорі, 2021. — 400 с.

Запропонований довідник — перше видання такого типу, створене на українському мовному матеріалі. У ньому використано словникову форму для розкриття особливостей української пунктуації. Реєстр словника містить службові та самостійні частини мови, перед якими чи після яких потрібно ставити певний розділовий знак, а також слова, словосполучення чи цілі синтаксичні конструкції, що потребують у тексті відокремлення. До складу реєстрових слів уключено й перелік типових розділових знаків із правилами пунктуації при них.

Для викладачів і студентів вищих шкіл, учителів та учнів закладів загальної середньої освіти, працівників засобів масової інформації, а також усіх, хто працює зі Словом і бажає вдосконалити своє писемне мовлення.

Анота́ція — це стислий вторинний текст, який подає основну інформацію про твір (тему, ідею, автора, призначення, особливості). Її розміщують на звороті книжки, у каталогах, на сайтах книгарень чи бібліотек.

Структура	Особливості
Вступ *(бібліографічний опис)*. Основна частина *(стислий опис змісту)*. Завершальна частина *(призначення)*.	• Стислість і лаконічність *(три–п'ять речень)*; • об'єктивність *(без оцінкових суджень)*; • наявні компоненти: *автор, тема, жанр, адресат*.

Анотація допомагає:
1) зрозуміти, чи треба читати твір /книжку;
2) дібрати літературу для навчання або відпочинку;
3) швидко знайти потрібну інформацію в книгозбірні чи інтернеті.

3. Заповніть шаблон анотації до твору, який ви вивчаєте на уроках літератури.

1. Автор і назва твору	
2. Жанр	
3. Тема (про що твір)	
4. Основна думка	
5. Кому призначений	

4. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

«Бояриня» — єдиний твір Лесі Українки, побудований на матеріалі історичної минувшини України. Поєднання емоційної лірики та напруженого драматичного конфлікту робить драматичну поему не лише історичною, а й глибоко психологічною.

Зміст поеми Лесі Українки «Бояриня» побудований на подіях національної історії, пов'язаних із Переяславською радою, що відбулася 8 січня 1654 року. У творі йдеться про добу Руїни — одну з найтрагічніших сторінок в історії України.

В особі Степана бачимо того українського інтелігента наприкінці XIX — на початку XX століття, що, утративши почуття національного й одірвавшись од маси, од народу, сам ішов у чуже оточення і переймав чужу культуру, зрікшися своєї рідної. Оксана — інший тип. Ця жінка довго боролася за принцип національного самовизначення, сперечалася, протестувала, але, потрапивши в пазурі царату, московського чиновництва, уже не мала сили вирватися на волю.

«Бояриня» — це не лише драматична поема, а й гостра політична заява, що засуджує втрату української незалежності. Леся Українка нагадує: **асиміляція** призводить до поневолення, а справжня **свобода** можлива лише тоді, коли народ готовий боротися за себе.

Хоча драма написана понад століття тому, її проблематика й досі актуальна. «Бояриня» — це не тільки історична поема, а й справжня драма душі. Вона про вибір між свободою і покорою, про жертви, які не завжди виправдані, і про те, як важливо бути вірним собі *(з інтернету)*.

Запитання та завдання

1. Визначте основну думку тексту. Назвіть ключові слова й фрази, що допомогли вам це зробити.

2. Назвіть використані в тексті факти (конкретна інформація про твір).
3. Чи актуальні для сучасних українців проблеми, порушені в драмі?
4. Завершіть речення: «*Твір розкриває тему …*», «*Авторка порушує проблеми …*», «*Особливістю драматичної поеми є …*», «*Цей твір змушує замислитися над …*».
5. Скоротіть наведений текст до анотації.
6. Поясніть лексичне значення виділених слів.
7. Випишіть із тексту складне речення, побудуйте схему до нього.

5. Прочитайте анотацію. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Галімов А., Шаріпов Р. Українські палаци. Золота доба. Фабула, 2024. 168 с.

Повноколірне ілюстроване дослідження шести українських палаців «золотої доби», що сьогодні збережені як руїни або втрачені. Автори закликають відновити культурну пам'ять через ці архітектурні символи країни.

Кому буде цікава книжка?

1. Любителям архітектури: детальні історії шести унікальних палаців та їхніх творців.

2. Прихильникам історії України: ілюстрації втраченої культурної спадщини й наголос на важливості відновлення пам'яті.

3. Мандрівникам Україною: натхнення для відкриття локальних історичних місць поряд із домом.

4. Тим, хто думає про майбутнє країни: книжка демонструє, що історична пам'ять є фундаментом для національної **самоідентифікації.**

Запитання та завдання

1. Поясніть значення виділеного слова.
2. Доберіть синоніми до слова *палац*.
3. Випишіть із тексту п'ять словосполучень «прикметник + іменник».
4. Сформулюйте три уточнювальні запитання за змістом анотації.
5. Автори книжки звертаються до різних груп читачів / читачок. Визначте, яка з наведених тез стосується мандрівників Україною.

   А детальні історії палаців та їхніх творців
   Б натхнення для відкриття локальних історичних місць поряд із домом
   В важливість відновлення культурної пам'яті
   Г фундамент для національної самоідентифікації

6. Уявіть, що ви готуєте допис для соцмереж, щоб зацікавити однолітків цією книжкою. Напишіть три-чотири речення. Обов'язково використайте емоційно-оцінну лексику (*унікальний, захопливий, важливий* тощо).

7. Запропонуйте варіант обкладинки. (Що на ній має бути зображено?)

8. Змоделюйте ситуацію в книгарні, де спілкуються консультант і покупець. Як би ви порекомендували придбати цю книжку?

Уживайте правильно! ***Наступний*** *— день, етап, зупинка.* ***Такий (цей)*** *— така (ця) краса, такі (ці) питання, такі (ці) умови.* ***Наступний*** або ***цей, такий,*** а не *слідуючий*!

9. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Що можна вважати вашим досягненням, відкриттям? Чим ви збагатилися? Що надихнуло вас? Які книжки є для вас корисними?

10. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Прочитайте анотації до двох різних книжок *(наприклад, на сайті книгарні або в книгозбірні)*. Підготуйте письмовий аргументований висновок, яку з книжок ви обрали б і чому.
2. Напишіть анотацію до улюбленої книжки.
3. Напишіть есе «Що читати, коли хочеш зростати?».

§ 46. ПЕРЕДМОВА

Автор і читач: різні ролі, спільний діалог

Цілевизначення:

Слова дня: *бува́льщина, полу́кіпок, полу́мисок.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Підтвердіть або спростуйте думку, що автор і читач створюють єдиний простір — простір діалогу. Проілюструйте свою позицію прикладом із власного читацького досвіду. Чи може твір «звучати» по-різному в різний час і для різних людей? Наведіть приклади творів, які ви сприймали інакше, перечитавши їх згодом. Чи читаєте ви передмову до книжок? З якою метою? Наведіть приклади книжок, у яких передмова допомогла вам зрозуміти зміст книжки. Чи згодні ви з думкою, що передмова — це поріг між книжкою і читачами / читачками?

2. Проаналізуйте схему. Що означають елементи її? Чому в процесі читання важливий діалог?

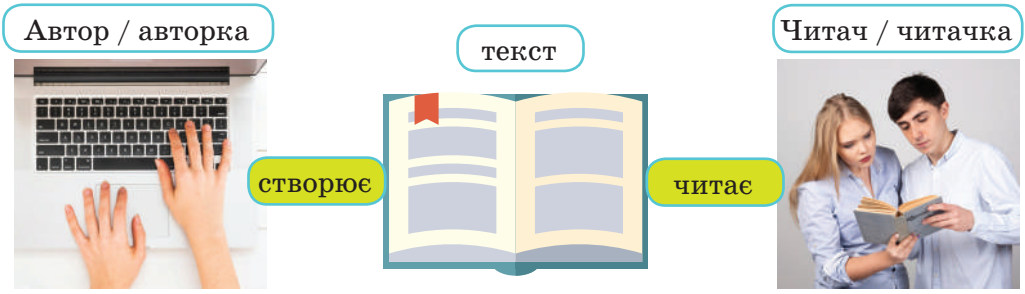

3. Прочитайте визначення. Поміркуйте, яку роль відіграє передмова — мотивувальну, інформаційну, пояснювальну.

Передмова — це вступний текст, що передує основній частині видання і готує читача / читачку до сприйняття твору.

У цьому тексті автор, видавництво чи редактор надають пояснення щодо мети, змісту й особливостей видання.

4. Прочитайте передмову. Визначте мету її. Випишіть слова, у яких пропущені букви. Обґрунтуйте правопис.

Навіщо мені читати цю книжку?

Посі..ш учинок — пожн..ш звичку.

Посі..ш звичку — пожн..ш характер.

Посі..ш характер — пожн..ш долю.

Підлітковий вік — важливий і непростий період. Найближчим часом ви ухвалюватим..те найрізноманітніші рішення щодо навчання, професії, здоров'я, дружби, кохання, ставлення до людей і до себе. І чимало з того, що ви збагн..те та виріш..те для себе, вплине на ваш подальший шлях.

Тому важливо вже тепер зрозуміти, що брати із собою в тр..валу подорож, а що тільки заважат..ме. А ще — засвоїти правильні звички, адже те, що ви роб..те постійно, дає найпомітніші результати *(з книжки «Чого не вчать у школі»)*.

5. Уявіть, що ви автор / авторка книжки. Визначте назву, жанр її. Домовтеся між собою, про що йтиметься в книжці; що ви хотіли б сказати читачеві / читачці до початку читання. Напишіть передмову до книжки.

6. Відредагуйте речення.

1. Передмова — це коли автор звертається до читачів на самому початку книжки. 2. У даній передмові говориться, що автор дуже поважає своїх читачів. 3. Читач зобов'язаний читати передмову, щоб зрозуміти, що саме написав письменник. 4. Автор, розпочавши свою книжку з передмови, хоче щоб читач зрозумів її краще. 5. Якщо в кінці немає передмови, то здається, що вона починається без початку.

7. Перепишіть речення, уставивши пропущені розділові знаки. Охарактеризуйте речення за всіма відомими вам ознаками.

1. Шановний читачу уважно прочитай передмову вона відкриє тобі шлях до глибшого розуміння тексту. 2. Передмова це поріг між книжкою та читачами. 3. У передмові ключі до розуміння змісту але двері відчиняє читач. 4. Передмова не нав'язує думку а відкриває перспективу. 5. Передмова — це обіцянка, а текст — виконання її.

Пишіть правильно!

пів-	*пів*	*напів-*	*полу-*
півострів	*пів Європи*	*напівавтомат*	*полудень*
півкуля	*пів міста*	*напівімла*	*полумисок*
піваркуш	*пів Одеси*	*напівлюдина*	*полукіпок*
півмісяць	*пів лимона*	*напівбожевільний*	*полудрабок*
півоберт	*пів ящика*	*напівфабрикат*	*полуботки*
півовал	*пів дня*	*напівпансіон*	

8. Прочитайте тексти. Із чим автори асоціюють передмову? А які асоціації викликає це поняття у вас? Зобразіть графічно. Узагальніть інформацію обох текстів і зробіть висновки про функції передмови.

I. Для чого пишуть передмови до книжок? А для чого до будинку прилаштовують ґанок? Адже як через ґанок зручніше заходити в будинок, так і через передмову легше пройти в книжку. Отже, ґанок — це своєрідна візитівка будинку, а передмова — візитівка книжки *(за О. Юсуповським)*.

II. Передмова прагне зберегти зв'язок із текстом, виконуючи функції «попередження», «пояснення» конкретної книжки. Характер цих «пояснень» багато в чому визначає побудову самого твору, його жанрові характеристики, увесь його неповторний образ. Значення передмови до художнього твору в літературі усвідомлювали ще давні автори, використовуючи передмову як важливий ресурс у встановлені контактів зі своїми читачами. Дидактичне спрямування цих передмов передбачало різноманітність їхнього змісту: роздуми про користь книжок, про значення читання, інтерпретацію запропонованого твору *(за М. Сокол)*.

9. Проаналізуйте свою роботу на уроці. Які завдання були для вас цікавими й корисними? Оцініть результати своєї роботи.

10. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть текст передмови, завдяки якій ви прочитали книжку. Обґрунтуйте свій вибір.
2. Напишіть текст передмови до улюбленої книжки чи підручника.
3. Напишіть есе «Що таке діалог між автором і читачем?».

§ 47. ТВОРЧИЙ ПЕРЕКАЗ

Не бійтеся мріяти!

Цілевизначення:

Слова дня: *позі́р, віднóва, оздóба, ущерть, нагáльний, надолýжувати.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Чому переказ називають *вторинним текстом*? Які види переказів ви знаєте? Пригадайте ситуації, коли вам доводилося переказувати, додаючи щось нове, застосовуючи уяву.

2. Прочитайте текст. Перекажіть його у формі внутрішнього монологу дівчини *(1-ша група)*, бібліотекарки *(2-га група)*, сторонньої людини *(3-тя група)*, додавши свої висновки. Розкажіть про емоційний стан дівчини й причини його. Яка інформація в тексті явна, а яка — прихована? Прокоментуйте світлини, зазначивши, які деталі тексту вони ілюструють.

Книжки були скрізь! Кожна стіна озброїлася вщерть забитими, проте акуратними стелажами книжок. Важко було розгледіти колір стін. Написи розмаїтих форм і розмірів укривали корінці чорних, червоних, сірих та інших різнобарвних книжок. Одне з найпрекрасніших місць, яке Лізель коли-небудь бачила.

Зачудована, вона всміхнулася. Невже така кімната існує?

Тильною стороною долоні Лізель провела по першій полиці. Прозвучало, ніби якийсь інструмент або мелодія лунких кроків. Вона провела двома руками. Одну за одною. І сміялася. Її голос розплескувався, клекотав у горлі... Скількох книжок вона торкнулася? Скільки з них вона відчула? *(М. Зузак)*.

3. Прочитайте речення. Виберіть одне з них і доповніть його деталями (якого кольору бувають дні, які відтінки може мати весняний чи зимовий день, якими кольорами багатий день восени; де в природі наявний білий колір, що він означає, як він розчиняє інші кольори, роблячи їх пастельними тощо). У разі потреби використайте ілюстрації.

1. Люди помічають колір дня лише на світанку й під час заходу сонця, а я добре знаю, що кожної секунди день пронизують міріади відтінків та інтонацій. 2. Напевне, дехто з вас вважає, що білий — це ніякий не колір. Так-от, я тут для того, щоб сказати, що ви помиляєтеся *(М. Зузак)*.

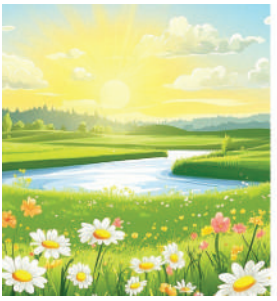

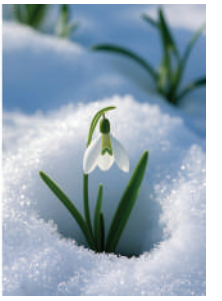

4. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Улітку 1910 року мати поїхала зі мною до Харкова в гості до родичів. Дітей у тих родичів не було, і щоб я не нудився весь час між дорослими, мене познайомили із сусідським хлопчиком Вітею, моїм однолітком. Вітя охоче водив мене по харківських вулицях, де що не крок, то й побачиш якесь чудо великого міста. А в неділю, нишком від дорослих, він повів мене далеко за місто глянути на таке, що навіть і йому було первиною.

Невелика споруда з полотна, металевих дудочок і чотирьох коліс, з яких два під крилами були завбільшки з велосипедні колеса, а задні, під хвостом літака, значно менші, — мала була подібна до машини. Хіба що невеликий бачок, маленький моторчик і блискучий пропелер нагадували глядачам, що це все ж таки машина. Коли ж глянути на маленьке бамбукове сидіння для пілота, подібне до дитячого кріселка, і бамбукову поперечку — під ноги, то можна було подумати, що перед тобою якийсь складний пристрій для акробатичних циркових номерів. Такий вигляд мав перший літак на світанку нашої авіації!..

Мені й на думку тоді не спадало, що настане такий час, коли літак буде доступний кожному, як вагон поїзда. Лише через двадцять років я вперше полетів у тому ж Харкові на пасажирському літаку. І коли літак, пробігши по стартовій доріжці, непомітно відірвався від землі й піднявся в повітря, я нараз відчув велику радість. Радість за здійснення давньої людської мрії і гордість за проникливий людський розум.

Я замовк, а син сидів тихо, чи то чекаючи далі на розповідь, чи замисливши над міфом, що став дійсністю, і загиблим Ікаром, який воскрес в образі сучасного пілота.

— Отак, сину, воно починалося, а до чого дійшло — ти сам бачиш сьогодні. Але зверни увагу, мій хлопчику: усе починалося з мрії. Мрія оберталася згодом у легенду про вогонь Прометеїв, у міф про Ікара та його крила, у казку про килим-літак і скатертину-самобранку. І всі ці мрії стали реальністю в епоху електрики, авіації та автоматики...

Колись ти так само, як я тобі зараз, будеш розповідати своїм дітям і внукам, як літав зі мною над хмарами на комфортабельному літаку, згадаєш наші нинішні кібернетичні обчислювальні машини. Твоїм дітям видаватиметься все це занадто простим. Подумай тільки, які чудесні відкриття та винаходи несе людству ера розщепленого атома й кібернетики!

Мене тоді вже не буде — так-так, синку, — ніхто не вічний на землі, вічна лише людська думка, що безнастанно лине вперед і вгору. А думці завжди передує мрія. Вона, як крила, підносить нашу думку над дріб'язком щоденного й несе її в незначну далечінь прийдешнього. Тож не бійтесь і не соромтеся ні ти, сину, ні ви, мої далекі нащадки, мріяти. Хай вічно живе мрія! *(за Б. Антоненком-Давидовичем).*

Запитання та завдання

1. Як час впливає на новизну інформації? Наведіть приклади з тексту.
2. Доберіть заголовок до тексту.
3. Перекажіть текст від імені хлопчика.
4. Зберігаючи основну ідею тексту — захоплення винаходом і людським розумом, віра в мрію — створіть текст від імені дитини XXI століття, яка мріє створити дрон, субмарину або іншу інновацію. Використовуйте «слова дня».
5. Розгляньте ілюстрації та прокоментуйте їх.

Ілюстрація до міфу «Дедал та Ікар»

І. Сікорський з одним зі своїх перших вертольотів

Літак АН-225 «Мрія»

Дієслова ***траплятися, трапитися*** вживаємо тоді, коли хочемо висловити дію, неозначену в часі, коли щось відбувалося чи відбулося в дуже віддаленому часі: *траплялися женихи, на віку всього траплялося.*

Якщо якась подія, а надто якесь лихо відбулося не так давно, треба шукати інших слів: ***статися*** *(не так сталось, як гадалось; що з тобою сталося?)*, ***скоїтися*** *(що скоїлось учора?)*, ***зчинитися*** *(зчинився галас)*, ***учинитися*** *(що тут учинилося?) (за Б. Антоненком-Давидовичем).*

5. Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб.

6. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1 Складіть пам'ятку «Як писати творчий переказ».
2. Оберіть будь-яку народну казку. Перекажіть її, змінивши час (події відбуваються в наш час) і фінал *(усно)*.
3. Перекажіть текст із підручника історії або географії, доповнивши власними роздумами.

§ 48. ВІДГУК
Культура дискусії

Цілевизначення:
Слова дня: *трива́ти, виняткóвий, дозві́лля, спону́ка, спонука́ти.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Чим наповнене ваше дозвілля? Якби вам довелося робити колаж до слова *дозвілля*, чим би ви його наповнили? Чи любите ви читати книжки, переглядати фільми, відвідувати вистави, концерти? Як ви дізнаєтеся про те, що треба подивитися або прочитати? Чиї відгуки спонукали вас до перегляду чи прочитання?

2. Прочитайте висловлення. Що об'єднує їх?

1. На мою думку, перша книжка серії про Гаррі Поттера є фентезійною, але дуже близькою до казки. 2. Учорашній фільм справив на мене сильне враження. Особливо вражає акторський склад... 3. Ця вистава змусила замислитися над власними вчинками.

Ві́дгук — це коротке усне або письмове висловлення, що передає власні враження та оцінкові судження щодо прочитаного твору, переглянутого фільму, вистави, концерту, виступу тощо. Відгук цікавий і цінний тоді, коли він обґрунтований.

Структура відгуку	
Вступ	Стисла інформація про твір (автор, назва, жанр, видавництво тощо).
Основна частина	Враження та оцінка (які емоції викликав твір і чому, що найбільше сподобалося, що здивувало, вразило, які важливі ідеї містить).
Висновки	Рекомендація (кому треба прочитати / перегляну-ти й чому).
Основні ознаки	
Суб'єктивність	Містить думки автора, а не сухий переказ змісту.
Аргументованість	Наявність доказів, чому саме сподобалося / не сподобалося.
Емоційність	Відтворення емоцій, спричинених читанням чи переглядом.
Конкретність	Використання прикладів із твору, вистави... .

3. Випишіть із поданого зразка відгуку п'ять ключових слів, що виражають авторську оцінку. Знайдіть речення, у якому є рекомендація читачам. Побудуйте схему цього відгуку.

Драма Лесі Українки «Бояриня» справила на мене велике враження. У творі зображено трагічну долю Оксани, українки, яка, вийшовши заміж за московського боярина Степана, опинилася в чужому світі. Її внутрішній протест проти неволі й обмежень, характерних для московського середовища, звучить особливо боляче.

Мені імпонує образ головної героїні Оксани. Вона щира, віддана своїй Батьківщині, відчуває духовну спорідненість із рідним краєм навіть тоді, коли далеко від нього. Водночас вражає її самотність: ні чоловік, ні нове оточення не можуть зрозуміти її прагнення жити вільно.

Особливу цінність має ідея твору: авторка показує протистояння українського та московського способів життя, підкреслює значення національної самобутності. Це робить драму актуальною і нині, коли питання збереження ідентичності та свободи народу знову набувають виняткового значення.

Вважаю «Бояриню» твором, який змушує замислитися над тим, що означає бути вірним своєму народові, культурі й традиціям. Він виховує почуття патріотизму, а також спонукає цінувати свободу та людську гідність *(з учнівського твору-відгуку)*.

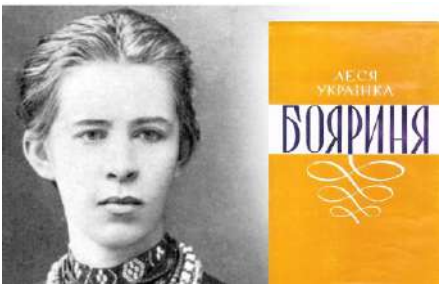

Обкладинка до драми Лесі Українки «Бояриня»

Буктрейлер на п'су «Бояриня»

4. Організуйте обговорення змісту твору, який вивчаєте на уроках української літератури. Зробіть узагальнення рекомендацій та оцінкових суджень.

5. Прочитайте тексти учнівських відгуків. Поміркуйте й розкажіть, якої інформації бракує. Охарактеризуйте мовні засоби, які використані в текстах.

І. Книжка мені дуже сподобалася, бо в ній показано, як людина може змінитися завдяки праці та наполегливості. Історія Лайзи Дулітл цікава тим, що проста квіткарка завдяки навчанню опановує правильну вимову й стає впевненою в собі. Водночас автор змушує замислитися: чи достатньо лише зовнішніх змін, щоб людина справді стала іншою? Найбільше вразив образ Лайзи: вона виявила силу характеру й гідність. Твір навчає

цінувати освіту та культуру мовлення. На мою думку, книжка актуальна й нині, бо доводить, що саморозвиток відкриває великі можливості *(Максим Л.)*.

II. Книжка залишила подвійне враження. З одного боку, цікаво спостерігати, як професор Гіґґінс змінює Елізу, перетворюючи її з простої вуличної дівчини на світську даму. З іншого — іноді його ставлення до героїні здається зверхнім і жорстоким. Мені сподобалося, що Еліза не втратила своєї гідності й уміння захистити себе. Вона стала прикладом для тих, хто прагне самостійності. Вважаю, що цей твір показує важливість не лише освіти, а й поваги до людської особистості *(Ірина В.)*.

6. Прокоментуйте подані словесні формули. Випишіть ті, що, на вашу думку, можна використати у відгуках. Складіть із ними речення *(усно)*.

Твір дуже цікавий. Твір нормальний. Твір написаний минулого року. У процесі перегляду різними були емоції, залежно від того … . Окремо скажу про автора (акторський склад). Це найкраща п'єса світової драматургії. Суперечливим є епізод. Мені нічого сказати про цей твір. Раджу прочитати цей твір, бо … . Автор хотів щось показати. Мені сподобалося … . Найсильніше враження справило … . Раджу / не раджу тому, хто … .

7. Чи любите ви відвідувати музеї, виставки або парки? Оберіть цікавий для всіх об'єкт і здійсніть віртуальну екскурсію. Напишіть відгук, який можна розмістити в «Книзі відгуків». Прочитайте свої відгуки й зіставте їх, щоб визначити спільне й відмінне.

8. Розгляньте обкладинки до книжок, які, на думку ШІ, найчастіше обирають сучасні підлітки. Спростуйте або підтвердіть цю інформацію. Укладіть свій список із п'яти–семи найцікавіших книжок для підлітків. Підготуйте відгук про одну з них.

9. Підготуйте відгук: *1-ша група* — про твір, який ви зараз читаєте на уроках української літератури або літератури (інтегрований курс); *2-га група* — про фільм, який нещодавно переглянули; *3-тя група* — про будь-який підручник для 9-го класу.

Говоріть правильно! ***Відгук про книжку***, а не *відгук на книжку*; ***рецензія на статтю***, а не *рецензія про статтю*; ***думки збігаються***, а не *думки співпадають*; ***дійові особи***, а не *діючі особи*; ***впадає у вічі***, а не *кидається у вічі*; ***гортаємо сторінки***, а не *листаємо сторінки*.

Запам'ятайте: ***книжний*** *(стиль, мова, лексика)*; ***книжковий*** *(ринок, клуб, полиця, продукція, крамниця, виставка)*.

10. Що нового ви дізналися під час уроку? Які завдання виявилися легкими для вас? Що вас найбільше зацікавило? Над чим треба ще попрацювати?

11. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Прочитайте анотацію до будь-якої книжки. На її основі складіть відгук. Підкресліть слова, які передають у вашому відгуку особисте ставлення.
2. Напишіть відгук про переглянутий фільм або прочитану книжку у формі допису для соцмереж. Використайте хештеги (#читання, #фільм, #рекомендую тощо).
3. Створіть «комікс-відгук»: передайте свої враження за допомогою малюнка або стислого тексту.
4. Напишіть есе на одну з тем: «Цей фільм змусив мене по-іншому поглянути на світ», «Книжка, яку має прочитати кожна людина в молодому віці», «Екскурсія, що найбільше мене здивувала».

§ 49. РОЗПОВІДЬ-СПОГАД

Відомі українці

Цілевизначення:

Слова дня: *зга́дка, здійня́ти.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Які типи мовлення називають *розповіддю*? Чим розповідь відрізняється від опису й роздуму? Що таке *спогад*? Доберіть синоніми до цього слова. Чому важливо берегти пам'ять про людей, які багато зробили для України й українців? Змоделюйте життєву ситуацію, у якій доречна розповідь-спогад.

Ро́зповідь-спо́гад — це розповідь від першої особи про події, які вже відбулися, з елементами особистих вражень.

Основні ознаки розповіді-спогаду

1. Розповідь від першої особи *(я, мені, пам'ятаю, згадав / згадала …)*.

2. Опис подій у минулому часі.
3. Наявність емоційних оцінок, авторських вражень.
4. Послідовність викладу: вступ, основна частина, висновок.

2. Прочитайте текст. Визначте, які мовні засоби допомагають передати особисте враження (займенники, дієслова...). Побудуйте схему до виділеного речення. Розкажіть, що вам відомо про будинок «Слово».

Є місця, що конденсують у собі час, спогади, пам'ять, бережуть сліди, тіні й обриси, може, навіть і промовлені колись звуки чи тихі зітхання, відображають, як у краплині води, велику історію. **З-поміж таких — будинок «Слово» на вулиці Культури в Харкові: дім-текст, що з плином років відкриває дедалі більше смислів, сутностей і таємниць** *(з книжки «Слово про будинок "Слово"»)*.

3. Запишіть п'ять–сім дієслів, які можна використати в розповіді-спогаді. Складіть із ними речення *(усно)*.

4 Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

«Якось я говорив із професором Омеляном Пріцаком, — згадує Петро Яцик, — і мене вразила така його фраза: "Братику, та ми ж не маємо своєї історії!" Мені важко було в те повірити. Пріцак пояснював: **по-перше**, кожний курс історії неодмінно повинен бути освячений іменем якогось відомого у світі наукового центру, з яким і пов'язують його народження; **по-друге**, хто, крім самих українців, прочитає твори Грушевського, Дорошенка чи Крип'якевича? Світ не знає і знати не хоче української мови. Мабуть, ми самі в тому значною мірою винні. Мусимо рахуватися з панівним становищем англійської, якою читають у всіх кінцях планети. Ту реальність нам ніяк не змінити.

Потім я часто думав над долею українських істориків. Жодний із них не мав нормальних умов для академічної роботи. Кожний писав мовби на ходу й де випадало. Скажімо, найвидатніший із них — Михайло Грушевський — мав лише чотирнадцять літ для більш-менш нормальних занять наукою. Звичайно, устиг він зробити **неймовірно** багато, власне,

за кілька поколінь істориків. Україну й тамтешніх авторів я просто не брав до уваги, бо вони зазвичай починали свої дослідження минулого нашого народу тільки із сімнадцятого року. То — не історія, то — гола ідеологія і примітивна пропаганда.

Науковий світ знає ім'я Михайла Грушевського, але не знає його творів. І визріла в нас ідея: Грушевський повинен заговорити до світу англійською мовою, яку науковий світ знає. Це піднесе у світі саме ім'я України, поставить нас у ряд народів із глибинною, багатовіковою історією, а також ще більше утвердить незаперечний науковий авторитет Грушевського.

Але де набрати тих доларів? Не підеш же під церкви збирати. Та й **неохоче** люди даватимуть, бо вже часи не ті. Стільки фондів і фундацій у нас розвелося — на всі просто коштів не вистачає.

Прикинув я свої можливості й вирішив: дам двісті п'ятдесят тисяч. Підрахував (на той час уже з'ясували з Богданом Кравченком приблизний штат такого центру): цього вистачить на рік-два роботи колективу. Отже, малувато. Тоді сказав Кравченкові: даю пів мільйона. Він був дуже втішений. Прикидали, скільки ще можуть додати інші. Набереться серйозна сума. А потім у мене почалися сумніви: а якщо інші не пожертвують нічого? Добре знаю своїх земляків. Вони охоче дадуть десять доларів бідному, але на науку — ні. Отак я і підійшов до мільйона.

Уранці набираю номер телефону Кравченка в Едмонтоні й кажу: "Богдане, я трохи змінив свою думку". Певно, у нього на душі похололо, бо запитав мене іншим голосом: "Що сталося?" Відповідаю йому: "Я подумав, що пів мільйона досить якраз на одного професора й секретарку, але їх замало, щоб перекладати всю українську історію". "Та невже ж ви?!" — чую на тому кінці. "Так", — кажу. "Мені в університеті не повірять", — аж розгубився він. "Скажи їм, що Яцик досі свого слова ніколи не змінював. Як Яцик скаже, так і зробить". Може, я надто хвалюся цим, але то від радощів, що я так вчинив. Знову дякую Богові, що маю таку можливість» *(за М. Слабошпицьким)*.

Запитання та завдання

1. Доберіть і запишіть синоніми до підкреслених слів.
2. Визначте час дієслів, ужитих у тексті.
3. Чому, на вашу думку, у тексті використані дієслова минулого часу? Замініть кілька дієслів у формі минулого часу на форму теперішнього часу. Що змінилося?
4. Чи можна текст назвати *розповіддю-спогадом*? Чому?
5. Випишіть із тексту виділені слова. Що об'єднує їх?
6. Поясніть уживання тире в реченнях.
7. Перетворіть будь-які два речення з прямою мовою на речення з непрямою мовою. Як змінився текст?
8. Розкажіть, що ви знаєте про Петра Яцика.
9. Петро Яцик казав: *«Скажи їм, що Яцик досі свого слова ніколи не змінював»*. Цю фразу ви розумієте як

А прагнення показати власну впертість
Б підкреслення своєї надійності
В бажання здивувати інших
Г спосіб самореклами

10. Як Петро Яцик розв'язав проблему недостатнього фінансування перекладу праць українських істориків? Напишіть стислий виклад.
11. Уявіть, що ви журналіст / журналістка. Складіть три-чотири запитання до П. Яцика після його рішення профінансувати переклад творів М. Грушевського англійською мовою.

5. Напишіть розповідь-спогад від імені учасника Міжнародного конкурсу імені Петра Яцика.

Говоріть правильно! ***Захищати / обстоювати інтереси***, а не *відстоювати інтереси*; ***пам'ятник Шевченку***, а не *пам'ятник Шевченка*; ***кілька хвилин***, а не *пара хвилин*; ***порушити питання***, а не *підняти питання*; ***здійняти галас***, а не *підняти шум*; ***поверхові знання***, а не *поверхневі знання*.

6. Підбийте підсумки уроку, наголосивши на найкориснішому для вас.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Ознайомтеся у відкритих джерелах з інформацією про П. Яцика. Складіть інфографіку.
2. Складіть узагальнювальну таблицю «Анотація і відгук як жанри мовлення».
3. Напишіть розповідь-спогад на одну з тем: «Ця подія змінила мене», «Незабутня мандрівка», «Зустріч із відомим українцем / відомою українкою».

§ 50. РОЗПОВІДЬ ПРО СВОЮ ІДЕЮ
Змінюємо світ на краще

Цілевизначення:
Слова дня: *перероблення, підлітковий.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Чи може одна ідея змінити світ на краще? Наведіть приклади таких випадків. Які ідеї відомих людей надихають вас найбільше? Яку користь може принести ідея, що виникла у вас або у ваших однолітків, світові? Чому важливо вміти ділитися своїми ідеями з іншими? Що допомагає переконати слухачів / слухачок повірити в ідею? Змоделюйте життєву ситуацію, у якій доречна розповідь про свою ідею.

Розповідь про свою ідею — це висловлення, у якому хтось усно чи письмово ділиться думками, планами або задумами, пояснює мету й значення їх для інших.

Структура розповіді про свою ідею	
Вступ	Формулювання теми *(про що йтиметься)*, мети й значення ідеї.
Основна частина	Сутність ідеї *(авторський задум)*, аргументи та приклади *(користь, можливості, докази)*, шляхи реалізації *(план дій, способи втілення)*.
Висновки	Узагальнення, заклик, спонукання на підтримку.
Основне призначення розповіді про свою ідею — зацікавити співрозмовників, викликати їхню довіру, показати, що ідея здатна розв'язати певну проблему або зробити життя кращим.	

2. Ознайомтеся з мовними засобами, які доцільно застосовувати під час розповіді про свою ідею. Продовжіть перелік їх кількома власними прикладами.

Оцінні слова: корисний, сучасний, важливий, перспективний, … .

Слова, що позначають дію: створити, удосконалити, запровадити, змінити.

Мовленнєві формули переконання: я вірю, що спільними зусиллями ми досягнемо … ; ця ідея допоможе … ; я впевнений / упевнена, що … .

3. Ознайомтеся з інформацією. Складіть за змістом її два-три уточнювальні запитання.

Як захопити аудиторію своєю ідеєю
1. Структура розповіді має бути чіткою та зрозумілою.
2. Віддавайте перевагу конкретним прикладам *(фактам, життєвим історіям)*.
3. Використовуйте слова, що викликають емоції: *важливо, необхідно, зміни на краще* … .
4. Організовуйте інтерактивне спілкування, звертаючись до слухачів: *уявіть, що* … . Ставте слухачам запитання: «*Чи стикалися ви з такою проблемою?*» Це підтримує увагу слухачів і робить їх активними учасниками розповіді.
5. Повторюйте основну думку, щоб слухачі запам'ятали й визначили цінність ідеї.

6. Використовуйте порівняння і метафори: *наша школа може стати маленьким затишним садом для всього міста*. Це зробить вашу розповідь яскравою і привабливою.

7. Завершуйте виступ закликом: «*Реалізуймо ідею разом! Приєднуйтеся до нас!*» Це мотивує слухачів підтримувати ініціативу.

4. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Сьогодні надзвичайно важливо дбати про довкілля. Я тривалий час міркував над тим, як наша школа може зробити маленький, але важливий крок для збереження довкілля.

Моя ідея полягає в тому, щоб запровадити в школі систему сортування сміття. Ми могли б замовити кілька контейнерів: для паперу, пластику, скла й органічних відходів. Це не тільки допоможе зменшити кількість сміття, а й навчить нас усіх бути відповідальними за чистоту довкілля не лише в школі, а й поза нею.

Крім того, зібраний папір можна здавати на перероблення, а отримані кошти витрачати на потреби школи, наприклад на озеленення або спортивний інвентар.

Я впевнений, що ця ідея допоможе зробити нашу школу більш екологічною і сучасною. Якщо ми всі долучимося до реалізації її, то зможемо змінити на краще не тільки шкільне середовище, а й наше місто.

Запитання та завдання

1. Визначте жанр тексту.
2. Знайдіть у тексті вступ, основну частину та висновок. Як ви визначили їх?
3. Охарактеризуйте мовні засоби, за допомогою яких автор намагається переконати слухачів у важливості своєї ідеї.

4. Чому, на думку автора, система роздільного збирання сміття є корисною?
5. Які приклади з тексту допомагають переконати в доцільності запропонованої ідеї?
6. Розгляньте малюнки *(с. 165)*. Які докази містять вони?
7. Які кроки можете запропонувати ви, щоб ідея мала ще більший ефект?
8. Чи можливо, на вашу думку, реалізувати цю ідею у вашій школі?
9. Які труднощі можуть виникнути під час упровадження цієї ідеї?
10. Чи змогли б ви переконати однокласників та однокласниць підтримати цю ідею? Які мовні засоби використали б?
11. Поясніть значення слів *перероблення, екологічний*.
12. Поясніть уживання розділових знаків у тексті.
13. Побудуйте схеми до двох прикінцевих речень. Визначте види їх.
14. Сформулюйте власну ідею, яка зможе змінити життя у вашій школі, громаді на краще. Складіть план реалізації її *(два-три пункти)*.

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

«Прикликати» **свіжі** й **непересічні** ідеї можливо, якщо спробувати вирватися із замкненого кола шаблонного мислення.

Що може допомогти?

Перерва. Це **найпростіший** спосіб, про який ви, певне, чули вже разів зі сто, однак він справді працює. Просто на якийсь час знайдіть собі інше заняття — погуляйте, випийте кави, почитайте книжку. Водночас важливо змінити оточення, щоб між перервою і вашою попередньою діяльністю був **максимальний** контраст.

Зміна інструментів. Спробуйте змінити спосіб, за допомогою якого ви фіксуєте ідеї. Наприклад, замість друкувати їх на лептопі, почніть записувати в блокнот. Або замість ручки візьміть олівець. Почніть думати англійською, перейдіть із кімнати в кухню чи кав'ярню — будь-яка зміна в процесі змусить ваш мозок думати інакше *(з інтернету)*.

Запитання та завдання

1. Чому, на думку автора, важливо змінювати оточення під час перерви?
2. Наведіть приклади зміни інструментів, які пропонує автор.
3. Поміркуйте, як іще можна *«вирватися із замкненого кола шаблонного мислення»*.
4. Охарактеризуйте поданий текст за всіма відомими вам ознаками.
5. Доберіть синоніми до виділених слів.

6. Виконайте завдання: придумайте та сформулюйте ідею для організації підліткового дозвілля; опишіть, у чому вона полягає; наведіть два-три аргументи, чому ідея корисна; запропонуйте план реалізації її *(два-три кроки)*; підготуйте коротку презентацію для класу. Після презентації ідеї поставте запитання учасникам інших груп для розуміння їхньої ідеї та обговоріть, як можна вдосконалити ідею, які переваги та труднощі реалізації її тощо.

Наголошуйте правильно!

пави́ч	*пере́пад*	*піце́рія*	*посере́дині*
парте́р	*пере́пис*	*по́друга*	*привезти́*
пе́карський	*піала́*	*по́значка*	*привести́*
перевезти́	*пі́дданий (дієприкм.)*	*по́ми́лка*	*при́морозок*
перевести́	*підда́ний (ім., іст.)*	*помі́щик*	*при́чіп*
пере́кис	*пі́длітковий*	*помо́вчати*	*про́діл*
переля́к	*пізна́ння*	*поня́ття*	*проміжо́к*
перенести́	*пітни́й*	*порядко́вий*	*псевдоні́м*

7. Здійсніть рефлексію в будь-який зручний для вас спосіб.

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Ознайомтеся у відкритих джерелах з інформацією про бізнесові ідеї поточного року. Випишіть найцікавіші й подайте їх у формі інфографіки.
2. Складіть карту пам'яті «Розповідь про свою ідею».
3. Складіть і запишіть розповідь про свою ідею, використовуючи матеріал параграфа.

§ 51. РОЗДУМ У ХУДОЖНЬОМУ ТЕКСТІ

Дорога, яку обираєш ти

Цілевизначення:

Слова дня: *учи́нок, верхові́ття, досві́дчення, шал.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Які типи мовлення називають *роздумом*? Чим роздум відрізняється від опису й розповіді? Що таке *художній текст*? Підтвердіть або спростуйте думку, що роздум у художньому тексті допомагає краще зрозуміти внутрішній світ персонажів. Пригадайте художній твір, який ви читали. Чи траплялися в ньому елементи роздумів? Яке враження вони справили на вас? Чи допомагають роздуми в художніх текстах читачам / читачкам замислитися над власним життям і вибором своєї дороги?

Роздум у художньому тексті — висловлення думок і суджень автора або персонажа про події, явища та вчинки, що надає текстові філософської глибини й емоційності та органічно поєднується з описами й розповідями.

Аргументами в художньому роздумі є факти, події, зображені у творі. Вступом до такого роздуму часто слугує загальна думка, відома сентенція або подія. Завершує роздум висновок, іноді у формі побажання.

2. Розгляньте ілюстрації. Поміркуйте над тим, що сприяє роздуму. Чи впливає оточення на емоційний стан, сприятливий для роздуму? А де вам найкраще думається?

3. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Дорога нуртує, пульсує, усьому, що обіч неї, передає свій шал*. Можна уявити, як далеко сягає гул траси на довколишні простори, де все живе перебуває цілодобово під владою цього глухого, пульсуючого стугоніння… Ні вдень, ні вночі не знаючи спокою, дорога все жене й жене себе кудись.

— Ні, дорога — це таки життя, — згодом розмірковує Заболотний, уже без того пафосу, що раніше. — Є таки в ній якась магія. Згадай, який настрій обіймав нас, хлопчаків, коли відразу за селом перед нами відкривався степовий шлях на Вигурівщину й десь далі, далі… Ми вже тоді відчували, що дорога має в собі якусь таїну та велич.

— Лежить Гася, простяглася, як устане — неба дістане, — згадалася мені одна з наших дитячих загадок, і я звертаюся з нею до Ліди: — Що це буде?

— Оця ваша «Гася»? — І дівча без будь-якого зусилля відгадує: — Звичайно ж, дорога… в специфічному уявленні.

— Нічогенька собі Гася, — усміхається в далеч траси Заболотний. — Кінця-краю їй немає… Вона єднає, вона й розлучає. Зрідка відповість, а частіше сама запитує про щось… І що цікаво: для всіх вона — як небо чи як повітря… Будь ласка: мчаться тут містери добрі й недобрі, білі, чорні, старі, молоді. Правдиві, брехливі. Сучасні донкіхоти й, може, сучасні гамлети, собакевичі. Поруч у потоці летять витончена душа й свиняче рило, зірка екрана та гангстер, геній і вбоге ніщо… Для всіх вона, друзі, ця траса летюча, для всіх! І на це треба зважати…*(Олесь Гончар)*.

Запитання та завдання

1. Визначте, який тип мовлення переважає в тексті. Обґрунтуйте відповідь.
2. Сформулюйте основну думку тексту, тезу, аргументи та висновок роздуму.
3. Доберіть синоніми до слова *дорога*. Визначте відтінки в значеннях цих слів.
4. Знайдіть у тексті антоніми. З якою метою їх використав автор?
5. Випишіть усі прикметники, що характеризують дорогу. З'ясуйте, які з них є епітетами.
6. Здійсніть спостереження, які види речень за метою висловлювання використані в тексті. З якою метою автор урізноманітнює синтаксичні засоби?
7. Знайдіть у тексті приклади риторичних запитань. Яку роль вони відіграють у тексті?
8. Які слова в тексті мають емоційно-оцінне забарвлення? Як вони допомагають передати авторське ставлення?

4. Прочитайте виразно текст. Визначте основну думку вірша. Поясніть, що символізує в тексті дорога.

Мені снилась дорога. Дорога — і все.
Ні куди, ані звідки, — не знаю, не знаю.
Просто снилась дорога, — ні шлях, ні шосе,
а дорога й дорога, — іду й проминаю.
Тільки десь ніби вогник далеко в степах.
Може, мати стоїть на німому порозі.
Може, це вже Чумацький, а може, й не шлях.
Може, просто дорога. Дорога в дорозі.

Л. Костенко

- Розгляньте світлини. До яких роздумів спонукають вас ці зображення дороги? Складіть і запишіть такий роздум *(чотири-п'ять речень)*.

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Люди від природи не наділені силою перевищувати самих себе, охоче **підкоряються** автоматизмові часу, і тоді запановують настрої жити лише нинішньою хвилиною, пливти за **течією**, покладатися лише на

власні **зусилля**, забуваючи про корені, не зазираючи до верховіть. Тоді думати про своє життя боязко, бо схоплюєш лише кінцівку, лише найближче, усе попереднє тоне в цілих океанах подій, яких ні уявити, ні перелічити, і такий чоловік мовби й не жив, а лише присутній нині при **розв'язці** власного життя. Усе вже сталося ніби за межами його досвідчень: любов, ненависть, мужність, страждання, зради, дружба, витривалість. І не розуміють-таки люди, що, повертаючись до самого себе, прагнеш знову дорівнятися собі у хвилини найвищих злетів і відчуваєш щоразу, як це болісно тяжко, а то й узагалі неможливо. Так ідеш уперед, вічно повертаючись назад, відбігаючи, щоб розігнатися, як малий хлопчик, щоб перестрибнути калюжу, або й світовий чемпіон, який, щоб здійснити стрибок за червоний прапорець світового рекорду, відходить назад для розбігу *(П. Загребельний)*.

Запитання та завдання

1. Визначте основну думку та тип мовлення тексту.
2. Поясніть сенс порівняння людини з хлопчиком і чемпіоном, які відходять назад, щоб розігнатися.
3. Наведіть приклад із власного життя або художньої літератури, коли крок назад був потрібний для руху вперед.
4. Перекажіть уривок, доповнивши його власними роздумами про час і сенс життя.
5. Визначте, за якою ознакою створено логічні пари та згруповано слова. Доповніть кожну групу: *любов — ненависть ... ; болісно, тяжко, неможливо ... ; відбігати, розбігатися ... .*
6. Поясніть, які фонетичні процеси відбуваються у виділених словах.
7. Що означає фразеологізм *пливти за течією*?
8. Доберіть із тексту приклади для ілюстрування правил написання ***не*** з різними частинами мови. Сформулюйте ці правила.
9. Складіть і запишіть роздум «Що значить повернутися до самого себе?».

6. Доберіть чотири пари антонімів (наприклад, *дружба — зрада, радість — сум, страх — мужність, світло — темрява*). Обговоріть, як ці протиставлення впливають на роздум у художньому тексті. Складіть роздум *(чотири-п'ять речень)*, використавши якомога більше пар антонімів.

Наголошуйте правильно! *Кохáння, видáння, завдáння, зібрáння, навчáння, надбáння, пізнáння, послáння.*

7. Що нового ви дізналися про роздум як тип мовлення? Які óбрази та вислови найбільше вплинули на ваші емоції і почуття? У яких життєвих ситуаціях найдоцільніше використовувати роздум? Які труднощі виникали під час складання роздуму? Що ви вважаєте своєю сильною стороною?

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Складіть карту пам'яті «Роздум як тип мовлення».
2. Випишіть із тексту художньої літератури уривок, що містить роздум. Визначте тезу, аргументи, висновок.
3. Складіть роздум «Дорога, яку обираю я».

§ 52. АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ

Навчатися чесно — це важливо

Цілевизначення:

Слова дня: *прикінце́вий, узвича́єний.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Що таке *академічна доброчесність*? Із чим вона асоціюється у вашій уяві? Які малюнки, речі, предмети, дії наповнюють зміст цього терміна? Чому важливо навчатися чесно? Наведіть приклади порушення академічної доброчесності в шкільному навчанні, використовучи «хмару» слів. Обговоріть, які наслідки можуть бути для тих, хто порушує академічну доброчесність.

2. Знайдіть і виправте помилки в оформленні цитат. Запишіть відредагований текст.

Канадський науковець Франк Сміт пише, що Знання однієї мови дає змогу ввійти в коридор життя, знання двох мов — відчиняє вам усі двері в цьому коридорі. Це влучно сказано, адже володіння іноземною мовою сприяє пізнанню культури іншого народу. Для підтвердження своєї думки скористаємося цитатою італійського режисера та сценариста Федеріко Фелліні: Інша мова — це інше бачення життя. А український письменник Олесь Гончар вважав: щоб мова тобі повністю відкрилася, маєш бути залюбленим у неї.

3. Прочитайте фрагмент із наукової статті й цитату з нього. Визначте, чи правильно учень використав цитату для підтвердження своєї думки.

І. У сучасному українському вжитку набув поширення прикметник **заключний**. Сполучення його з деякими іменниками стали навіть стійкими й узвичаєними в певних професійних сферах: *заключний концерт, заключний акорд, заключна сцена, заключний тур, заключне слово, заключна частина, заключний баланс* та ін. Проте цього прикметника не було в художніх творах української класичної літератури. Він є буквальним перекладом прикметника з російської мови *заключительный (заключительный концерт, заключительный аккорд, заключительная сцена, заключительное слово, заключительный баланс)*. В українській мові його значення виражає кілька прикметників, якими потрібно замінити **заключний**, зваживши на означуваний ним іменник: *заключний концерт* — **підсумковий (завершальний)** концерт; *заключний акорд* — **останній** акорд; *заключна сцена* — **фінальна (остання)** сцена; *заключний тур* — **фінальний** тур; *заключне слово* — **прикінцеве (підсумкове)** слово; *заключна частина* — **фінальна (остання)** частина; *заключний баланс* — **остаточний (підсумковий)** баланс.

Отже, замість *заключний* у словосполученнях залежно від їхнього значення потрібно вживати **завершальний, підсумковий, останній, фінальний, остаточний** *(К. Городенська)*.

ІІ. Катерина Городенська зазначає, що «замість **заключний** потрібно вживати інші прикметники» *(цитата учня)*.

4. Прочитайте фрагменти з учнівських есе. Визначте тему їх. Чи відповідають вони принципам академічної доброчесності? Сформулюйте поради для тих однокласників та однокласниць, яким це необхідно.

І. Академічна доброчесність — це не лише формальність, а й стиль мислення і поведінки. Недарма Махатма Ганді зауважив: «Свобода нічого не варта, якщо вона не включає свободу помилятися». Це означає, що ми маємо право на власні пошуки, але мусимо чесно визнавати свої помилки та робити висновки.

Дотримання принципів академічної доброчесності — це про відповідальність перед собою і суспільством. Відповідальність означає вміння не списувати, а створювати власне. Чесна праця формує людину. Як запевняє нас народна мудрість, «чужим розумом мудрим не будеш». Саме тому важливо бути чесним у навчанні, щоб бути справжнім у житті.

ІІ. У сучасному світі знань і технологій академічна доброчесність стає основою довіри. Коли ми дотримуємося її принципів, то беремо на себе відповідальність за власний розвиток. Як зазначав Альберт Ейнштейн, *приписувати собі те, чого ти не зробив, — це найбільша з помилок*. Ці слова підкреслюють, що плагіат чи обман — це втрата честі.

Дотримання принципів академічної доброчесності — це про відповідальність перед друзями, викладачами, суспільством. Це також про самоповагу: якщо я працюю чесно, то вірю у власні сили. І тоді справджуються слова Сократа про те, що *освіта — це запалювання полум'я, а не наповнення посудини*. Чесне навчання справді робить нас сильнішими й вільними.

5. Уявіть, що ви готуєте виступ «Навчатися чесно — важливо». У відкритих джерелах ви знайшли кілька цитат. Виберіть найбільш доцільну та аргументуйте свій вибір.

1. Чесність — це перший розділ книжки мудрості *(Т. Джефферсон)*. 2. Чеснота краще, ніж багатство й почесті *(Г. Кониський)*. 3. Шахрай у школі є шахраєм у житті *(З. аль-Хаммаді)*.

6. Розгляньте ілюстрації. Інтерпретуйте зміст зображеного. Запропонуйте власне графічне (малюнки, схеми) бачення змісту поняття «академічна доброчесність».

Академічна доброчесність

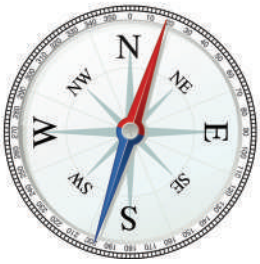

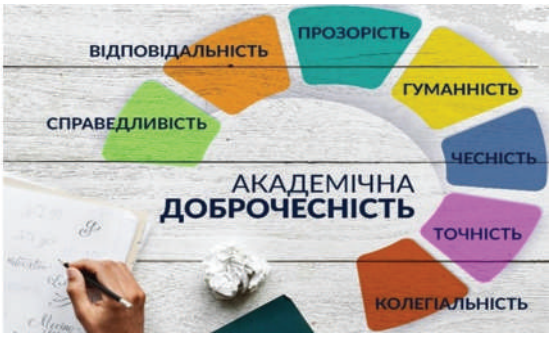

Говоріть правильно! ***Полягає в тому***, а не *заключається в тому*; ***підбивати підсумки***, а не *підводити підсумки*; ***порушувати питання***, а не *піднімати питання*; ***результати збігаються***, а не *результати співпадають*; ***робота триває***, а не *робота продовжується*; ***я зателефоную***, а не *я подзвоню*.

7. Оцініть результати своєї роботи. Поділіться своїми враженнями від уроку. Що вам удалося найкраще?

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Знайдіть у відкритих джерелах інформацію про академічну доброчесність. Складіть інфографіку на основі цих відомостей.
2. Доберіть цитати відомих людей про роль і важливість навчання української мови. Запишіть стислу відповідь на запитання: «Чому важливо навчатися української мови?», використовуючи цитати.
3. Напишіть есе «Що значить навчатися чесно?».

§ 53. ВИСТУП

Уміти говорити публічно — це важливо

Цілевизначення

Слова дня: *безгоміння, вагатися, вистачити, деталізувати.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Із чим асоціюється у вашій уяві слово *виступ*? Скільки значень воно має? Чи доводилося вам виступати? Перед ким і з якою метою? Що ви відчуваєте, коли вам пропонують виступити? Чи важливо для сучасної людини вміти виступати?

2. Прочитайте таблицю. Обговоріть важливість кожного етапу підготовки. Підготуйте уточнювальні запитання для кращого розуміння. Поділіться наявним досвідом, а також наголосіть, якого досвіду вам бракує. Перекажіть зі змісту таблиці найцінніші, на ваш погляд, поради.

ЕТАПИ ПІДГОТОВКИ	
Вибір теми	Тема — це те, про що йдеться у виступі. Якщо є можливість обирати, оберіть те, що вам цікаво, або те, у чому ви найкраще обізнані.
Формулювання мети	Вибір мети визначає загальну стратегію подальшої роботи. Мету виступу можна формулювати так: *поінформувати, пояснити, зацікавити, переконати, розважити, пошанувати* тощо.
Робота з літературою	Потрібно обирати тільки надійні джерела. Етапи роботи з літературою: *читання–відбір, читання–ознайомлення, читання–вивчення*.
Складання плану	План подібний до скелета, що тримає на собі вантаж м'язів, шкіри тощо. На різних етапах складаємо різні види планів: *попередній, робочий, основний*. Для етикетних виступів план не потрібний.
Запис тексту виступу	Запис тексту виступу має переваги: його можна вдосконалити, зберегти надовго, краще потренуватися. Початківець готує детальний конспект виступу; хто вже має досвід, робить скорочений запис.
Розмічування тексту	Розмічування тексту необхідне для позначення наголосу у складних випадках, а також логічного наголошування важливих елементів.

Тренування	Звичка тренувати виступ корисна. Так швидше запам'ятовується текст, і є відчуття слабких місць у ньому. Міміку й жести корисно тренувати перед дзеркалом.
Виголошення	Промовцеві важливо почуватися впевнено та тримати зоровий контакт.
Рефлексія	Рефлексія дає змогу вам зростати. Важливо проаналізувати детально, що добре вдалося, а що — ні, аби в подальшому уникнути промахів.

Виступ як жанр мовлення — це публічна промова. Наприклад, *виступ директора школи на урочистому зібранні; виступ учня / учениці на уроці; виступ Президента України перед народом; виступ гостя з нагоди ювілею* тощо.

Успіх виступу залежить від багатьох чинників: рівня підготовки, уміння триматися перед аудиторією (знайомою і незнайомою), обізнаності мовця в темі, якості мовлення, жестів і міміки, узгодження змісту виступу з потребами та запитами аудиторії тощо. Тому дуже важлива ретельна підготовка до виступу.

3. Поміркуйте й розкажіть, якою може бути структура (будова) виступу? Зіставте свої міркування з таблицею. Що ви не врахували у своїх припущеннях?

МОДЕЛЬ ВИСТУПУ		
Запитання	**Складники виступу**	**Структура жанру**
Про що?	Тема	**Вступ**
Кому?	Адресат	
Навіщо?	Мета	
Що?	Теза	**Основна частина**
Як? Чому?	Аргументи	
Що із цього випливає? До чого це призвело? Який підсумок / висновок можна зробити?	Узагальнення. Підсумок	**Висновки**

4. Прочитайте інформацію. Поясніть, як ви зрозуміли зміст її. Чи вважаєте її корисною? Чому важливо знати, перед ким ви маєте виступати?

Розкрита тема — якщо дібраний матеріал повністю їй відповідає, а основна думка зрозуміла й доведена.

Щоб ваш виступ був результативний, ставте перед собою запитання: *що я буду говорити? кому? з якою метою? що повинні засвоїти слухачі?* У процесі підготовки давайте на них відповіді.

5. Прочитайте запропоновані теми виступів. Оберіть будь-які три, зазначте аудиторію, для якої ці виступи будуть корисні й цікаві, а також сформулюйте до них можливі варіанти мети. Котра з тем зацікавила вас найбільше?

1. Першоцвіти під загрозою зникнення. 2. Мовлення — невід'ємний складник іміджу. 3. Як долати бар'єри в спілкуванні? 4. Учитися ніколи не пізно. 5. Обережно — у соцмережах шахраї! 6. Особливості здорового харчування. 7. Нашій школі 100 років! 8. Хорошим промовцем може стати кожний! 9. Чи потрібно змінювати назви вулиць і міст?

6. Прочитайте текст. Визначте в ньому складники структури виступу. Для якої аудиторії ця інформація корисна? Запропонуйте свої варіанти висновків.

Я не знаю людей, які б не хвилювалися перед публічним виступом. Навіть ті, які, здавалося б, тримаються на сцені впевнено й розкуто, видають себе ледь помітними дрібницями. Незначна задишка, плямистий рум'янець, пришвидшене мовлення, сухість у роті, легке тремтіння рук, надто натягнута усмішка, розмахування мікрофоном тощо. Одні вміють вправніше маскувати свої переживання, другі й не здогадуються маскувати їх, а треті просто не виступають. Ніколи. Ніде. За жодних обставин.

Зазвичай ми не задумуємося про справжню причину страху. Ми тотально боїмося (і все тут!), безоглядно віддаємося на поталу паніці (і немає на те ради!). А такого не буває. Коли нам погано, ми діагностуємо причину, виявляємо локацію болю і тоді цілеспрямовано лікуємо хворе місце відповідними засобами. Аналогічно зі страхом виступу. Коли я питаю в студентів, чого саме вони бояться, — губляться. Тоді я прошу їх написати конкретний список...

Найпоширенішими в списку «страшків» є страх видатися нерозумним, страх неспроможності відповісти на запитання, страх забути слова й розгубитися, страх сказати якусь дурницю, невдало пожартувати, заговоритися, не вкластися в час тощо. Практично все це зводиться до одного: усі ми хочемо бути бездоганними. Непомильними. Досконалими. Щоб комар носа не підточив. І в цьому хиба: ідеальних не буває...

Я не вірю спікерові, який не переживає і не виказує своїх переживань. Тому, хто не хвилюється, не піклується про слухачів, не співпереживає з ними. Отже, він або байдужий, або безвідповідальний, або самозакоханий і безпечний. Адже переживати — це вболівати, чи зможеш ти достукатися до аудиторії, дібрати найвлучніші аргументи, змусити її замислитися. Переживаючи, ти дбаєш. Дбаючи, ти викликаєш повагу та довіру. Схиляєш аудиторію на свій бік *(за М. Титаренко)*.

7. Підготуйте текст виступу «Кличний відмінок в українській мові». Аудиторія — люди, що вивчають українську мову як іноземну.

Лікáрський — стосується ліків: *лікарський препарат, лікарська рослина, лікарська ромашка, лікарська культура.*

Лíкарський — стосується лікаря та його діяльності: *лікарський обов'язок, лікарська допомога, лікарська етика, лікарська таємниця, лікарський халат.*

Лікувáльний — пов'язаний із лікуванням: *лікувальний режим, лікувальна дієта, лікувальний центр, лікувальна процедура, лікувальна фізкультура.*

Лікарня́ний — стосується лікарні: *лікарняний заклад, лікарняна установа, лікарняне ліжко, лікарняний листок, лікарняна палата.*

8. Здійсніть рефлексію, зіставивши цілі з результатами. Що на уроці було для вас найважливішим? Складіть і запишіть карту пам'яті.

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Складіть список рекомендованих джерел для підготовки до виступу на одну з тем.

1. Козацькі страви. 2. Наукові заслуги В. І. Вернадського. 3. Славетна родина Симиренків. 4. Функції мови в суспільстві. 5. Дивовижні рослини мого краю. 6. Що не під силу штучному інтелекту? 7. Неологізми в українській мові. 8. Досягнення українських спортсменів за цей рік.

2. Підготуйте текст виступу на одну з тем: «Чому мова має значення?», «Чи завжди потрібно говорити "так"?», «Мовні проблеми мого села / міста».
3. Напишіть есе «Виступ, що справив на мене найсильніше враження».

§ 54. ДЕЗІНФОРМАЦІЯ

Біда на світі, коли нема правди (нар. тв.)

Цілевизначення

Слова дня: *авжéж, химéрний, упереджéно.*

Карта пам'яті: *дезінформація, маніпуляція, джерела інформації, ознаки дезінформації, факти, докази.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Як ви розумієте значення слова *дезінформація*? З якою метою вдаються до дезінформації? Наскільки тема уроку актуальна? Чи маєте досвід дезінформування? На що це вплинуло? Чи буває дезінформація корисною? Звірте власні міркування з поданою інформацією *(с. 178)*.

Дезінформа́ція — це навмисне поширення неправдивої або викривленої інформації, яка вводить в оману людей. Іншими словами, це цілеспрямований обман. Її мета — вплинути на думки, поведінку або рішення аудиторії, часто на користь того, хто цю інформацію створив або поширив.

2. Розгляньте схему. Складіть і запишіть запитання, відповіді на які вона містить. Доберіть власні приклади. Використайте запитання для взаємоперевірки.

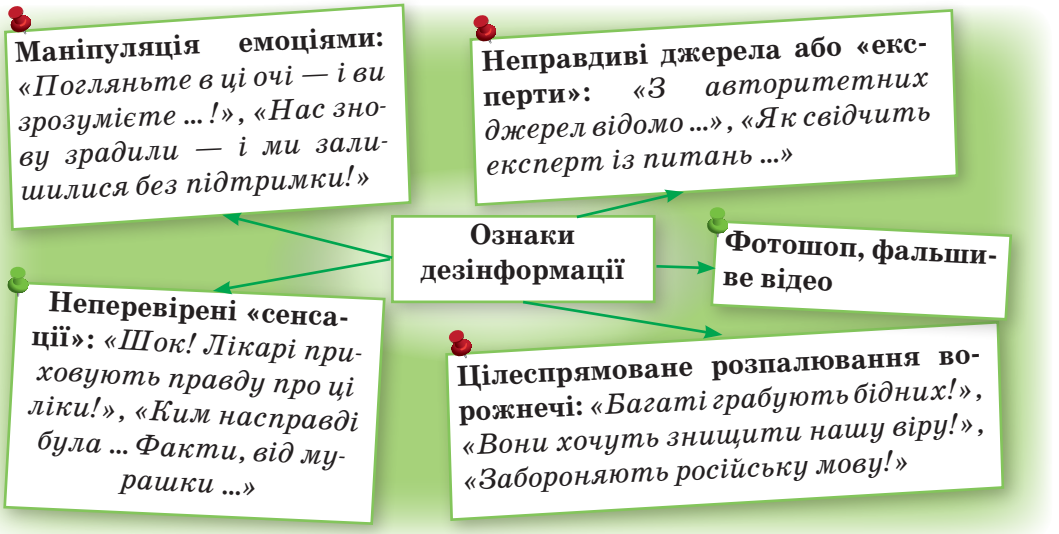

3. Прочитайте речення. Поміркуйте, чи може бути ознакою дезінформації комп'ютерний переклад тексту. Аргументуйте свою думку.

1. На сьогодні госпіталізовано 22 пацієнта. 2. По закінченні зустрічі учасники вийшли до журналістів. 3. Якщо відчуваєте різку біль в області серця, то ці ліки для вас. 4. Ці мероприємства допомагають попередити правопорушення. 5. Ця проблема постане гостро, коли розпустяться нирки на деревах.

4. Прочитайте заголовки. Які з них є *дезінформаційними*? Як ви це визначили?

«Від побаченого холоне в жилах ...», «Українці отримають у червні відразу дві пенсії», «Анхель Торрес — новачок київського "Динамо"», «Користь азоту для рослин», «У селі на Закарпатті випав рожевий сніг», «Жахливі події дня», «Українці в шоці!», «Природні антибіотики», «Науковці попереджають про нову загрозу епідемії», «У заповіднику на Рівненщині виявили рідкісний вид бджіл, занесений до Червоної книги», «NASA підтвердило наявність русалок у Чорному морі».

Як виявити дезінформацію			
1.	Перевірити джерела інформації.	4.	Переконатися, чи це не жарт заради розваги.
2.	Підтвердити інформацію з додаткових джерел.	5.	Повідомити про дезінформацію і протидіяти їй на платформі, де її поширюють.
3.	Критично оціни факти й докази.	6.	Перш ніж поширити інформацію, читати далі після заголовка.

5. Прочитайте тексти. Підтвердіть або спростуйте інформацію. Поясніть, до яких кроків ви вдавалися. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

І. У США до бібліотеки повернули (книгу / книжку) через 99 років.

Мешканка Нью-Джерсі (США) Мері Купер повернула до бібліотеки (книгу / книжку), яку її дідусь (в, у)зяв почитати в 1926 році.

Зазначено, що (книгу / книжку) про (з, с)творення дитячих іграшок із дерева, металу та побутових предметів видали в 1911 році. Дідусь Тілтон Купер узяв її в бібліотеці за рік до своєї смерті. Жінка припустила, що він хотів змайструвати щось для своєї доньки — матері Мері.

Хоча Мері Купер не має жодних особистих спогадів про дідуся, який помер ще до її народження, та мати їй часто розповідала, як він змайстрував для неї іграшкові дерев'яні вітрильники, які згодом подарував Історичному товариству «Бей-Геду» в Нью-Джерсі.

Мері Купер вирішила повернути (книгу / книжку) в бібліотеку, але боялася, що її не приймуть або ж візьмуть штраф за прострочення, який міг становити $18 тисяч.

На (книгу / книжку) прийшли поглянути 10 співробітників бібліотеки, а повернення її дуже зраділи. (Книгу / книжку) зробили частиною виставки пам'ятних речей у Томс-Рівер, побачити її можуть усі відвідувачі *(CNN)*.

ІІ. На Буковині вирощують перший (у, в)рожай ананасів.

У селі Лужани, що на Буковині, у відкритий ґрунт висаджено ананаси. Ще у квітні на цьому полі цвіли яскраві тюльпани, подивитися на які з'ї(ждж, здж)алися туристи не тільки із Чернівців, але й із сусідніх областей.

Кафедра рідкі(сн, стн)их тропічних рослин ЧНУ імені Юрія Федьковича підготувала заздалегідь саджанці молодих ананасів. Професор кафедри Семен Вовтушанський зазначає, що в тропічному кліматі ананаси дають до двох урожаїв на рік. (У, В) умовах нашого клімату ананаси можуть дозрівати лише раз на рік, однак і того врожаю буде цілком достатньо. Ананас можна вживати (у, в) свіжому вигляді та в компотах, вареннях, джемах. Ананас додають також у м'ясні страви, салати та закуски.

Перший (у, в)рожай ананасів у Чернівецькій області передбачають отримати до Дня (Н, н)езалежності України. На цей день планують так зване свято першого врожаю *(сайт міста Чернівці 0372)*.

Запитання та завдання

1. Випишіть два складнопідрядних речення, визначте види підрядних.
2. Оберіть варіанти слів і написань із дужок та обґрунтуйте свій вибір.
3. Провідміняйте один із числівників як кількісний і як порядковий *(усно)*.
4. Випишіть прикметник і прислівник, від яких можна утворити ступені порівняння *(усно)*.

6. Прочитайте текст. Обговоріть зміст його. Сформулюйте свою позицію щодо порушеної проблеми. Обґрунтуйте її.

ТРИ ПРАВИЛА МОВЧАННЯ

1. Коли я читаю пост і бачу, що це відверта брехня, то мовчу, бо своїм коментарем піднімаю цей пост і водночас поширюю брехню.

2. Коли я читаю пост і бачу, що це маніпуляція, то мовчу, бо своїм коментарем піднімаю цей пост, а заодно допомагаю маніпуляторам.

3. Коли я читаю пост і бачу, що це дурниці, то мовчу, бо своїм коментарем я піднімаю цей пост і даю дурницям шанс.

Коли я мовчу, це не означає, що мені байдуже, що я не маю власної позиції щодо цього чи не можу двох слів зв'язати.

Буває, що інколи змовчати набагато складніше, ніж не мовчати. Але тоді я швиденько згадую, що з мовчунів значно складніше робити набої для пістолів, що ними озброюють ботоармії *(А. Акуленко)*.

7. Перепишіть слова з рубрики «Екологія слова», утворивши з ними словосполучення. Запам'ятайте правильні варіанти вживання їх.

Власти́вий ***(кому?)****, характе́рний* ***(для кого?)****, спо́внений* ***(чого?)****, напо́внений* ***(чим?)****, осно́ваний* ***(на чому?)****, заснова́ний* ***(ким?)****, бага́тий* ***(на що?)****, сла́витися* ***(чим?)****, постача́ти* ***(що?)****, потребува́ти* ***(чого?)****, завдава́ти* ***(чого?)****, насліду́вати* ***(кого?)****, пробача́ти* ***(кому?)****.*

8. Підсумуйте урок, наголосіть на важливому, цікавому й корисному для вас. Оцініть результати своєї роботи. За що ви можете себе похвалити?

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Випишіть текст, що містить дезінформацію. Прокоментуйте його. Поясніть механізми виявлення дезінформації.
2. Підготуйте презентацію теми уроку, адаптовану для учнів початкової школи.
3. Напишіть есе «Чим мені може зашкодити дезінформація?».

§ 55. ЗАСТЕРЕЖЕННЯ

Знати силу слова

Цілевизначення

Слова дня: *біжкóм, гáмузом, жартомá, зáйвий.*

Карта пам'яті: *застереження, пастка обману, небезпека, ризик.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Пригадайте жанри мовлення, які ви раніше вивчали. Котрі з них вважаєте найважливішими? Чому? Назвіть ситуації, у яких вам знадобилися знання жанрів мовлення? Що означає дієслово *застерігати*? Чи вдавалися ви до такої дії? Як ви вважаєте, чи потрібно вдаватися до застереження? У яких ситуаціях це особливо важливо? Дайте визначення застереженню як жанру мовлення, зіставте його з поданим нижче.

Застере́ження — це жанр мовлення, що містить попередження або вказівку, яка повідомляє про можливу небезпеку, ризик чи небажані наслідки певної дії або ситуації. Його мета — заохотити обережність чи обмежити певні дії.

2. Розгляньте схему. Обговоріть зазначені в ній ситуації застереження. Доповніть цей перелік, використовуючи суспільний чи власний досвід. Зробіть висновки щодо важливості застереження.

3. Прочитайте речення, у яких звучать застереження. Зробіть висновки щодо важливості й сфери вживання цього жанру мовлення.

1. Якось у радіопередачі прозвучало таке застереження: «Нагадайте дітям про небезпеку на залізниці». 2. Обережно використовуйте штучний інтелект у сфері охорони здоров'я, оскільки дані, які використовує ШІ, можуть бути упередженими або використаними не за призначенням. 3. У соцмережах поширюють застереження про безкоштовні

перевезення військовослужбовців через «blablacar» із зони бойових дій. 4. Народна депутатка зазначила, що застереження стосуються двох речей: норм міжнародного права й стабільності долара та євро. 5. Застереження спільноти ґрунтознавців щодо надмірної експлуатації цієї складної та вразливої системи прозвучало так: «Деградація ґрунтів — це тиха криза планети!» 6. У виступі прозвучало застереження щодо зловживання поняттям «архетип», оскільки про архетипи в чистому вигляді можна говорити лише в казках. 7. Спеціальне застереження від влади Японії прозвучало у вересні 2022 року, коли на острів Кюсю наближався тайфун «Нанмадол» *(з інтернету)*.

4. Перепишіть речення. Які з них містять застереження, а котрі — поради? Назвіть найкорисніші, на вашу думку. Як ви реагуєте, коли вас застерігають від певних дій чи небезпеки?

1. Не приймай чужий гнів, чужі намови, чужі дурощі — хай залишаються з тими, хто їх сіє. 2. Слухай інших — почують тебе *(М. Дочинець)*. 3. Рана не загоїться, якщо постійно торкатися її *(нар. тв.)*. 4. «Верхи мусиш гарцювати легко й вільно, — мовив Сірко, помітивши, як хлопець вовтузиться на коні. — І про втому забудь, і слово “не можу” відтепер викинь із голови на віки вічні. Сів на коня — не здвигнись. Утримаєшся в сідлі — отаманом будеш!» *(М. Морозенко)*. 5. Викидаючи тверді побутові відходи, пам’ятаймо: те, що вони накопичуються, — це ще пів біди; рідина, яку вони утворюють, забруднює річки, землю, підземні води, а звалищний газ забруднює атмосферу й спричиняє великі пожежі *(за Г. Ткачук)*.

- Чи доводилося вам чути від людей застереження, які в народі називають *забобонами*? Назвіть їх. Доберіть кілька застережень для учнів / учениць початкових класів.

5. Прочитайте уривок із тексту. Визначте комунікативний намір мовця. На що він спрямований? Поясніть написання виділених слів і сполук і розділові знаки.

Бабуся **не/раз** говорила мені: «Ніколи, доню, чуєш, ніколи **не/говори** цих слів, бо будеш приречена на **не/щастя**».

Не/замислюючись, ми вимовляємо **слова-руйнівники**, і якщо вчасно **не/прибрати** їх зі своєї мови, то запрограмована свідомість почне діяти в зворотний від успіху бік.

Учені вважають, що наші думки матеріальні. Чи знали ви, що енергія, яку несуть наші слова, є надзвичайно сильною? Багато вчених **спокон/віку** дошукувалися відповідей на запитання, як слова, що мають **не/гативну** енергію, впливають на здоров’я і долю людини.

Будь-яке слово має потужну енергетику, здатну запрограмувати нашу свідомість на удачу чи **не/щастя**. Потрібно бути обережнішими, вимовляючи ті чи ті фрази. **Не/помітно** для вас вони можуть зруйнувати **життя** *(із сайту «Українці сьогодні)*.

6. Прочитайте застереження. Як їх називають? Чи доводилося вам чути їх? На що спрямовані ці застереження? Доберіть раціональне пояснення цих застережень. Наведіть свої приклади, якщо маєте.

1. Якщо свистіти в хаті — не буде грошей. 2. Не носи одяг, на якому є дірки, бо накличеш на себе біду. 3. Не їж із ножа, бо будеш злою / злим. 4. Не вдягай речі навиворіт, бо матимеш неприємності. 5. Не передавай нічого через поріг, бо віддаси свою удачу й багатство. 6. Ніколи не тисніть руку через поріг, бо посваритеся *(нар. тв.)*.

7. Сформулюйте проблему, порушену в тексті *вправи 5*. Обговоріть її. Озвучте думки, які виникли під час обговорення. Розгляньте подані нижче слова та фрази. Як, на вашу думку, вони впливають на людину?

Мені б твої проблеми! | Ой! | Усі сили з мене вижали... | Ох! | Біда та й годі... | Це неможливо! | Ніколи! | Прокляття! | Ненавиджу! | Не можу! | Ножем по серцю... | Усе жахливо! | Проблеми! Проблеми! | Безнадійно. | Це не для мене... | Усе марно... | Заганяли до смерті! | Невезіння... | Мій терпець урвався. | Я цього не переживу... | У мене нічого не вийде! | Мені ніколи не щастить...

Говоріть правильно! ***Запáморочення***, а не *головокружіння*; ***готíвка***, а не *налічка*; ***колúшній***, а не *бувший*; ***колю́чка***, а не *заноза*; ***влу́чно***, а не *мєтко*; ***вéльми***, а не *вєсьма*; ***крúга скрéсла***, а не *лід тронувся*; ***буру́лька***, а не *сосулька*; ***начувáйся***, а не *пеняй на себе*; ***підбóри***, а не *каблуки*; ***добробу́т, достáток, гарáзди***, а не *благополуччя*; ***наспрáвді***, а не *в дійсності*; ***я вважáю***, а не *я рахую*; ***удавáти***, а не *робити вигляд*.

8. Поясніть значення фразеологізмів. Які з них містять застереження?

1. Не плач перед тим, хто жалю не має. 2. Дасть нитку, а здере з тебе свитку. 3. Легка наука — усе одно, що цукор на дощі. 4. Хто кидає бруд на інших — сам брудниться. 5. Добре й швидко бувають разом рідко *(нар. тв.)*.

9. Здійсніть рефлексію за такою схемою: «найважливіше на цьому уроці» — «мої досягнення» — «мої здивування» — «мої відкриття» — «мої сумніви» — «мій досвід збагатився…».

10. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію мовленнєвого жанру «Застереження».
2. Випишіть сім народних прикмет чи прислів'їв, що містять застереження.
3. Напишіть есе «Як потрібно реагувати на застереження?».

§ 56. ЗІЗНАННЯ

Сила волі — шлях до влади над собою

Цілевизначення

Слова дня: *зненáцька, зусúлля, картáти, кóнче.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Поясніть значення слова *зізнатися*. Із чим воно асоціюється у вашій уяві? Чи були у вашому житті ситуації, коли зізнання було дуже важливим? Чи доводилося зізнаватися вам? Що ви відчували? Наскільки важливо наважитися на зізнання? Як акт зізнання характеризує людину?

Зізна́ння — це жанр мовлення, що передбачає виявлення або відверте визнання людиною певної правди про себе, зазвичай стосовно того, що раніше було прихованим або особистим. Зізнання — це акт сміливості й довіри. Людина відкривається, ризикуючи бути незрозумілою або засудженою. Тому зізнання часто вважають проявом внутрішньої сили.

Зізнання розглядають в особистому, емоційному (відкриття своїх почуттів, планів, думок, переживань: зізнання в коханні) і правовому (визнання вини в скоєнні злочину чи правопорушення; зізнання в цькуванні) сенсах, а також у літературі (стиль викладу, у якому герой чи автор розповідає про свої життєві помилки, внутрішні конфлікти).

2. Прочитайте речення та прокоментуйте зміст їх. Поясніть написання виділених слів.

1. Ю. Андрухович **зізнався**, як називається та про що розповідає його новий роман. 2. Мій новий друг зізнався, що давно мріяв подружитися **зі мною** і дуже дорожить нашою дружбою. 3. Новий **Папа Римський** зізнався, чому обрав ім'я Лев XIV. 4. Микита **схвильовано** мовив: «Це я **зіпсував** твій проєкт…» 5. Наталка приголомшила мене зізнанням: «Я так

хвилююся виступати публічно, кожного разу боюся, що осоромлюся». 6. «У цій ситуації я зрадив своїм принципам, і тепер усвідомлюю, наскільки я був слабким», — зізнався Дмитро. 7. Наступного дня дівчата зізналися у своїй **причетності** до цькування однокласниці. 8. Сьогодні **з'явився** новий запис у моєму щоденнику: «Я нарешті відважився запросити Соломію в кіно. Як же важко бути сором'язливим...»

3. Прочитайте уривки з творів української літератури. Визначте твір, автора / авторку та кому належить зізнання, користуючись довідкою. Інтерпретуйте кожне зізнання.

1. Та ще дівочий той шарахван* неначеб форемніший*, а що жіночий, то такий бахматий* та довгий-довгий, мов попівська ряса! Аж сумно, як се я його надіну? Ото й на голову такий підситок надіти треба? ... Так, матінко. То я... собі гадаю... коли б я не спротивилася часом Степанові в такій одежі... 2. Ой сестричко, якби ти знала, що за лютий дід отой боярин!.. 3. Так ніхто не кохав. Через тисячі літ лиш приходить подібне кохання. 4. Не вірте. Ніякої Сопухи нема. Її придумали старші, щоб лякати дітей. Я зразу боявся і носа поткнути за поріг... 5. Якщо чесно, то вчитися на журналістиці мені не дуже й хочеться, просто там немає математики й фізики, а я перестала на них зважати, коли почула випадково розмову між мамою і бабусею. 6. Вона мене й лаяла гірше, і била гірше, ніж своїх дітей. До своїх дітей було ледве доторкнеться долонею, а мене так лусне, що я не знала, де й дітися. Ніколи я не носила нової одежі, ніколи я не мала нових кісників*, нової спідничини; латана сорочка все було світиться на моїх плечах. 7. Чого витріщилися? Ну, банкрот, так і банкрот! А ви думали, как би я був багатий, то пошов би до вашого смітника?! Ха-ха-ха!

Довідка. Леся Українка «Бояриня»; В. Сосюра «Так ніхто не кохав»; В. Близнець «Звук павутинки»; О. Думанська «Школярка з передмістя»; І. Нечуй-Левицький «Микола Джеря»; М. Старицький «За двома зайцями».

4. Уявіть, що ви дочекалися бажаного зізнання від друга / подруги. Напишіть текст, яким ви відреагуєте на нього. Розкажіть про свої емоції *(усно)*.

5. Напишіть монолог від імені вигаданого персонажа твору, казки, мультфільму, який робить важливе для нього зізнання, на одну із запропонованих тем.

Зізнання в коханні. Зізнання в зраді або помилці. Зізнання у власній сором'язливості (боягузтві, нерішучості). Зізнання в мрії, про яку ніхто не знає. Зізнання в планах на канікули.

6. Прочитайте таблицю *(с. 186)*. Інтерпретуйте зміст кожного пункту. Наведіть приклад невдалого зізнання, під час якого не було враховано одне з правил.

Як правильно робити зізнання	
1. ***Будьте щирими*** — говоріть відверто. Люди завжди відчувають, коли слова справжні.	4. Майте ***відчуття міри та такту***. Не тисніть, не вимагайте взаємності й співчуття. Зізнання — це не торг, а пропозиція відкритості.
2. Оберіть ***вдале місце й час***. Спокійна обстановка, без натовпу та зайвих свідків, — найсприятливіша для зізнання.	5. ***Не бійтеся своїх емоцій:*** тремтіння в голосі, сльоза, хвилювання — усе це нормально. Це робить ваші слова живими.
3. ***Дивіться у вічі***, адже погляд — половина зізнання. У ньому відображено вашу щирість і повагу.	6. ***Прийміть*** будь-яку відповідь ***із гідністю***. Зізнання — це прояв довіри, але інша людина має право на свою реакцію.

Пам'ятайте! Зізнання — це не лише про кохання. Це також багато іншого:

- сказати «вибач» — коли винен / винна;
- сказати «дякую» — коли вдячний / вдячна;
- сказати «мені страшно» — коли не хочеш вдавати сильного / сильну;
- сказати «я мрію …» — коли ти віриш у щось більше.

7. Розгляньте малюнки. Змоделюйте можливі в цих ситуаціях зізнання.

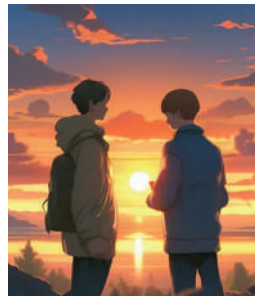

8. Поясніть значення фразеологізмів. Які з них можуть бути використані під час зізнання?

1. Кисле молоко — ще не сметана. 2. Вік звікувати — не в гостях побувати. 3. Чия відвага, того й перемога. 4. Біда помучить і мудрості научить. 5. Аж до мурашок у долонях. 6. Тримати на прив'язі слово. 7. Така моя доля — як дірява льоля. 8. Я скорше дуба вріжу, ніж мене поставлять на коліна *(нар. тв)*.

9. Прочитайте уривки з творів. Які з них можна вважати зізнанням? Обґрунтуйте відповідь.

1. Я не праведник і не проповідник. Я — зачарована людина, що сумує за недосяжним. І це я переливаю в слово. Утім, життєві «деталі»

заповітів Ворона я прийняв душею і тілом. Я намагаюся за ними жити. Інакше я б не написав такі книжки... 2. Мені було дуже одиноко й тоскно в такі години. Тоді я розмовляв із вогнем, і він, мій вірний приятель, гарячими язиками шепотів щось заспокійливе. Я вслухався в оту бесіду, розгадував живу натуру вогню, вирівнюючи за нею і настрій своєї душі. 3. Я хотів би надрукувати (це суто романтична мрія) деяких авторів у своєму перекладі, але, на жаль, не знаю на достатньому рівні французької та англійської *(М. Дочинець)*.

10. Обговоріть проблему «Що краще — мовчання чи зізнання?». Чи завжди потрібно зізнаватися? Коли мовчання може бути кращим вибором? Сформулюйте чітко свою позицію. Доберіть аргументи на підтвердження її.

11. Доберіть і запишіть ключові слова уроку як карту пам'яті. Підсумуйте результати уроку. Продовжте речення.

1. Зізнання — це ... , бо... . 2. Іноді зізнання боляче, але ... . 3. Зізнатися — це не соромно, якщо ... . 4. Найважче зізнатися у ... .

12. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Створіть і запишіть діалог між двома героями / героїнями, де один / одна робить зізнання, а інший / інша реагує.
2. Підготуйте презентацію жанру «Зізнання».
3. Напишіть есе «Моє зізнання».

§ 57. ІНТЕРВ'Ю

Цінуймо в людях їхні чесноти

Цілевизначення

Слова дня: *спроквóла, обíруч, окрéмішній, оторопíти, млóсно, сахáтися.*

Карта пам'яті: *інтерв'ю, інтерв'юер, структура інтерв'ю, підготовка до інтерв'ю.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що називають *бесідою*? Як ви розумієте суть слова *інтерв'ю*? Що означає в перекладі англійське слово *interviewer*? Чим вони відрізняються? Хто та з якою метою бере інтерв'ю? Як називають людину, що проводить інтерв'ю? У кого ви хотіли б узяти інтерв'ю? Яке інтерв'ю викликало у вас найбільший інтерес? Чому? Які знання з української мови важливі для інтерв'юера?

2. Перепишіть словосполучення. Поясніть значення виділених слів. Назвіть інші значення їх. Чи вживаєте ви ці слова у своєму мовленні? Наведіть приклади.

Порожні слова, хапати **обіруч**, **пожухлі** бур'яни, **млосно** пахне флоксами, жити **окремішнім** життям, **бадьора** хода, **сахатися** від дверей,

умить **оторопіти**, в **ошатній** кімнаті, **непочата** вода, **бентежна** пора, **нуртували** почуття, запитала **спроквола**, **купатися** в чебрецевих пахощах, **молочний** туман.

Інтерв'ю — жанр діалогічного спілкування, у процесі якого одна особа *(інтерв'юер)* ставить запитання, а інша *(респондент або співрозмовник)* відповідає на них. Це може бути офіційна чи приватна розмова, мета якої — дізнатися більше цікавої інформації про життя, досвід, погляди людини на різні події, явища, проблеми тощо.

3. Яку роль в інтерв'ю відведено запитанням? Чи вмієте ви ставити цікаві запитання? Прочитайте запитання та прокоментуйте їх. Які з них найцікавіші, на вашу думку? Котрі з них ви поставили б улюбленому письменникові / улюбленій письменниці? Виберіть п'ять запитань і за допомогою них візьміть у себе інтерв'ю.

Ви веселий оптиміст чи іронічний песиміст? Ви завжди добиваєтеся того, чого хочете? Назвіть п'ять причин, чому потрібно прочитати Вашу нову книжку? Ви часто змінюєте свою думку? Чому? Чи справляють на Вас враження звання, титули, багатство інших людей? Історична особа, яка Вам найбільш цікава? Найнеприємніше рішення, яке Вам доводилося ухвалювати? Яке прізвисько Ви мали в дитинстві? Якої риси характеру хотіли б позбутися? Який цінний життєвий урок Ви отримали останнім часом чи взагалі? За що Вас можна любити? Ви дивитеся телевізор? За чим у житті Ви шкодуєте найбільше? Який день свого життя Ви хотіли б повторити? Яка пора доби Вам найбільше до вподоби? Чого Ви боїтеся? Талант, який хотіли б мати? Від кого мрієте взяти інтерв'ю, а з ким не хотіли б говорити? Чим для Вас пахне дитинство? Щось може довести Вас до сліз? *(з кн. М. Дочинця «Світильник слова»)*.

Важливе значення має дотримання *структури інтерв'ю*.

I. Вступ
Знайомство, короткий анонс:
— Сьогодні ми поговоримо з відомим письменником ... про ... .

II. Основна частина
Запитання — відповіді: *— Як Вам це вдалося? — Я навчився цінувати час.*

III. Завершення
Підсумок, подяка, побажання:
— Дякую за цікаву розмову. Що побажаєте сучасній молоді?

4. Прочитайте інтерв'ю. Прокоментуйте поставлені запитання. А як на них відповіли б ви? Які структурні елементи пропущено? Додайте їх.

— Які риси найбільше цінуєте в чоловіків?

— Аристократизм духу й відповідальність. Відповідальність за зроблене й незроблене, за сказане й несказане. Відповідальність за людей, яких ведеш за собою.

— Найцінніша порада, яку отримали в житті? Від кого?

— Від моєї бабки Марти, малописьменної сільської жінки: щоб роботу було зроблено, зроби її сам. Якщо хочеш, щоб робота комусь любилася, зроби її так, щоб вона любилася тобі.

— Який із символів для Вас є найцікавішим?

— Вода. У всій її силі, живій енергії, її лікувальній насназі, очищувальній, філософській, природній. ...У якісній воді не треба собі відмовляти.

— Улюблена пісня? Виконавець?

— Квітка Цісик. Це не співанки — це пісенні новели, драми. Цісик — це Стефаник співу, Шекспір естради *(з кн. М. Дочинця «Світильник слова»)*.

5. Розгляньте таблицю. Прокоментуйте зміст її.

Як підготуватися до інтерв'ю	
Дізнайтеся про людину якомога більше.	Якщо це, наприклад, спортсмен, дізнайтеся про його досягнення в спорті, найважливіші перемоги. Якщо письменник — почитайте його твори. Поцікавтеся вподобаннями, життєвими пріоритетами тощо.
Сформулюйте мету інтерв'ю.	Дізнайтеся про думки щодо певних подій; про цінності, які людина сповідує; про життєвий шлях її; секрети успіху.
Підготуйте сім–десять запитань.	Запитання мають бути різнопланові, не банальні. Уникайте тих, на які відповідають «так» чи «ні».
Придумайте вступ і завершення.	Мене звати ... . Сьогодні я беру інтерв'ю в ... . Ми поговоримо про ... . Щиро дякую за цікаву розмову. Маю надію на зустрічі в майбутньому.
Підготуйтеся технічно.	Мікрофон, камера, блокнот чи диктофон.
Слухайте уважно.	Не поспішайте, не перебивайте, будьте доброзичливими.

6. Прочитайте уривок з інтерв'ю. Прокоментуйте його, ураховуючи інформацію, яку ви дізналися на уроці. Чим збагатила вас ця розмова?

— Сьогодні ми запросили до розмови Поліну Бараніченко, режисерку та художню керівницю команди театру «uzahvati».

— Що Ви вкладаєте в поняття «театр» сьогодні?

— Для мене мистецтво — це не форма, а стан. У назві команди «uzahvati» ми вживаємо слово «театр», але я б хотіла, щоб ми говорили про нього як про стан, про вектор або погляд на світ. Як про явище, яке не має чітких меж. Для мене та моєї команди театр — це своєрідний спосіб пізнати світ.

— Імерсивний театр — поняття досить нове в нашій країні. Розкажіть про його основні принципи.

— Імерсивний з англійської мови означає «пов'язаний із зануренням». Одним із важливих елементів імерсивного театру є обмін ролями: глядач міняє свою споглядальну роль на учасника. Здебільшого це емоційна й чуттєва історія, що розвивається навколо нього, і він зчитує її як свою. Ось у цьому і є відчуття співавторства, ніби це відбувається з ним і в його житті, абсолютний ефект присутності. Це головні ознаки імерсивного театру.

— Яка у Вас мрія?

— Моя мрія проста й дуже реальна: щоб українська команда «uzahvati» стала відомою всьому світові, а наші вистави грали в усіх містах Європи, Америки й, звичайно, України. Тому що «uzahvati» — це залучення почуттів, а почуття не мають кордонів *(Ю. Ганущак, М. Цигануюк)*.

Наголошуйте правильно! *Беремó, вúпадок, Ковáль, ковáль, новúй, ознáка, український, Покрóва, рúнковий, фаховúй, прóстий, видáння, завдáння, феномен, рукóпис, вимóга, навчáння.*

7. Перепишіть фразеологізми. Поясніть значення їх *(усно)*.

1. Не святі горшки ліплять. 2. Ранні пташки росу п'ють, а пізні слізки ллють. 3. Орел мух не ловить. 4. Боятися вовка — у ліс не ходити. 5. Багатий, як циган на блохи. 6. Велике дерево поволі росте. 7. В умілого й долото рибу ловить. 8. Що темніша ніч, то ясніші зорі *(нар. тв.)*.

8. Оберіть цікавого для вас літературного персонажа чи історичну постать. Розподіліть ролі й підготуйте інтерв'ю, дотримуючись структурних компонентів. Використайте кілька фразеологізмів із попередньої вправи. Яке значення для інтерв'ю має правильне наголошування слів?

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Доберіть і запишіть запитання, які ви хотіли б поставити в інтерв'ю авторам цього підручника.
2. Візьміть інтерв'ю в цікавої людини з вашого роду. Запишіть і поділіться своїми враженнями.
3. Напишіть есе «А якщо взяти інтерв'ю в себе...».

§ 58. ОСУД. ПЛІТКИ

Щирість — ключ до справжніх взаємин

Цілевизначення

Слова дня: *ви́тівка, заплямува́ти, ка́посний, крадькома́, кри́вдити.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що означають іменники *осуд* і *плітка*? Які емоції вони у вас викликають та із чим асоціюються? Хто з вас мав справу в житті з осудом чи плітками? Що ви відчували? Що має відчувати людина, яку осуджують чи про яку пліткують? Як ви вважаєте, чи потрібно ці жанри вивчати в школі? Чому?

О́суд — це жанр мовлення, в основі якого — негативна оцінка чи критика когось або чогось, зазвичай висловлена словами. Наприклад: *«Ти вчинив негарно»*, *«Не треба було так говорити»*.
Осуд може бути *справедливим* або *упередженим*, а ще — *зовнішнім* (від сторонніх людей) і *внутрішнім* (картаємо самі себе).

2. Прочитайте речення. Визначте, у яких звучить осуд. Висловте свою думку щодо справедливості або упередженості осуду.

1. Не можна кривдою відповідати на кривду *(Б. Космовська)*. 2. Господи, ну що ти за хлопець! Ну от зараз літо надворі, м'яча вийшов би поганяти! *(А. Коршунова)*. 3. У такому вбранні ти лиш осоромишся. 4. Як ти можеш таке казати? Посоромся, Кіро! 5. Не смій так розмовляти з мамою! Останнім часом ти стала надто зухвалою! 6. Чому ти завжди встряєш? *(Б. Шефер)*. 7. Ти так збайдужіла, що світ уже більше не вражає тебе. 8. Як приємно бачити, що ти й досі вмієш бавитися, як дитина! *(Ю. Ґордер)*.

3. Прочитайте речення. Визначте, де осуд справедливий, а де — упереджений.

1. Ваш син постійно запізнюється на перший урок — це заважає іншим навчатися. 2. Хто взагалі так одягається? Та вона ж просто хоче привернути цим увагу! 3. Ти не виконала свою частину роботи в проєкті, а через це страждає вся команда, що понадіялася не тебе. 4. Ти спілкуєшся з Дмитром? Дивно, з ним же ніхто в класі не дружить! 5. Ти так збираєшся іти в театр? Мене дратує твій стиль! 6. Як можна досі слухати промосковський контент, умикайте критичне мислення *(О. Листопад)*.

Пліткі́ — це чутки, вигадки або обговорення, які передають від людини до людини, часто без доказів. Мають негативний відтінок або спотворюють правду. ***Пліткувати*** — це використовувати неперевірену інформацію, перебільшення, намагаючись здаватися «в курсі» чужого життя.

Наприклад: *Кажуть, Кіра не сама виконувала цей проєкт. Я чув / чула, що Дмитро зловживає довірою своїх друзів.*

4. Прочитайте фразеологізми. Поясніть, як ви розумієте зміст їх. Зробіть висновки про ставлення народу до пліток і пліткарства. Чим відрізняються осуд і плітки?

1. Виють теє вже й вовки в лісі. 2. Усяким пліткам не ймі віри. 3. З ніг до голови осудили; сказано: і кістки живої не залишили. 4. На чужий роток не накинеш платок. 5. Правди на ніготь, а прибавиться на лікоть. 6. Рот не город — не загородиш. 7. Сам блудить, а інших судить. 8. Чи хто переслухає, що люди говорять! 9. Як ми людям, так люди нам. 10. Пліткарка Одарка не тільки бачила краєм ока, чула краєм вуха, а й думала краєм мозку *(нар. тв.)*.

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

— А тепер ми підійшли й до третього пункту, — мовив пан Ґольдштерн, добродушно всміхаючись. — Ніколи не/паплюж* словами інших!

— Щоб вони мене не/почули?

Чоловік голосно засміявся.

— Та я не це мав на увазі. Я вважаю, що не/гарно лихословити* про інших.

Кіра отетеріла*.

— Але ж так весело іноді попліткувати* про когось!

— Жаль, якщо ти потіша(-їш-, -єш-)ся* з людей, — не/погодився з дівчинкою старий фінансист. — Ти зосереджуєшся на помилках і недоліках інших, замість того, щоб звернути увагу на їхні позитивні риси. Світ стане кращим для тебе, якщо звертатимеш увагу на все гарне. Якщо ж ні, то не/вдовзі** люди почуватимуть себе не/затишно у твоїй (пре-, при-)сутності. Кожний думатиме: якщо вона так не/добре відгукується про відсутніх, то, мабуть, так само пліткує і про присутніх, щойно* вони вийдуть за двері.

— Як це? — розгубилася Кіра.

— Ти маєш подбати про те, аби зажити собі слави людини, яка лихословить кожного, хто дотриму(-єть-, -їть-)ся інших поглядів, — пояснив пан Ґольдштерн.

— Але ж я (при-, пре-)скіпуюся* тільки до тих людей, до котрих не/лежить моя душа, — запротестувала Кіра *(Б. Шефер)*.

Запитання та завдання

1. Сформулюйте проблему, яку порушує автор.
2. Як ви ставитеся до пліток?
3. Чию позицію ви схвалюєте й поділяєте?
4. Чи маєте власний досвід, пов'язаний із плітками? Що ви тоді відчували?
5. Як пліткарство може вплинути на людину, її імідж?

6. Поясніть значення слів, позначених зірочкою.
7. Випишіть речення, що містять думки, які ви поділяєте. Визначте в них граматичні основи.
8. Випишіть слова, знявши риску чи дужки. Поясніть правопис.

6. Розгляньте таблицю. Зіставте власні міркування з її змістом. Чи може бути виправданий осуд? Наведіть приклади ситуацій. А плітки? Сформулюйте свої висновки щодо цих жанрів.

У чому різниця?	
Осуд	***Плітки***
Пряма критика.	Непряма, прихована розмова.
Іноді базується на фактах.	Часто вигадана або спотворена.
Може бути конструктивним.	Найчастіше шкідливі та порожні.
Сказано відкрито.	Поширюють «за спиною».
Осуд і плітки: у чому небезпека?	**Як потрібно діяти?**
Руйнують довіру, справедливість. Викривляють правду. Можуть завдати болю, страждань. Розпалюють конфлікти. Створюють хибне враження.	Постійно уявляйте себе на місці інших. Не засуджуйте, не знаючи всієї правди. Не поширюйте тієї інформації, у правдивості якої ви не впевнені. Говоріть із людиною, а не про людину.

- Подайте матеріали таблиці як схему.

7. Створіть діалог між тим, хто осуджує, і тим, кого осуджують. Продемонструйте, якою може бути реакція на осуд.

8. Складіть список літературних героїв / героїнь, дії яких, на вашу думку, заслуговують осуду. Обґрунтуйте свій вибір.

9. Розробіть і запишіть «Антиплітkарський кодекс класу». Поясніть, чому це важливо.

Говоріть правильно! ***Впада́ти у вічі***, а не *кидатися у вічі*; ***дава́ти спо́кій***, а не *залишати в спокої*; ***дово́дити до ві́дома***, а не *ставити у відомість*; ***завдава́ти уда́ру***, а не *наносити удар*; ***запобі́гти ли́хові***, а не *попередити лихо*; ***кварти́ра з усі́ма́ виго́дами***, а не *квартира з усіма зручностями*; ***про́сто не́ба***, а не *під відкритим небом*.

10. Створіть карту пам'яті. Здійсніть рефлексію, зіставивши цілі й результати. Оцініть результати своєї роботи на уроці. Розгляньте ілюстрації *(с. 193)*. Які з них є ілюстрацією до теми уроку? Обґрунтуйте відповідь.

11. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Пригадайте та запишіть назви кінофільмів, літературних творів, у яких плітки змінюють долю людини.
2. Складіть і запишіть перелік ситуацій, у яких осуд доречний. Прокоментуйте *(усно)*.
3. Напишіть есе «Чим небезпечні плітки?».

§ 59. САМООЦІНКА

Віра в себе — це важливо

Цілевизначення

Слова дня: *хи́ба, хист, сумлі́ння, ста́витися, силкува́тися.*

Карта пам'яті: *самооцінка, види самооцінки (адекватна, завищена, занижена), складники самооцінки.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Який зміст ви вкладаєте в слово *самооцінка*? Які асоціації у вас воно викликає? Чи часто ви оцінюєте себе? Наскільки це важливо? Чи збігається ваша самооцінка з оцінкою інших людей?

Самооці́нка — жанр мовлення, за допомогою якого людина демонструє власне бачення та оцінку своїх дій, учинків, рис характеру, здібностей, зовнішності й важливості для інших людей. Іншими словами, самооцінка — це власний образ, який вимальовує ваша уява, ваше сприйняття та оцінювання себе.

Виокремлюють такі **види самооцінки:** адекватна *(реальне оцінювання своїх можливостей)*, завищена *(людина переоцінює себе, не помічаючи помилок і недоліків)*, занижена *(людина не вірить у себе, сумнівається, соромиться)*.

Складники самооцінки

1.	Упевненість у собі.	*Я обов'язково із цим упораюся!*
2.	Прийняття себе.	*Я маю сильні й слабкі риси характеру.*
3.	Порівняння з іншими.	*У колі друзів я вирізняюся.*
4.	Власні досягнення.	*Це мої досягнення, хоч і не ідеальні.*

Основними елементами самооцінки в тексті можуть бути визнання своїх успіхів і зусиль; сумніви в собі чи своїх діях, учинках, досягненнях, внутрішня боротьба; фрази, що засвідчують віру в себе, упевненість у собі *(я можу, я розвиваюся, я вдосконалююся, у мене добре виходить, мені вдається)*; прагнення бути кращим не за інших, а за себе вчорашніх.

2. Прочитайте речення. Визначте вид самооцінки.

1. Я вірю, що впораюся із цим проєктом, хоча це буде непросто. 2. Я в класі найсильніша, ніхто не зрівняється зі мною. 3. Я минулого разу припустилася кількох помилок, але спробую ще раз. 4. Нікому, крім мене, це завдання не під силу. 5. І навіщо я взявся за цю роботу, вона ж заскладна для мене. 6. Я могла краще підготуватися, але осмислила кожну помилку й обов'язково реабілітую себе. 7. Сьогодні перемогли найсильніші, та я не відступлюся і готуватимуся ще старанніше. 8. Я невдаха, і навіщо було братися за це? 9. Я завжди вигравatиму, бо я — везунчик! Усі інші — так, для декорацій.

3. Розгляньте малюнки. Поміркуйте та визначте вид самооцінки. Обґрунтуйте свій вибір. Які жести й міміка властиві людям із певним видом самооцінки?

4. Розгляньте таблицю. Підготуйте розповідь, у якій ви будете переконувати учнів / учениць початкової школи у важливості самооцінки.

Чому самооцінка важлива?	Як зміцнити здорову самооцінку?
Вона впливає на ваші рішення і дії.	Порівнювати себе не з іншими, а із собою вчорашнім / учорашньою.
Визначає, як ви будуватимете стосунки з людьми.	Помічати й цінувати свої успіхи, навіть найменші.
Допомагає або заважає досягати цілей.	Помилки сприймати як елемент зростання.
Формує почуття власної гідності.	
Пам'ятайте! Ви цінні вже в цю мить, а не після досягнення результатів!	

5. Прочитайте тексти. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

I. Я часто замислююся над тим, ким я є і що можу. Інколи мені здається, що я — звичайна людина, ні/чим не/краща за інших. Але потім я згадую свої маленькі перемоги: як допоміг однокласнику зрозуміти складну тему, як виступив на шкільному святі, хоча дуже хвилювався. І тоді розумію — я вартісний.

У мене бувають моменти, коли я сумніваюся в собі. Наприклад, коли бачу, як інші досягають успіху *(швидше / найшвидше)*. Та я вчуся не порівнювати себе з іншими, а тільки із собою вчорашнім. Іноді моя самооцінка коливається, але я намагаюся підтримувати її добрими думками про себе: *«Я можу. Я стараюся. Я росту»*.

Я не/ідеальний, але й не/знецінюю себе. Моє *(ставлення / відношення)* до себе — це те, що формує мій шлях. І я хочу пройти його з гідністю *(з інтернету)*.

II. Мене звати Ліля. Мені 15 років, і я — зеро. Нуль без палички, якщо простіше.

Математику й усе, що з нею пов'язане, я не/навиджу з дитинства. Не/даються мені цифри, формули й підрахунки. З першого класу *(розв'язання / вирішення)* прикладів і задач стало суцільною мукою *(Ю. Ілюха)*.

III. Я — блондинка, Ксеня — брюнетка. Я середнього зросту, вона — висока. Я обожнюю Гаррі Поттера, а Ксенія — Натана Бірна з «Напівлихого». Отож зрозуміло: я — консерватор, Ксеня — новатор.

Я часто почуваюся не/зручно навіть серед своїх. А Ксюня і бровою не/поведе, підборіддя до/гори — й уперед. Це іноді мене лякає, тому що я цілком нормальна людина: маю багато друзів, багато справ, шкільна газета, карате, гітара.

Гітару я люблю. У мене добре виходить. Я на концертах акомпаную тріо дівчат із десятого класу. Вони називають мене «наша Ельза».

Не/тільки тому, що мене звати Ліза, а й тому, що ми частенько виконуємо щось із репертуару «Океану Ельзи».

Уявіть, що я на сцені ні/чого не/боюся, а без Ксюньки чи ще когось і по булку на великій перерві не/піду. Буду голодна, а все/одно залишуся в класі й занурюся в мобільник *(Н. Біла)*.

Запитання та завдання

1. Що об'єднує ці тексти?
2. Прокоментуйте елементи самооцінки, визначте тип кожної з них.
3. Якої помилки припускається Ліза? Що б ви їй порадили?
4. Прочитайте підкреслене речення, прокоментуйте зміст його.
5. Випишіть слова, знявши риску. Поясність написання.
6. Виберіть із дужок доцільне для контексту слово. Обґрунтуйте вибір.
7. Знайдіть у тексті слово, у корені якого відбувається спрощення приголосних, закріплене на письмі. Доберіть кілька власних прикладів.

6. Прочитайте фразеологізми. Поясніть значення їх. Запишіть ті, які ви можете використати в самооцінці.

1. Хоч горохом об стіну, а він усе своє. 2. Що ступить — то збреше. 3. І на сонці є плями. 4. Знати собі ціну. 5. Мати свою голову на плечах. 6. Не опускати рук. 7. Пасти задніх. 8. Триматися в тіні. 9. Задерти носа. 10. Гордо нести голову. 11. Злізти з п'єдесталу *(нар. тв.)*.

- Змоделюйте ситуацію із життя або з твору, у якій герой / героїня демонструє певний вид самооцінки, використовуючи відповідний фразеологізм.

Запам'ятайте! ***Змýшувати, примýшувати, сúлувати***, а не *заставляти;* ***думки збігáються***, а не *думки співпадають.*

7. Здійсніть рефлексію в довільній формі. Оцініть результати своєї роботи на уроці. Які емоції переважали на уроці? Чому? Що було для вас найцікавішим?

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію до жанру «Самооцінка».
2. Випишіть уривок із художнього твору, що містить елементи самооцінки. Прокоментуйте.
3. Напишіть есе «Я і моя самооцінка».

§ 60. КОМУНІКАТИВНІ НАМІРИ. ДОМОВЛЯТИСЯ

Гармонія людських взаємин

Якщо протягом життя не запустив ланцюжок добра, то ти змарнував життя *(о. Богдан Прах)*

Цілевизначення

Слова дня: *дару́йте, заве́ршити, змі́шувати, корті́ти, нагі́да.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Які комунікативні наміри ви знаєте? Як ви розумієте суть наміру *домовлятися*? Пригадайте ситуації з вашого життєвого досвіду, коли необхідно було домовлятися. Чи були ви готові до цих ситуацій? Як, на вашу думку, потрібно домовлятися? Чи завжди потрібно домовлятися?

2. Розгляньте таблицю. Зіставте власне тлумачення з поданим у таблиці.

Комунікативний намір домовлятися — це намір мовця вплинути на співрозмовника так, щоб досягти згоди, спільного рішення, узгодження дій або взаєморозуміння.	
Мета: 1) узгодити плани, умови, дії; 2) знайти компроміс; 3) переконати в чомусь.	
Складники наміру	**Зразки фраз**
Пропонова	*Пропоную зробити так ... / Пропоную домовитися ... / А якщо ми спробуємо ... Погляньмо на це інакше ...*
Компроміс	*Гаразд, але за однієї умови ... / Я поступлюся, якщо ...*
Уточнення	*Отже, ми зійшлися на ...? / Що саме ми вирішили?*
М'яке заперечення	*Розумію, але мені здається ... / Можливо, треба обрати інший варіант?*
Згода	*Домовилися. / Звучить добре. / Мені підходить.*

3. Прочитайте речення. Про який комунікативний намір у них ідеться? Зробіть висновок про те, у яких сферах це вміння необхідне. Про що свідчать слова *нарешті, знову* й *швидко* в другому, шостому та сьомому реченнях?

1. Україна й Німеччина домовилися про додаткові інвестиції в українське оборонне виробництво. 2. Ми з подружками нарешті домовилися щомісяця ходити в театр. 3. Лідери Британії та Нідерландів домовилися про створення коаліції винищувачів для України, їх підтримали очіль-

ники Франції та Бельгії. 4. Фахівці Вінниччини та лікарі «Українського центру трансплант-координації» домовилися про співпрацю. 5. Бабуся домовилася з батьками, що весняні канікули я проведу в неї. 6. Українські й ізраїльські вчені знову домовилися про спільні дослідження у двосторонніх наукових проєктах. 7. Дітлахи швидко домовилися про розподіл ролей у грі *(з інтернету)*.

4. Прочитайте текст. Визначте мету комунікативного наміру та складники процесу домовляння. Чи всі співрозмовники налаштовані домовлятися?

Ситуація: учні розглядають варіанти екскурсій на період канікул.

Олена: — Пропоную поїхати в Карпати.

Марко: — Це класна ідея, але, може, оберемо щось ближче, наприклад, Кам'янець-Подільський? Там є що подивитися.

Захар: — Навіщо нам ті екскурсії, мальовничість Карпат — найкраща екскурсія!

Аліна: — А якщо ми поїдемо на один день у Карпати, а решту часу — на екскурсії довкола?

Олена: — Мені підходить! Що скажете, друзі?

Усі: — Гаразд! Домовилися!

5. Складіть діалог, у якому ви домовляєтеся про: 1) тему проєкту з української мови; 2) плани на вихідний; 3) обов'язки в груповій роботі.

Чи завжди потрібно домовлятися?	
Домовлятися потрібно й корисно, для ...	**Домовлятися не можна, коли ...**
1) досягнення спільної мети, результатів; 2) уникнення конфлікту; 3) погодження поточних питань; 4) гармонійного спілкування з друзями, приятелями, дорослими.	1) порушують ваші кордони, принципи чи моральні цінності; 2) компроміс завдає шкоди будь-кому; 3) рішення однозначне *(надзвичайна ситуація, немає часу на обговорення)*.
Домовлятися не завжди потрібно, але часто необхідно. Усе залежить від ситуації та намірів мовців. Отже, **уміння домовлятися** — це ознака зрілої, гнучкої людини. Але домовлятися потрібно зважено, не нашкодивши собі й не зрадивши своїм життєвим принципам.	

6. Прочитайте текст. Окресліть ситуацію спілкування і наміри мовців. Що могло спричинити конфлікт? Як підліткам удалося домовитися?

Марта: — Слухайте, до святкового концерту залишився тиждень. Нам треба нарешті визначити, що саме ми показуємо.

Максим: — Я все ще за театральну сценку. Ну, щось веселе, з перевдяганням!

Тимофій: — Веселе — добре. Але не перетворюймо це на цирк. Я не збираюся виступати в костюмі динозавра, як торік.

Марта: — Чесно? А мені не подобається ідея з віршами. Це нудно, ніхто не слухатиме. Я за презентацію і факти.

Орися: — Нудно?! Я вже два дні добираю текст! І не треба казати, що все не так, як хочеш ти.

Максим: — Ну все, почалося. У нас завжди одне й те саме. У кожного своє, і в результаті — нічого.

Тимофій: — Слухайте, або ми домовимося, або взагалі не виступаємо. Я не збираюся ще годину слухати ці сварки.

Марта *(зітхає)*: — Гаразд. Для початку нам треба заспокоїтися. Я запропонувала те, що я можу й мені до вподоби. Але... я готова поступитися, якщо буде щось справді цікаве.

Орися: — А якщо спробувати обіграти тему: «вірш + сцена + трохи фактів». І кожний матиме свою частину.

Максим: — Мені подобається ця ідея. Я можу зробити коротку сценку — без костюмів, але з емоцією.

Тимофій: — Якщо це буде коротко й змістовно, я допоможу з оформленням і слайдами.

Марта: — Отже, кожний із нас поступився трохи й водночас не втратив своєї ідеї. Усі згодні на такий компроміс?

Орися: — Так. Коли слухаєш і чуєш, а не тиснеш — домовитися легше.

Максим: — Домовилися. А тепер до справи?

Усі: — Гаразд!

7. Оберіть одну зі світлин, змоделюйте за нею ситуацію, у якій необхідно домовлятися. Запишіть текст розмови.

Говоріть правильно! ***Домовляймося***, а не *давайте домовлятися*; ***фестиваль тривав***, а не *фестиваль продовжувався*; ***суперечність, суперечити***, а не *протиріччя, протирічити*.

8. Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб. Поділіться своїми емоціями від цього уроку.

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію теоретичного матеріалу уроку. Доберіть власні приклади.
2. Пригадайте й запишіть дві ситуації з художніх творів: 1) де персонажі домовляються; 2) де персонажам бракує вміння / бажання домовлятися. Прокоментуйте їх.
3. Напишіть есе «Про що я ніколи не буду домовлятися?».

§ 61. КУЛЬТУРА СПІЛКУВАННЯ. УКРАЇНСЬКІ ТРАДИЦІЇ

Традиції як елемент культури

Цілевизначення

Слова дня: *упрова́джувати, туте́шній, трима́тися, дотри́муватися, тлума́чити.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Із чим у вашій уяві асоціюється слово *культура*? Наскільки важливо знати, шанувати й дотримуватися традицій свого народу? Що для вас означає *спілкуватися культурно*? Чому це важливо? Назвіть слова, що асоціюються у вашій уяві із цим поняттям і визначають його суть. Що вам відомо про українські традиції культури спілкування?

Якщо розглядати **культуру спілкування** в контексті загальної культури, то це не лише правильність, чіткість, точність, виразність мовленого слова, доцільність уживання його та багатство словникового запасу. Це також спрямування слова й мови на добро та злагоду, утвердження засобами мови споконвічних норм і цінностей.

Культура спілкування важлива тим, що підвищує якість життя людей.

2. Розгляньте схему. Доберіть і запишіть запитання щодо культури спілкування. Обговоріть класом важливість мовних жанрів для культури спілкування. Якими жанрами ви б доповнили схему?

3. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Сукупність усіх можливих етикетних формул утворює **систему** етикету кожної **нації**. Ось чому **структуру** мовного етикету визначають такі основні елементи комунікативних **ситуацій**, властивих усім мовцям, — *звертання, привітання, прощання, вибачення, подяка, побажання, прохання, знайомство, поздоровлення, запрошення,* ***пропозиція, порада, згода,*** *відмова, співчуття, комплімент, присяга,* ***похвала***, тощо. З-поміж них вирізняють ті, які вживають для налагодження контакту між мовцями — *формули звертань і вітань*; для підтримування контакту — *формули вибачення, прохання, подяки* та ін.; для припинення контакту — *формули прощання, побажання* тощо.

Названі елементи мовного етикету покликані репрезентувати насамперед увічливість співрозмовників. Чому саме **ввічливість**? Тому що ввічливий — «той, хто дивиться у вічі». Недаремно в народі кажуть, що очі — джерело **душі**. Інакше кажучи, бути ввічливим — значить дотримуватися правил пристойності, виявляти **уважність, люб'язність, чемність**.

Міру вияву ввічливості в українській мові передає **низка** слів на означення цього поняття: *ґречний, чемний, шанобливий, обхідливий, приязний, люб'язний, поштивий, шляхетний* тощо.

Дотримуючись правил мовного етикету, ми передусім засвідчуємо свою **вихованість**, шану й **уважність** до співрозмовника, привітність, приязнь, прихильність **і доброзичливість, делікатність**, тобто риси, віддавна притаманні нашому народові *(за С. Богдан)*.

Запитання та завдання

1. Перекажіть текст стисло, акцентуючи на найважливішому.
2. Запишіть план у формі тез.
3. Визначте тему й ідею (основну думку) тексту.
4. Випишіть виділені іменники. Поставте їх у форму орудного відмінка. Поясніть особливості відмінювання їх.
5. Висловте припущення, що буде, якщо мовці уникатимуть правил етикету.

4. Прочитайте формули етикету. Визначте, елементами яких жанрів мовлення вони є. Пригадайте й запишіть формули етикету для ситуації відмови, запрошення і співчуття.

Добродію, Іринко, матусю, друже, Олено Ігорівно; доброго ранку, добридень, доброго здоров'я, моє шанування, здрастуйте; до побачення, дозвольте відкланятися, бувайте здорові, прощавайте, до зустрічі; вибачте, пробачте, мені дуже шкода, перепрошую, не гнівайтеся на мене, даруйте; з роси й води, бажаю вам усіляких гараздів, хай здійсняться всі твої плани, зичу вам міцного здоров'я і натхнення; прошу вас, маю до тебе прохання, дозвольте попросити вас, якщо ваша ласка, не відмов у моєму проханні.

5. Запишіть подані слова в кличному відмінку. До кого можна звертатися, уживаючи їх?

Марія, Марія Олексіївна, Марійка, Марієчка, Іван, Іванко, Івась, тітка, дядько, бабуся, квіточка, зіронька, золотко, малюк, манюсик, сестричка, крихітка, намистинка, дівчинка, юнак, добродій, пан, пані, пташечка, лікар, побратим, люди, мізинчик, генерал.

6. Прочитайте прислів'я. Поясніть, що вони означають. Які правила культури мовлення закладав український народ у перлини своєї мудрості?

1. З поклону голова не болить нікому. 2. Від теплого слова й лід розмерзається. 3. Красне слово двері відчиняє. 4. Слово — ключ до серця. 5. Зайве слово, як в очах полова. 6. Треба знати, де що сказати. 7. Усякому слову свій час. 8. Добре тому жити, хто вміє говорити. 9. Добре слово податком не обкладають. 10. А по цій мові бувайте здорові! 11. Тримати на прив'язі слово. 12. Увічливість не вадить і короні. 13. Із чужого горя не смійся. 14. Помиляйся, але признавайся *(нар. тв.)*.

7. Прочитайте виразно текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Найтон..ша та найправдивіша комунікація у світі: від **сер..ця** до **сер..ця**.

Бо серце все чує. Серця **не** / **обдуриш**. Серця **не** / **присилуєш**. Серцем болиш. Береш до серця...

Ми часто називаємо дітей «серденьком». Або коханих чи дорогих нашому серцю людей. Думаю, наше серденько — найпарадоксальніший орган. Маючи серце, можна бути **бе..сердечним**. Мати **зач..рствіле** серце, будучи ще молодим. Мати **поран..не** серце від нерозділеного кохання, а **все / таки** бути **живим / здоровісіньким**. Серце вміє вистрибувати з грудей. У п'яти втікати. Стукотіти у скронях. Розриватися. Мліти. Співати. Підказувати. Бути пихатим*. Холонути. Нити. Обливатися кров'ю. Завмирати. На серці можуть коти шкребти. І миші. Гадюка **ссе** коло серця. Говоримо, поклавши руку на серце. На серці можна камінь носити. Під серцем носять дитину. Яке ж серце різне й метафоричне! *(М. Титаренко)*.

Запитання та завдання

1. Чи пов'язаний текст із темою уроку? Обґрунтуйте.
2. Випишіть фразеологізми, поясніть їхнє значення.
3. Що, на вашу думку, означає *«комунікація від серця до серця»*?
4. Випишіть виділені слова, поясніть написання.

Не плутайте слова *задача* та *завдання*. ***Завдання*** — це визначений наперед обсяг роботи, те, що хочуть здійснити; доручення. А ***задача*** — це питання, яке розв'язують шляхом обчислень за певною умово *(наприклад, у математиці)*.

8. Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб, наголосивши на важливості теми. Складіть карту пам'яті уроку.

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію «Культура віртуального спілкування».
2. Складіть «Пам'ятку культурного мовця», у якій відобразіть своє уявлення про культуру українського мовця.
3. Напишіть есе на одну з тем: «Чи зберігаємо ми українську традицію спілкування сьогодні?», «Чому важливо говорити українською красиво й гідно?», «Якою має бути сучасна культура мовлення?»

§ 62. ПРИВАТНА БЕСІДА. ГОВОРИТИ ПРАВДУ ЧИ НІ?

Ключ до порозуміння

Цілевизначення

Слова дня: *снува́тися, гаптува́ти, стрекота́ти, химе́ра, неви́мушеність, вдо́сталь.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Що називають *бесідою*? Як би ви визначили особливості приватної бесіди? Чи були ви в ситуаціях, коли вагалися — говорити правду чи ні?

Чи завжди, на вашу думку, потрібно говорити правду в приватній розмові? Чому? Якщо іменник *бесіда* поєднують із дієсловами *снуватися, гаптувати, стрекотати*, то якого змісту вона набуває? Чи може бути бесіда ключем до порозуміння?

Прива́тна бе́сіда — це розмова двох або кількох людей, не призначена для сторонніх, має особистий, довірливий характер, і часто стосується особистих переживань, родинних справ, конфліктів або проблем, почуттів, вражень, інформації про себе чи інших.

2. Розгляньте малюнки. Визначте характер бесіди, указуючи, чого стосується, кожна розмова. Охарактеризуйте жести й міміку.

3. Прочитайте текст. Інтерпретуйте зміст його. Запропонуйте власне визначення слова *бесіда*. Чому, на вашу думку, автор уживає слово *снується*? А чим для вас є бесіда? Вимовте правильно виділені слова.

Бесіда, як і пряжа, **снується**: тут нелегко визначити, де початок, а де кінець. Навіть зачин бесіди — це сполучники, частки, що слугують для продовження чогось раніше початого: «А знаєте... Отож... Так от...» Тільки-но в одного бесідника **закінчується** «нитка» — непомітно приточує інший, аби далі снувалося: «А я от...» Приточує не будь-що, а лише те, що в'яжеться з попереднім...

Снується бесіда, гутірка, розмова, балачка, говірка... Любимо ж побесідувати, погуторити, побалакати, просто поговорити... Радше так: усе ще любимо. Чи так уже часто квапимося одні до одного просто на розмову?

Бесіда — то мистецтво. Щоб тим мистецтвом володіти, треба знати, що говорити, де говорити, коли говорити. Кажемо: «Мене казна-що» або: «Ні в тин ні в ворота», «Ні до села ні до міста» *(за А. Содоморою)*.

4. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Мала мрійниця навіть незчулася, як увійшла Марілла.

— Час одягатися, — коротко кинула вона.

Енн підвелася і глибоко зітхнула.

— Правда ж, це пречудово? — спитала дівчинка, указуючи на дивовижний світ за вікном.

— Ну, велике дерево, — відповіла Марілла, — і квітне добряче, але вишні від того кращими не стають — усі якісь дрібні й червиві.

— Ні, я ж хіба тільки про нього кажу? Тобто дерево дуже гарне, але я кажу про все-все-все. Про сади, струмок, і про ліс, про великий-великий і прекрасний світ. Хіба в такі ранки, як сьогодні, ви не відчуваєте, що дуже любите його? Я чую сміх струмка, як він біжить сюди до нас... Я так тішуся, що біля Зелених Дахів теж є струмок... Правда ж, це чудово, що на світі є ранки? Але мені дуже сумно. Я так собі уявляла, що ви чекаєте на мене й що я довго тут житиму, усе життя...

— Вбирайся, спускайся додолу й покинь свої химери*, — відказала на те Марілла. — Сніданок уже чекає. І мерщій, не барися, будь ласка *(за Л. М. Монтгомері)*.

Запитання та завдання

1. Визначте наміри кожної зі співрозмовниць.
2. Чого прагне в бесіді Енн? Чи можна таку бесіду назвати *гармонійною*? Чому?
3. Уявіть себе на місці Енн. Переробіть бесіду так, щоб вона виправдала ваші сподівання.
4. Знайдіть у тексті речення з однорідними членами. Поясніть їхню роль у мовленні.

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Світло настільної лампи ледь увиразнювало кімнату. Марина сиділа за письмовим столом, тримаючи в руках лист від Дениса — вірного друга дитинства. Його слова були щирими, дуже особистими й несподіваними: «Я давно відчуваю до тебе щось більше, ніж просто дружба».

Дівчина перечитувала його знову й знову. Лист був відвертим, теплим — і водночас незручним. Вона цінувала Дениса як друга, але не кохала. Й ось постала перед вибором: сказати правду, знаючи, як це боляче, чи написати щось ухильне, оманливе, аби зберегти його надію?

Марина зітхнула. Раптом у коридорі почулися кроки — і за мить почувся голос мами:

— Маринко, усе гаразд? Ти видаєшся розгубленою.

— Мамо, — тихо мовила донька. — Денис... зізнався, що закоханий. Але я не відчуваю того ж, що й він.

— Скажи йому правду, — відповіла мама, — але так, щоб не завдати болю.

Марина помовчала. Вона розуміла, що неправда — це продовження ілюзії, а правда — ризик утратити друга, який багато для неї значить...

Запитання та завдання

1. Чи поставали ви перед подібною проблемою: говорити правду або уникнути її?
2. Запропонуйте кілька рішень і спрогнозуйте розвиток подій.
3. Чи потрібно радитися в такій ситуації? З ким?
4. Випишіть із тексту два простих речення, перебудуйте одне на складнопідрядне, а друге — на безсполучникове складне.

6. Розгляньте таблицю. Чи поставало перед вами таке питання? Обговоріть зміст таблиці.

Чи завжди потрібно говорити правду в приватній розмові?	
Правда — це цінність. Але важливо розуміти контекст, мету й наслідки сказаного.	
Коли треба говорити правду	**Коли потрібно обережно ставитися до правди**
1. Якщо правда допоможе розв'язати проблему. *Коли друг у біді — і йому потрібна щирість, а не компліменти.* 2. Якщо правда буде запорукою довіри. *У щирій розмові формується дружба.* 3. Якщо мовчання чи брехня може зашкодити. *Приховування булінгу, проблем зі здоров'ям.*	1. Якщо правда завдасть шкоди людині, її здоров'ю *(потрібно дочекатися сприятливого моменту; обдумати, як сказати).* 2. Якщо це чужа таємниця *(у приватній бесіді не треба видавати чужі таємниці).* 3. Якщо тобі ставлять недоречні запитання *(скажи: це надто особисте, я не готова / готовий про це говорити.)*
Як говорити правду так, щоб не ранити?	
Використовуйте фрази: *«Мені важко про це говорити, але я хочу бути чесним / чесною ...», «Можливо, моя думка тобі не сподобається, та з поваги до тебе я не можу говорити інакше», «Я говорю це не щоб образити, а щоб допомогти», «Сприйми мої слова правильно, навряд чи це скаже тобі хтось інший ...»* У ваших словах має діяти **«правило трьох "П"»**: правда, повага, підтримка.	

7. Оберіть одну з поданих ситуацій. Складіть і запишіть діалог, у якому продемонструйте вибір стратегії.

1. Друг попросив чесно сказати, чи добре він виступив на змаганнях. Ти знаєш, що цей виступ був значно слабший. Що скажеш? 2. Тобі довірили таємницю, але раптом про це запитав учитель. Говорити правду чи ні? 3. У тематичній роботі подруги, яку оцінили найвищим балом, ти помічаєш помилку. Чи скажеш про це вчителю і подрузі?

8. Здійсніть рефлексію, користуючись вашою картою пам'яті.

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Перетворіть таблицю на схему або малюнок.
2. Пригадайте уривок із літературного твору, де герої постають перед нелегким вибором. Прокоментуйте вибір і запропонуйте власне рішення, обґрунтовуючи його.
3. Напишіть есе на тему: «Коли правда рятує, а коли — руйнує?»

§ 63. ЧУТИ СПІВРОЗМОВНИКА

Співчуття — природна здатність кожної людини

Цілевизначення

Слова дня: *добі́рний, досхочу́, доте́пний, ква́питися.*

1. Дайте відповіді на запитання.

Що спільного й відмінного між словами *слухати* й *чути*? Коли та кого ви справді слухали уважно? Що важливо для співрозмовників? Як зрозуміти, що вас не чують? Чи може мовчання бути формою слухання? Наскільки важливо розвивати в собі співчуття? Який зміст ви вкладаєте в це слово?

2. Розгляньте малюнки. Прокоментуйте їх, характеризуючи слухачів. Підготуйте словесний портрет бажаного для вас слухача. Назвіть жести й міміку, характерні для уважного слухача.

Чути співрозмовника — це не просто сприймати звуки, а зосереджено слухати, розуміти суть, відчувати емоції та наміри того, з ким ти розмовляєш.

3. Розгляньте таблицю. Доберіть запитання і за допомогою них обговоріть зміст. Сформулюйте й запишіть висновки.

Чому важливо чути іншого?	Що заважає чути?
✔ Це формує довіру. ✔ Є нагода уникнути конфліктів. ✔ Це вияв поваги. ✔ Ви створюєте відчуття важливості. ✔ Це розвиває емоційний інтелект.	✔ Емоції, перебивання. ✔ Власна неуважність, гаджети. ✔ Очікування відповіді, не вникаючи в суть. ✔ Страх, що твоя думка виявиться хибною. ✔ Бажання перемогти, а не порозумітися.

4. Прочитайте два варіанти діалогу. У котрому співрозмовник, на вашу думку, справді чує іншого? Обґрунтуйте відповідь.

— Я вчора повернувся з поїздки до бабусі. — Ага. Знаю. — Мені сумно. — Та досить. Зараз у всіх проблеми.	— Я вчора повернувся з поїздки до бабусі. — І які відчуття? — Мені сумно. — Хочеш про це поговорити?

5. Прочитайте текст мовчки. Сформулюйте та запишіть якомога більше запитань для діалогу за змістом прочитаного. Оберіть собі співрозмовника й продемонструйте невимушену бесіду, у якій співрозмовники чують одне одного.

На сьогодні більше п'ятдесяти тисяч японців досягли сторічного рубежу. Пророкують, що через 15 років столітніх довгожителів у Японії буде більше мільйона осіб. Такою статистикою тривалості та якості життя не може похвалитися жодна країна світу.

Можливо, хтось висловить припущення, що секрет їхнього довголіття полягає в гастрономічних уподобаннях: японці їдять сиру рибу й водорості. Однак у світі є багато країн, особливо розташованих на берегах теплих океанів, де місцеві жителі їдять усе це, а живуть удвічі менше.

Секрет довголіття полягає в тому, що японці — єдиний народ на Землі, який у процесі спілкування намагається не зіпсувати настрій своєму співрозмовникові. Важко знайти більш позитивну країну. Саме в цьому полягає справжнє економічне диво: у японців немає землі, їм ніде сіяти рис і будувати міста, у них немає природних ресурсів. Та всупереч цим фактам, японці — багата нація.

Річ у тім, що японці одними з перших навчилися контролювати свої думки. Розуміючи прекрасно, що негативні міркування вбивають не тільки настрій співрозмовника, а також його здоров'я і його майбутнє.

На жаль, у більшості країн люди не розуміють, що думки — це насіння, з яких виросте їхнє майбутнє, майбутнє їхніх дітей, майбутнє їхнього бізнесу, майбутнє їхньої країни. Бережіть один одного *(за В. Поповичем)*.

Запитання та завдання

1. Сформулюйте проблему, яку порушує автор.
2. Що вас найбільше вразило в тексті?
3. Запропонуйте якомога більше варіантів розв'язання цієї проблеми.
4. Який досвід японців, на вашу думку, потрібно нам перейняти?
5. Як ви розумієте значення словосполучення *«позитивна країна»*?
6. Що означає *«контролювати свої думки»*? Чи вмієте ви це робити?
7. Чи погоджуєтеся ви з висловленням про те, що думки — це насіння, з якого виростає майбутнє?
8. Яку інформацію вважаєте *дискусійною*?

9. Зробіть висновок із прочитаного і запишіть у зошит.
10. Випишіть із тексту три слова, у яких відрізняється вимова й написання, і три слова, які пишемо так, як і вимовляємо.

Вираз — не ***вислів***. ***Вираз*** акцентує на зовнішньому вияві чогось, означає *вияв настрою, почуттів на обличчі, в очах*. ***Вислів*** — пов'язаний із мовленням, думкою людини; *поєднання слів, що становлять певну змістову єдність; мовний зворот, фраза (за І. Вихованцем)*.

6. Здійсніть рефлексію, попередньо уклавши карту пам'яті. Що найкориснішого для себе ви засвоїли? Чи задоволені своїми досягненнями?

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію «Особливості діалогу в різних країнах світу».
2. Випишіть із літературного твору бесіду двох героїв. Чи хотіли б ви щось у ній поміняти? Зробіть це.
3. Напишіть есе «Що означає бути почутим?».

§ 64. УРАХУВАННЯ СИТУАЦІЇ СПІЛКУВАННЯ. КОНТЕКСТ

Комунікабельність — надважлива риса

Цілевизначення

Слова дня: *відра́за, га́лас, га́мір, гомоні́ти, дошку́льний, жва́вий.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Як ви розумієте слово *комунікабельність*? Чому на цю рису великий попит на ринку праці? Що має вміти комунікабельна людина? Що таке *ситуація спілкування*? Назвіть компоненти, з яких вона складається. Яке значення для спілкування має розуміння ситуації? Наведіть приклади. З'ясуйте значення «слів дня». Котрі з них сприятливі для спілкування?

Контекст — це загальний змістовий і ситуаційний фон розмови, який допомагає правильно зрозуміти значення слів, інтонацію, приховані сенси. Він визначає, що саме відбувається, хто бере участь, де й коли відбувається взаємодія, а також які теми обговорюють. Наприклад, контекст ділової зустрічі відрізняється від контексту розмови з друзями за чашкою кави. Розуміння **контексту** та **ситуації** спілкування є ключовим для ефективної комунікації, оскільки допомагає правильно інтерпретувати повідомлення та обирати відповідні стратегії взаємодії.

2. Розгляньте таблицю. Перетворіть її на малюнок. Підготуйте уточнювальні запитання за змістом таблиці.

Ситуація спілкування — це сукупність складників, що визначають перебіг і результат взаємодії мовців.			
№	**Складник**		**Приклад**
1.	**Мовці**	*хто говорить?*	Учитель — учні, учитель — учитель, учень / учениця — учень / учениця; літня людина — дитина; знайомі, незнайомці; керівник — підлеглий...
		з ким говорить?	
2.	**Місце** *(де говорять? чи зручне для розмови місце?)*		У школі, удома, у громадському місці, у театрі, на перехресті вулиць, у черзі до лікаря...
3.	**Час** *(коли говорять? достатньо часу для розмови?)*		Під час уроку; поспішаючи на тренування; у вільний від роботи / навчання час; уранці, увечері...
4.	**Мета, намір** *(навіщо? з якою метою, наміром?)*		Щоб пояснити, пожартувати, дізнатися, переконати, поінформувати, обмінятися думками, утішити...

3. Прочитайте фрагменти з розмов. Які складники ситуації не враховують мовці? Як це впливає на результат комунікації і настрій комунікантів?

1. «Я в аеропорту, оголошено посадку, тому говори швидше й голосніше», — мовив Гліб. 2. Раптом позаду почула незнайомий голос, адресований мені: «Руденька, чи не підкажеш мені, як доїхати до вокзалу?» 3. «Ну що ти хочеш?» — різко кинула Ліля мамі. 4. Артем глянув на годинник із позначкою «23.00» і втомлено промовив: «Так, у мене є інформація про Ван Гога, яка тебе цікавить, та чи не запізно для розмови?» 5. «Якщо чесно, Вікторіє Петрівно, я в цій темі нічого не шарю», — випалив на одному диханні Івась. 6. «Дорога Наталочко Дмитрівно, — звернувся водночас зі дзвінком на урок батько Іванни, — приділіть мені кілька хвилин уваги, бо я не маю іншого часу, щоб прийти обговорити проблеми моєї доньки». 7. «Наголос належить до поняття акцентуаційної норми, яку вважають фонетико-орфоепічною піднормою. Український наголос має також свою систему. Він реалізується в різних акцентних типах різних частин мови, що зумовлено їхньою морфемною будовою, змінами звуків у потоці мовлення і складоподілом», — намагалася розтлумачити поняття наголосу Аліна, студентка філфаку, своєму братові-другокласникові.

- Прочитайте подану нижче інформацію. Зробіть висновки.

Чому важливо зважати на ситуацію і контекст?

Це допоможе вам:
– уникнути непорозумінь;
– досягти бажаних результатів;
– обійти гострі кути;
– спрогнозувати результат;
– змоделювати свою поведінку;
– перенести спілкування до появи сприятливих умов тощо.

4. Змоделюйте за змістом таблиці ситуації та доберіть фрази, що відповідають кожній ситуації. Запишіть їх. Визначте, що в них спільного й відмінного *(усно)*.

Хто?	*З ким?*	*Де?*	*Про що?*	*Як сказати?*
подруга	з подругою	кав'ярня	про причини запізнення	
онук	з дідусем	удома		
учень	з учителем	урок		
пацієнтка	з лікарем	поліклініка		

5. Розгляньте малюнки. Змоделюйте за ними ситуацію. Чи всі ситуації сприятливі для спілкування? Чому?

6. Змініть репліки відповідно до зазначеного контексту.

1. «Ну, коротше, я підготував тему культури спілкування» — презентація домашнього завдання. 2. «Уклінно прошу тебе пояснити мені домашнє завдання, оскільки я не можу в ньому розібратися» — звертання з проханням до друга. 3. «Я не поняв, завдання якесь стрьомне...

Поясніть!» — звертання до вчителя в чаті. 4. «Бабцю, рухаємося бравіше!» — звертання до незнайомої жінки в транспорті. 5. «Шановна Юліє, прошу надіслати мені домашнє завдання з фізики» — прохання до однокласниці. 6. «Ну ви даєте!» — реакція на рішення директора школи.

Дієслова ***сміятися, насміхатися, глузувати*** та їхні синоніми передають значення *«висміювати чиї-небудь дії, учинки»*. Тепер мовці вживають їх із різними прийменниково-відмінковими формами — родовим відмінком із прийменником ***з*** та орудним відмінком із прийменником ***над***. У літературному мовленні абсолютно домінує родовий відмінок із прийменником ***з***: *глузували із себе, сміється з такої моди, кепкували з Арсена*. Уживання прийменника ***над*** тут немовби орієнтує на розташування мовця вище від об'єкта висміювання. Сміятися з когось, насміхатися, глузувати, кепкувати — кепська справа, а тим більше — уживаючи орудний відмінок із прийменником ***над*** *(за І. Вихованцем)*.

7. Здійсніть рефлексію, наголосивши на важливості теми уроку й ваших досягненнях.

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Доберіть контекст, у якому подані нижче репліки виправдані.

1. Ви це серйозно говорите? 2. Я вчора звалив з останнього уроку. 3. Навіщо ти подала заявку на участь у цьому конкурсі? 4. Якого біса ти подалася на цей конкурс? 5. Гаразд, вибачаю, я все зрозуміла. 6. Та ладно, проїхали! 7. Не хвилюйся, усе владнається. 8. Та не парся ти, все буде пучком.

2. Підготуйте презентацію теми уроку.
3. Напишіть есе на одну з тем: «Як слово може вплинути на результат спілкування?», «Чому важливо знати про ситуацію спілкування?», «Що мені допомагає стати комунікабельним / комунікабельною?»

§ 65. ОФІЦІЙНЕ СПІЛКУВАННЯ

Став перед собою високі цілі

День без навчання — утрачений день *(А. Ейнштейн)*

Цілевизначення

Слова дня: *ґре́чність, зашарі́тися, зіпсо́ваний, зо́палу, знічє́в'я.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Із чим у вашій уяві асоціюється спілкування? Це благо для вас чи му́ка? Чому? Якби вам довелося це слово намалювати, що ви зобразили б? Які

види спілкування ви знаєте? Чим вони відрізняються? Поєднайте «слова дня» з темою уроку. Прокоментуйте епіграф до уроку.

2. Розгляньте таблицю. Сформулюйте й запишіть запитання, відповіді на які вона містить. Підготуйте розповідь за змістом таблиці. Які питання, на вашу думку, потребують конкретизації?

Офіційне спілкування	
Суть	Спілкування, що стосується справи, заради якої взаємодіють мовці. Його зміст визначає соціально важлива спільна діяльність або проблема.
Мета	Організація та / або покращення певного виду діяльності (навчальної, наукової, виробничої, комерційної чи ін.).
Особливості	1) обмеження певними формальними правилами, нормами, протоколами;
	2) чітка мета, структура, конкретно визначена ситуація;
	3) зазвичай часові обмеження;
	4) дотримання мовностильових норм.
Це потрібно знати, щоб ...	1) почувати себе впевнено в багатьох життєво важливих ситуаціях; 2) справляти враження освіченої людини; 3) підготуватися до майбутніх подій (складання НМТ, вступ до ЗВО, працевлаштування тощо).
Висновок	Уміння спілкуватися офіційно — це ваша візитівка в дорослому світі. Навчившись говорити правильно, ви досягнете порозуміння та поваги.

3. Прочитайте прислів'я, поясніть значення їх. Перебудуйте їх на правила офіційного спілкування. Поясніть правила вживання розділових знаків у реченнях. Побудуйте схеми до першого, другого та шостого речень.

1. Треба знати, що й де казати. 2. Хто мовчить, той двох навчить. 3. Говорити не думаючи — усе одно, що стріляти не цілячись. 4. Говоріть так, щоб словам було тісно, а думкам просторо. 5. Краще думати, а потім говорити, аніж говорити, а потім думати. 6. Запитай громом — дадуть відповідь зливою *(нар. тв.)*.

4. Прочитайте репліки. Визначте, які з них можна використовувати в офіційному спілкуванні. Обґрунтуйте. Обговоріть, чому вміння відріз-

няти офіційне й неофіційне спілкування є важливим у житті. Наведіть приклади з власного досвіду. Складіть речення з прямою мовою на основі будь-яких трьох реплік.

1. «Чуєш, дай мені підручник української мови, дуже треба». 2. «Оксано Максимівно, прошу Вас, дайте мені підручник української мови для 8-го класу на період канікул». 3. «Льончику, скинь мені інфу про наш спільний проєкт». 4. «Леоніде Віталійовичу, прошу Вас: надішліть мені інформацію щодо проєкту, у якому я буду задіяний». 5. «Сестричко, я так хочу грати в шкільній збірній із баскетболу!!! Ти не уявляєш!» 6. «Шановна Олено Максимівно, прошу розглянути мою кандидатуру на гравця шкільної збірної з баскетболу».

5. Розгляньте таблицю. Змоделюйте конкретну ситуацію спілкування і, ураховуючи її, створіть текст ділової розмови.

Ситуація офіційного спілкування	
Місце	Кабінет директора школи, учительська кімната, бібліотека, приймальня міського голови, кімната приймальної комісії університету, поліклініка, ветеринарна клініка, приймальня народного депутата й ін.
Учасники / учасниці спілкування	Директор / директорка й учень / учениця, учень / учениця і вчитель / учителька, читач / читачка й бібліотекар / бібліотекарка, міський голова та відвідувач / відвідувачка, члени приймальної комісії та абітурієнт / абітурієнтка, лікар / лікарка й пацієнт /пацієнтка, ветеринарний лікар / ветеринарна лікарка та власник / власниця тварини, народний депутат / народна депутатка й виборці.
Комунікативний намір	Попросити, запропонувати, звернутися за порадою, пояснити, поділитися інформацією, поділитися планами й ін.

6. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Якось один американський нафтовий мільярдер поставив перед своїм учнем високі цілі й грандіозні плани. Безумовно, для учня такі цілі були привабливими, та він ніяк не міг себе з ними пов'язати.

— Для мене вони нереальні... Я не вірю, що зможу досягнути їх, — поділився хлопчина своїми сумнівами.

— Своє **багатство** я здобув завдяки тому, що ставив перед собою, здавалося б, недосяжні цілі. Власне, вони були просто нереальними та явно зависокими для мене, але я доріс до них.

— Прошу вас, поясніть мені, як це працює.

— Багато людей із **самого** початку **налаштовуються** на посередні результати. Наше зростання залежить від наших цілей. Якщо ми захочемо від життя один долар, то воно нас і покарає цим доларом. Життя надто коротке, щоб бути чимось незначним.

— Які переваги мають цілі?

— Хороше запитання. Вони дають нам уявлення про певну кінцеву точку, до якої ми прямуємо. В іншому **випадку** ми просто хаотично рухаємося. У процесі досягнення вони допомагають нам орієнтуватися в просторі й дають основу та мотивацію для подальшого руху *(за Б. Шефером)*.

Запитання та завдання

1. Прокоментуйте спілкування хлопця і мільйонера. Чи можна вважати його діловим?
2. Визначте наміри учасників спілкування.
3. Що цінного для себе із цієї розмови дізналися ви?
4. Як ви ставитеся до поурочного та щоденного поставлення цілей?
5. Поясніть вимову виділених слів.
6. Випишіть два складнопідрядні речення, визначте вид підрядного. Перебудуйте його на речення з кількома підрядними *(усно)*.
7. Поясніть написання ***не*** з різними словами в тексті.
8. Поставте підкреслені слова в родовий відмінок однини. Поясніть закінчення.

7. Розгляньте малюнки. Чи можна вважати їх ілюстрацією офіційного спілкування? Складіть та озвучте діалог / полілог офіційної розмови.

- Які з поданих нижче словосполучень і стійких висловів можна вживати в офіційному спілкуванні, а які ні. Обґрунтуйте. Поясніть значення фразеологізмів.

Украй стурбовані, душа не на місці, внесок у науку, поводитися подитячому, упасти в дитинство, позичити очі в Сірка, відчувати сором, бути категоричним, рубати з плеча, говорити улесливо, мазати медом слова, удатний до хитрощів, ставитися неприязно, вовком дихати, чинити необдумано, пороти горячку.

Запам'ятайте! ***Ніяково,*** а не *не по собі*; ***бути тягарем,*** а не *бути обузою*; ***ставитися критично,*** а не *відноситися критично*; ***бездіяльність,*** а не *відсутність діяльності*; ***прозвітувати,*** а не *відчитатися*; ***мій брат — лікар,*** а не *мій брат являється лікарем*; ***правильний переклад,*** а не *вірний переклад*.

8. Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб. Визначте свої помилки й досягнення. Оцініть результати своєї роботи.

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію матеріалів цього уроку.
2. Складіть і запишіть текст офіційного спілкування за власною моделлю ситуації.
3. Напишіть есе на одну з тем: «Реалізовані цілі, якими я пишаюся», «Чи важливо ставити цілі щодня?»

§ 66. ОБГОВОРЕННЯ

Штучний інтелект: переваги й загрози

Цілевизначення

Слова дня: *запальни́й, імові́рно, ко́їтися.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Поясніть значення слова *обговорення*. У яких ситуаціях воно актуальне? Як часто ви вдаєтеся до обговорення? Чи вмієте ви робити це правильно? Які теми ви хотіли б обговорити?

2. Розгляньте таблицю. Доберіть запитання, що допоможуть вам здійснити взаємоперевірку. Доповніть зміст її прикладами. Прокоментуйте правила. Що ви хотіли б додати?

Обговорення — це групове спілкування, у процесі якого люди висловлюють свої думки щодо певної проблеми, обмінюються ідеями, аргументами й судженнями.	
Види обговорення *(за місцем проведення)*	*У класі* (на уроці), *у родині* (сімейна рада), *у спільноті* (шкільна рада, батьківський комітет, шкільні збори учнів, чат уболівальників баскетбольної команди, групи за інтересами в соцмережах тощо).
Види обговорення *(за способом проведення)*	Наживо (віч-на-віч), дистанційне (з використанням комп'ютера чи інших пристроїв).

Продовження табл.

Основні правила обговорення	Говоріть по черзі. Чітко формулюйте свою думку. Слухайте уважно інших. Не перебивайте співрозмовників, не принижуйте. Підкріплюйте думку прикладами (аргументами, фактами). Погоджуйтеся і заперечуйте ввічливо.
Типові мовні конструкції	Я вважаю, що … . З мого погляду … . На моє переконання … . Зважаючи на ці факти, можу стверджувати … . Найбільш імовірним мені видається … . Не можу повністю погодитися, тому що … . Згоден із вами, що … . Дякую за слушну думку … . Справді, ви навели слушні аргументи … . Я теж вважаю, що … . Маю певні сумніви щодо … . Я почула вас, але є й інша думка … . Дозвольте не погодитися … .
Обговорення — це не боротьба, а спільний пошук порозуміння. Якщо ви вмієте обґрунтовано й переконливо висловлюватися і водночас слухати та чути інших — ви сильний і бажаний співрозмовник.	

3. Прочитайте репліки в ситуації, якщо співрозмовник / співрозмовниця не погоджується з вашою думкою. Прокоментуйте їх, зазначивши, які сприяють порозумінню, а котрі можуть призвести до конфлікту чи непорозуміння. Запропонуйте кілька своїх варіантів реплік.

1. «Ти ж у цьому нічого не тямиш». 2. «Так, цікава думка, я розгляну її». 3. «Над твоєю думкою я поміркую, та в цю мить вона мене не переконала». 4. «Твоя думка безглузда!» 5. «Нічого примітивнішого не доводилося чути». 6. «Мені байдуже, що думаєш ти». 7. «Я почула твою думку, але я маю інший погляд на проблему».

4. Прочитайте тексти. Зіставте їх, визначивши в кожному основну думку, яку утверджує автор. Озвучте думки, що видаються вам дискусійними. Проведіть коротке обговорення, поділіться думками щодо переваг і небезпек штучного інтелекту, спробуйте дійти компромісу. Дослідіть, які види складнопідрядних речень переважають у ваших висловленнях.

I. Наукова фантастика схильна плутати інтелект зі свідомістю і вважає, що для того, щоб дорівнятися до людського інтелекту або перевершити його, комп'ютерам знадобиться свідомість. Основний сюжет майже всіх кінофільмів і книжок про штучний інтелект розгортається навколо магічного моменту, коли комп'ютер чи робот набуває свідомості.

Однак насправді немає причин очікувати, що штучний інтелект буде мати свідомість, бо інтелект і свідомість — дуже різні речі. Інтелект — це здатність розв'язувати проблеми. Свідомість — здатність відчувати, на-

приклад, біль, задоволення, любов і гнів. Ми схильні плутати їх одне з одним, бо в людей та інших ссавців інтелект іде пліч-о-пліч зі свідомістю. Ссавці розв'язують більшість проблем через відчуття. Однак комп'ютери розв'язують проблеми зовсім інакше *(Ю. Н. Харарі)*.

II. Є кілька різних шляхів, що ведуть до вищого інтелекту, і лише деякі з них передбачають наявність свідомості. Подібно до того, як літаки літають швидше за птахів, не маючи пір'я, комп'ютери можуть значно краще розв'язувати проблеми, ніж ссавці, не розвиваючи в собі почуттів. Щоправда, штучний інтелект муситиме точно аналізувати людські почуття, щоб лікувати людські хвороби, виявляти людей-терористів, рекомендувати шлюбних партнерів і скеровувати вуличний рух із натовпом пішоходів. Однак він може це робити, не маючи жодних почуттів. Алгоритму не потрібно відчувати насолоду, гнів або страх, щоб розпізнавати різні біохімічні структури задоволених, розлючених чи переляканих мавп *(Ю. Н. Харарі)*.

III. Небезпека криється в тому, що, коли ми надто багато інвестуватимемо в розвиток штучного інтелекту й надто мало — у розвиток людської свідомості, найпередовіший штучний інтелект слугуватиме для підсилення природної тупості людей. Ми навряд чи побачимо повстання роботів у наступні десятиліття, однак, можливо, доведеться мати справу з ордами ботів, що знають, як натискати наші емоційні кнопки краще за матір і використовувати цю таємну здатність, щоб продавати нам автомобіль, політика чи загалом ідеологію. Боти можуть виявити наші найпотаємніші страхи, тривоги й бажання і повертати ці важелі проти нас.

Для уникнення таких наслідків, замість інвестування кожного долара й кожної хвилини в розвиток штучного інтелекту, мудро буде інвестувати їх у розвиток людської свідомості *(Ю. Н. Харарі)*.

5. Розгляньте малюнки. У яких сферах сьогодні, на вашу думку, ШІ найнеобхідніший і бажаний, а в яких ні?

Слова ***відсутність, відсутній, присутність, присутній*** уживають лише тоді, коли мовиться про людей: *У залі* ***присутні*** *автори пісень і виконавці.* ***Відсутність*** *нашого друга була від-*

*чутною. **Присутність** батьків на цих зборах обов'язкова. **Відсутня** на зустрічі однокласниця невдовзі приєдналася до нас віртуально.*

Що стосується речей та неістот, доцільно вживати такі слова: ***Бракує** достатніх доказів. У тексті **наявні** помилки. У тексті **трапляються** помилки. **Брак** аргументів дуже помітний. У неї **немає** грошей для цієї покупки. У тексті **є (наявна, відчутна)** інтрига. Відео **містить** чутливі кадри (за Б. Антоненком-Давидовичем).*

6. Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб. Визначте свої досягнення і поділіться емоціями.

7. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Доберіть і запропонуйте для обговорення дві-три актуальні проблеми. Сформулюйте чітко свою позицію щодо кожної з них.
2. Героїня книжки «Кіра й таємниці бублика» німецького письменника Б. Шефера вела «Журнал досягнень». Одного дня дівчинка зробила запис.

1. Не змирилася з невдачею.
2. Почала шукати відгадування загадки.
3. Маю двох добрих друзів — Моніку та Марселя.
4. Довідалася про важливі речі: повагу до дорослих; як не потрапити в пастку домагання справедливості; про інших треба говорити тільки добре.
5. Попросила вибачення в батьків, і вони вже не сердяться.

- Сформулюйте свою думку щодо досягнень дівчинки. Чи важливо це насправді? А що вважаєте ви своїми досягненнями? Проаналізуйте свій день і зробіть записи власних досягнень.

3. Напишіть есе на одну з тем: «Чи потрібно довіряти штучному інтелекту в ухваленні рішення?», «А якщо ШІ замінить учителя в школі?..», «ШІ і людина: співпраця чи загроза?»

§ 67. ЖЕСТИ ТА МІМІКА В СПІЛКУВАННІ. ЖЕСТИ ДОРЕЧНІ Й НЕДОРЕЧНІ

Навчаємося жити та взаємодіяти з людьми

Цілевизначення

Слова дня: *куня́ти, ластови́ння, ле́мент, моріжо́к, мо́торошно.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Пригадайте й назвіть позамовні засоби спілкування. У чому полягає важливість їх? У яких ситуаціях їм надають перевагу? Чому міміку на-

зивають *дзеркалом емоцій*? Чому важливо вміти контролювати міміку та жести? Чи може один жест людини поліпшити настрій або вселити надію іншій людині? Наведіть приклади. Які жести, на вашу думку, доречні, а які ні?

2. Розгляньте таблицю. Розмежуйте жести доречні й недоречні. Змоделюйте ситуації для кожного виду жестів і проілюструйте відповідні їй жести.

Жест — це рух руками, головою чи всім тілом, що передає емоції або наміри.	
Види жестів	**Приклади**
Емоційні	Сплескування руками *(радість, захоплення)*; розведення рук *(досада, здивування)*; хитання головою *(несхвалення)*; схопитися за голову *(розпач)*; відмахування рукою *(незгода)*; биття себе в груди *(каятися; невдоволення собою)* тощо.
Пояснювальні	Вказівні *(ідемо туди … , глянь на це … у нього тут (рука на серці) нічого немає)*, рахунок на пальцях тощо.
Увічливості	Вітання рукою, уклін, подяка *(рука на серці)*, уклін голови тощо.
Обману	Прикривання рота, дотик пальцями до носа, обличчя; нервові рухи руками й ін.

3. Розгляньте малюнки. Розшифруйте жести. Доберіть контекст до кожного з них і продемонструйте їх у конкретних ситуаціях, де ці жести доречні.

4. Прочитайте речення. Розшифруйте мову жестів і міміки. Поясніть розділові знаки.

1. Дівчина, узявши руки в боки, стояла, мов господиня світу, вишукуючи того, кому ще закортіло її подражнити. 2. Юнак кивнув головою і вже звернувся до Оксани. 3. Очі дівчини заволокло хмарами *(Дара Корній)*. 4. «Ну чому? Чому так?» — дівчина затулила обличчя руками.

5. Дарка й Кет обмінялися багатозначними поглядами *(Н. Ясіновська)*. 6. Вона відкинула косу назад і глибоко зітхнула. 7. Марілла ще звіддалік побачила, як він неспокійно ходить стежкою туди-сюди, і відразу збагнула, що в нього на душі *(Л.-М. Монтгомері)*. 8. Його очі були зроблені з доброти й срібла *(М. Зузак)*.

5. Розгляньте таблицю. Доберіть завдання для відтворення заданої емоції.

Мі́міка — засіб спілкування, що відображає емоції та думки людини за допомогою різних виразів обличчя.

Емоція	Міміка
Радість	Усмішка, підняті брови, широко розплющені очі; зморшки біля зовнішнього краю кутиків очей («гусячі лапки»).
Злість	Примружені очі, стиснуті губи, зуби; напружені брови, зведені до переніссся.
Здивування	Здійняті брови, круглі очі; горизонтальні зморшки перетинають усе чоло; рот роззявлений.
Сум	Куточки губ звернені донизу, тремтять; прикриті, «завішені» очі; внутрішні куточки брів підняті догори.
Огида	Ніс зморщений; губи стиснуті; піднятий один із кутиків рота; ледь помітне підняття верхньої губи.
У чому важливість жестів і міміки?	1) уточнюють, увиразнюють або посилюють зміст сказаного; 2) можуть передавати емоції навіть без слів; 3) створюють відчуття психологічного комфорту або, навпаки, — напруження; 4) допомагають розпізнати наміри та характеристики їх (щирість / лукавство; упевненість / невпевненість у сказаному тощо).

6. Прочитайте словосполучення та речення. Згрупуйте та перепишіть їх за такими ознаками: 1) сприяють гармонійному спілкуванню; 2) є бар'єром у спілкуванні. Зробіть висновки щодо важливості ретельного добору жестів і міміки.

Здригнулися плечі, ніжно обійняла за плечі, сплеснула руками, ніжно торкнувся руки, хмарне обличчя, поморщив носа, зиркнув спідлоба, сказав з іронічною посмішкою, усмішка освітила обличчя, зловісно зрадів, улесливо посміхнувся, лукаво посміхнулася; пояснив, щиро усміхаючись; бризкав слиною на людей, бридливо скривлені вуста, роби-

ти круглі очі, не зводив зачарованого погляду, зупинив різким рухом, кивнула на знак згоди, весело підморгнув, брови йоршами вилетіли на чоло *(із творів М. Стельмаха)*.

7. Прочитайте репліки, що відображають різні емоційні стани. Замініть чи увиразніть їх жестами та / або мімікою.

1. «Не кричіть, будь ласка, ми в публічному місці». 2. «Святі небеса, ну коли ти навчишся просто мити після себе чашку?» 3. «Ну що зі мною не так? Я так старався…» 4. «Навіщо я це зробила? Я ж не хотіла!» 5. «Бач, картини вона малює! Хіба то картини?!» 6. «А якщо я не зможу це сказати?» 7. «Я дуже задоволений своїми результатами!» 8. «Хоч би це вже швидше закінчилося…» *(за Марком Лівіним)*.

8. Прочитайте речення, інтерпретуючи зміст їх. Наскільки важливе вміння «читати» жести й міміку? До яких частин мови належать виділені слова? Визначте головні й другорядні члени другого речення.

1. Оксана говорила **це** вдавано впевнено, **хоча** в очах дівчини Сашко читав **геть інше** *(Дара Корній)*. 2. Він устав і підійшов до дзеркала подивитися, **яка** на вигляд печаль, **і** побачив її — вона всоталась у його лице *(Р. Бредбері)*. 3. «Правда, **мені** цікаво!» — мовив Тимофій, **відводячи** погляд **убік** і тамуючи позіхання.

Запам'ятайте!

1) У різних культурах жести мають різне значення: майте на увазі це, спілкуючись з іноземцями;

2) невербальні сигнали можуть бути свідомими та несвідомими;

3) щоб бути хорошим співрозмовником, важливо не лише говорити, а й спостерігати.

9. Прочитайте поезію. Яку думку утверджує авторка? Чи погоджуєтеся ви, що очі — це *«душі чиєїсь два віконця»*? Які у вас очікування від очей, що вас оточують? Якими очима ви дивитеся на світ?

Очима можна говорити,
Сміятись, плакати, любити,
Кумедно мружитись від сонця.
Душі чиєїсь два віконця.
Блакитні, чорні і зелені
Чи карі. Сірі, мов зола.
Найважливіше, як на мене,
Щоби в очах не було зла.
Щоб випромінювали ніжність,
Немовби вперше… Знову й знов,
Щоби дивитися хотілось
В ті очі, де живе любов.

О. Дриль

Запам'ятайте! *Рота розтуляють, голову підводять, щоки надимають, сльози зроняють, шию скручують, щелепи зводять, руки підносять, очі витріщають, язика висолоплюють, вуха нашорошують, носа похнюплюють, брови насуплюють, потилицю чухають, волосся куйовдять, губи закопилюють, зуби вишкіряють.*

10. Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб. За що ви сьогодні можете себе похвалити? Зробіть це!

11. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію матеріалів уроку.
2. Підготуйте розповідь «Улюблені жести відомих людей».
3. Напишіть есе на одну з тем: «Що можна прочитати в очах?», «Що сказав би мій лоб, аби вмів говорити?», «Як міміка допомагає мені розуміти людей».

§ 68. МОВЛЕННЄВІ НЕДОЛІКИ
Мовна гігієна — запорука мовної стійкості

Цілевизначення

Слова дня: *ва́да, хи́ба, недо́лік, водночас, впра́вний, пересві́дчитися.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Що означає поняття «мовленнєві недоліки»? Із чим воно асоціюється у вашій уяві? Чи можуть мовленнєві недоліки зашкодити людині? Як ви ставитеся до недоліків у мовленні публічних людей? Для людей яких професій, на вашу думку, неприпустиме мовлення з недоліками? Наведіть приклади мовленнєвих недоліків у публічному просторі.

Мовленне́ві недо́ліки — це порушення норм літературної мови, що спотворюють зміст, логіку, красу чи правильність висловлення. Це не лише помилки, саме вони заважають сприйняти вас як грамотну людину.

2. Розгляньте таблицю. Що нового ви дізналися з неї? Побудуйте діалог за змістом таблиці.

Види мовленнєвих недоліків		
Недолік	**Пояснення**	**Приклад**
Тавтологія	Повторення спільнокореневих слів у реченні чи суміжних реченнях.	*Святкували свято; під час шкільного свята школярі презентували свою школу.*

Плеоназм	Повторення близьких за значенням слів без додаткової потреби, що призводить до надлишковості їх.	*Колишній ексміністр, мої власні думки, вільна вакансія, дивний парадокс.*
Штампи	Шаблонні, банальні часто вживані фрази.	*У наш нелегкий час, докладати зусиль, порушити питання.*
Кальки	Мовне запозичення способом буквального перекладу.	*Приймати участь, вирішувати проблему, робити вигляд.*
Канцеляризми	Слова та мовні звороти, характерні для офіційно-ділового стилю, ужиті в невластивому для них стилі.	*Доводити до відома, вищезазначений, переживати стан занепокоєння.*
Сленгові, жаргонні слова та вислови, просторіччя	Уживання сленгу, жаргонізмів, просторічних слів у невластивому для них стилі.	*Інно Петрівно, я нарешті в'їхав. У мене хвіст із політології. Чому він приперся до нас?*
Алогічність	Порушення логіки у викладі думок.	*Треба дотримуватися здорового харчування, бо це нині модно.*

3. Прочитайте слова, словосполучення і речення. Визначте вид кожного мовленнєвого недоліку. Доберіть правильні варіанти.

Я рахую ваше рішення правильним; звиняйте; сюдою-тудою; бувший у використанні; відступати назад; просунутий; моя автобіографія; у липні місяці; демобілізувався з армії; дитячий лікар-педіатр; балакати; шланга; трояк з історії; ноут; лоханувся; вирубили світло; домашка, дистанційка.

4. Доберіть до поданих кальок літературні відповідники. Звірте зі словами, поданими в довідці.

У більшості випадків; в дійсності; в залежності від ... ; в основному; вирішити проблему; у цілому; виходячи з ... ; відбитися на ... ; відстоювати думку; все більше; даний закон; з точки зору; за власний рахунок; задати питання; кінець кінцем; накладений платіж; нанести збитки; отримати освіту; отримати розголос; перш за все; підняти питання; разом з тим; у кінцевому підсумку; сума складає ... ; той чи інший; як правило.

Довідка. Здебільшого, насправді, залежно від ... , переважно, розв'язати проблему, загалом, зважаючи на ... , позначитися на ... , обстоювати думку, дедалі більше, цей закон, з погляду, власним коштом, поставити запитання, урешті-решт, післяплата, завдати збитків, здобути освіту, набути розголосу, насамперед (передусім), порушити питання, водночас, у підсумку, сума становить, той чи той, зазвичай.

5. Уявіть себе учасником / учасницею співбесіди на посаду директора / директорки школи. Готуючись до важливої розмови, оберіть слова та словосполуки, що зроблять ваше мовлення грамотним.

Терміново подзвонити, ставити запитання, відкрити зошит, два випускні класи, піднести квіти, брати участь, гортати сторінки, дати вірну відповідь, нанести удар, терміново зателефонувати, мати красивий вигляд, відчинити кватирку, розгорнути зошит, давати запитання, завдати удару, приймати участь, дати правильну відповідь, перевертати сторінки, вручити квіти, відкрити квартирку, красиво виглядати, два випускні класа.

6. Прочитайте текст. Інтерпретуйте зміст його. Висловте свою думку щодо проблеми, яку порушує автор. Зіставте власні асоціації мовних недоліків з авторськими. Чи доводилося вам читати книжку, яку недостатньо *«пололи, обрізували»*? Що об'єднує виділені слова?

Письменникові багато треба вчитися в землероба. І найперше — прополювання. Придивіться, як **безмилосердно** прополює городник свої грядки — усе кволе, зайве, незріле — геть із поля! А як **нещадно** обрізує виноградар лозу, залишаючи, здавалося б, потворні цурпалочки*... Читаєш не раз книжку й бачиш, як тут мало пололи, обрізували. Здорове й сильне «заглушили» бур'яни, чагарники *(М. Дочинець)*.

7. Прочитайте уривок із листа письменника В. Стуса синові. Висловте свою думку щодо змісту прочитаного. Як ви ставитеся до зауважень, які роблять вам щодо мовлення інші люди? Запровадьте в класі традицію помічати помилки в мовленні й коректно виправляти їх, і ви невдовзі побачите результат!

«Дмитрику, ти пишеш, чи є в листі помилки. Є.

Ти пишеш: "Добрий день, дорогий *тато*". А треба — *тату*. Це кличний відмінок, обов'язковий у грамотному письмі. Ти пишеш "невезло", "пагано", "запнесся" (треба *-шся*), Миколаєвича (треба *-йо-*). Не кажу, що вживаєш "жара" *(спека!)*, "приходиться" *(доводиться)*, "переварювати в собі" (хоча б уже *перетравлювати*, коли не знайшов кращого слова). Пишеш "допомогаю мамі" (треба *-ма-*). Пишеш: "бо в школі це (треба *цього*) учили (треба *вчили*) робити"."Я читаю менше, чим (треба *ніж*) на Прип'яті"; "думаєм на недільку (треба *тиждень*) з'їздити", "скоріше за все поїдем" — це зле. (Треба: *мабуть, мабуть-таки,* бо ти встановлюєш не швидкість поїздки, а точність подорожі.) Ще: "Валік не йде" — радив би вживати дорослу форму — *Валентин*. І з комами в тебе великої дружби нема: часом ставиш зайві» *(В. Стус)*.

8. Розгляньте малюнки. Опишіть кожну мовленнєву ситуацію. Прочитайте подані слова. Згрупуйте їх за такими ознаками: 1) доцільно вживати в усіх ситуаціях; 2) можна вживати лише в першій ситуації; 3) властиві лише другій мовленнєвій ситуації; 4) не потрібно вживати в жодній ситуації.

Столовка, зумер, ужити заходів, цікава ідея, математичка, глобалізаційні процеси, зашквар, має засадниче значення, кайф, зверни увагу, представник покоління Z, зазнавати впливу, крейзі, наваляти, пропоную обговорити, відповім на ваші запитання, позаяк ідеться про односторонню двомовність, мімішний, така тенденція видається нам загрозливою, стрімити, є багато різних відео на цю тему, гаразд, топчик, ок, найкращий варіант, чілити, фідбек, щодо порушеної проблеми, флексити, учителька математики.

- Здійсніть взаємоперевірку за матеріалами рубрики «Екологія слова».

9. Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб. Висловте свою думку щодо важливості теми уроку.

10. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Перетворіть таблицю на схему, яка, на вашу думку, буде кращим варіантом подання інформації. Доберіть власні приклади.
2. Запишіть слова у формі кличного відмінка. Наскільки важливим є цей відмінок?

Дзвонар, дід Корній, Стах, Лаврін, Орест Павлович, дівчина, Петро, друг, Данилко, лелека, Василина, Катря, Марина, Марта, Олександр, Олександра, Валентин, Валентина, Валерій, Валерія, Оля, Людвіг, Іванко, Олег, українець, повстанець, воїн, боєць, матуся, Катруся.

3. Напишіть есе на одну з тем: «Із чого складається мовленнєва гігієна?», «Навіщо мені мовленнєва гігієна?»

§ 69. АФОРИЗМИ В МОВЛЕННІ

Мудрість у слові

Цілевизначення

Слова дня: *числе́нний, чепурни́й, цура́тися, хи́бний, справу́нок.*

1. Дайте відповіді на запитання

Що таке *афоризм*? Навіщо використовують афоризми в мовленні? Чи є у вас улюблений афоризм? Чи може афоризм вплинути на настрій чи вчинок людини? Що вирізняє афоризм із-поміж інших висловлень?

Афори́зм *(грецьк.* αφορισμός *— означення, вислів)* — короткий, але влучний, оригінальний вислів, що виражає узагальнену думку у виразній, легкій для запам'ятовування формі.

Основні ознаки афоризмів		
1	**Стислість**	Зазвичай складаються з небагатьох слів.
2	**Влучність**	Містять чітку думку, виражену максимально ефективно.
3	**Узагальненість**	Здатні передавати загальні істини, життєві спостереження та філософські концепції.
4	**Повчальність, пізнавальність**	Містять мудрі судження, моральні принципи, сентенції або роздуми про життя, цінні для читача / читачки.
5	**Легкі для запам'ятовування**	Добір слів для оформлення думки настільки вдалий, що сприяє запам'ятовуванню, пригадуванню та використанню в разі потреби.

Афоризми бувають двох видів: ***народнорозмовні*** *(прислів'я, приказки)* і ***літературно-книжні*** *(авторські висловлення, цитати)*.

2. Перепишіть афоризми. Інтерпретуйте зміст їх. Який афоризм вам найбільше сподобався? Котрий з афоризмів видається вам дискусійним? Обґрунтуйте.

1. Той, хто розповідає тобі про чужі вади, розповідає іншим про твої *(Д. Дідро)*. 2. Синонім використовують замість слова, яке ви хотіли написати, але не знаєте, як воно пишеться *(Б. Бачарач)*. 3. Наголос падає на склад, а страждає все слово, якщо наголос неправильний *(Б. Лісняк)*. 4. Читання робить людину обізнаною, бесіда — кмітливою, а звичка записувати — точною *(Ф. Бекон)*. 5. Ознака хорошої освіти — говорити про найскладніші предмети найпростішими словами *(Р. Емерсон)*. 6. В елегантності тихий голос *(Софі Лорен)*. 7. Мовлення — показник розуму *(Сенека)*. 8. Хто рухається вперед у науках, а відстає в моралі, той швидше йде назад, ніж уперед *(Сократ)*.

3. Прочитайте афоризми. Чи повною мірою вони тлумачать значення слів? Доберіть до кількох слів власні тлумачення і запишіть.

1. Щастя — це трикутник, а в нім три сторони: віра, надія, любов *(Б.-І. Антонич)*. 2. Нікчемність — рідна сестра підлості *(В. Сухомлинський)*. 3. Освіта — це вміння правильно діяти в будь-яких життєвих ситуаціях *(Дж. Хіббен)*. 4. Афоризм — це крапля, що зважилася відо-

бразити в собі Всесвіт *(В. Власов)*. 5. Анекдот — це комедія, спресована в секунди *(К. Чапек)*. 6. Наклеп — це помста боягузів *(С. Джонсон)*. 7. Телебачення — це багатство бідних, привілей непривілейованих, елітарний клуб для людей із натовпу *(Л. Ловінгер)*. 8. Стовп — це відредаговане дерево *(С.-Є. Лец)*.

4. Прочитайте афоризми. Поясніть, що вони означають. Зіставте їх із поданими нижче малюнками. Виявіть відповідність. До будь-яких двох афоризмів запропонуйте свої варіанти ілюстрацій. Побудуйте схеми до шостого та восьмого речень.

1. Говорить, лишень слова в нього течуть задом наперед *(М. Дочинець)*. 2. Якщо так говорити про святе, краще зжувати язик *(М. Стельмах)*. 3. Якщо ви хочете прожити щасливе життя, прив'яжіть його до мети, а не до людей чи речей *(А. Ейнштейн)*. 4. Змініть свої думки — і ви зміните свій світ *(Н.-В. Піл)*. 5. Не рахуйте дні, зробіть так, щоб вони мали значення *(М. Алі)*. 6. Якщо ти за все життя не посадив жодного дерева — плати за чисте повітря *(О. Довженко)*. 7. Немає нічого більш почесного, ніж вдячне серце *(Сенека)*. 8. Життя не в тому, щоб чекати, коли закінчиться буря, а в тому, щоб навчитися танцювати під дощем *(В. Ґрін)*.

5. Змоделюйте ситуацію до кожного з афоризмів, у якій доречно використати його. Оберіть одну із ситуацій і реалізуйте її в діалозі, використовуючи в репліках афоризм. Запропонуйте своє визначення виділених слів.

1. Жарт, як і сіль, потрібно вживати до смаку *(Піфагор)*. 2. **Поразка** — це наука. Ніяка перемога так не вчить. 3. **Життя** — така велика ковзаниця. Кому вдалось, не падавши, пройти *(Л. Костенко)*. 4. Життя — це не означає дихати, це означає діяти *(Ж.-Ж. Руссо)*. 5. В своїй хаті своя правда, і сила, і воля *(Т. Шевченко)*. 6. Неможливих речей немає. Є недостатня кількість спроб *(Любко Дереш)*. 7. Більшість невдах — це люди, які не зрозуміли, наскільки близькими вони були до успіху, коли здалися *(Т. Едісон)*. 8. **Щастя** — це не пункт призначення, а спосіб життя *(Б. Рассел)*.

6. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

...Моцарт. Його немає, він розчинений у Музиці. Людини там немає, не шукайте. Це Божа тінь на клавішах.

Бетховен — це гравюри на металі. Чорно-біла магія. Граючи Бетховена, і сам воюєш із роялем.

Гайдн милий, як дівчина, яку розглядав тільки ти.

Шопен. Це про янгола, який ще не навчився літати. Напоровся на скелю і зламав собі крильця. А може, для Шопена в нас занадто товсті пальці.

Ліст — це містика. Усі гублять дорогу до нього. Ніхто не дотягнеться до Ліста. Йому досить було написати одну сонату — і світ урятований.

Дебюссі — просто геній, що зручно вмостився на колінах Моцарта й Шопена.

Лисенко — кобзар у музиці. Як Шевченко передав код українського духу словом, так Лисенко передав його звуковим ладом *(М. Дочинець, «Чути серцем»)*.

Запитання та завдання

1. Які висловлення з тексту М. Дочинця ви назвали б *афоризмами*? Чому?
2. Чию музику (з названих митців) ви слухали? Зіставте свої емоції з емоціями письменника.
3. Інтерпретуйте думки автора про видатних композиторів.
4. Назвіть складнопідрядні речення, визначте вид підрядної частини.
5. Яку роль у тексті виконують називні речення?

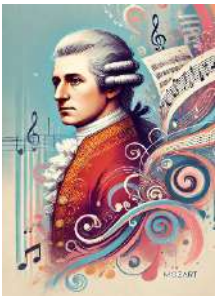

Вольфганг Моцарт

Людвіг ван Бетховен

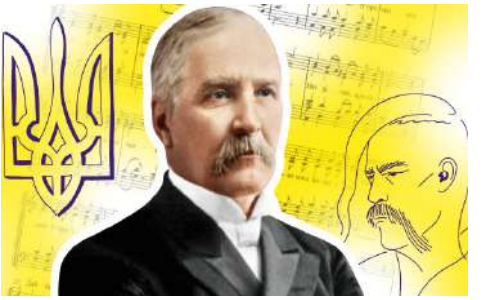

Микола Лисенко

Наголошуйте правильно! *Вимóва, перéбіг* (подій), *пізнáння, беремó, навчáння, видáння, читáння, розв'язáння, рукопúсний, урочúстий, щодобовúй, фаховúй, правопúсний.*

7. Здійсніть рефлексію в зручний для вас спосіб.

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Запишіть речення. Підкресліть у них фразеологізми. Дослідіть значення кожного, поясніть *(усно)*. З'ясуйте, з якого твору Л. Костенко ці речення.

1. Ти ж, Богдане, із того дерева, із якого ріжуться королі. 2. А я покочусь по оцій землі — п'ятим колесом вашого воза, десятою водою на

киселі. 3. Я скоріше дуба вріжу, ніж мене поставлять на коліна. 4. Життя — то є життя, тягнути мусиш лямку *(Л. Костенко)*.

2. Послухайте твори одного з авторів, згаданих у тексті *вправи 6*. Дайте своє визначення мистецького світу композитора.
3. Напишіть есе на самостійно обрану тему.

§ 70. ЕМОЦІЇ І ГОЛОС

Плекаймо в серці доброту та чуйність

Цілевизначення

Слова дня: *гу́чно, неква́пом, ни́шкнути, тяму́щий.*

1. Дайте відповіді на запитання

Що вам відомо про емоції? Який зміст ви вкладаєте в це слово? Як розпізнати емоції в спілкуванні? Які емоції ви вмієте розпізнати в голосі? Наведіть приклади. Чому важливо вміти контролювати свій голос? Чи завжди ваш голос передає те, що ви відчуваєте? Як можна «сховати» емоції в голосі? Чи це потрібно? Як ви реагуєте, коли хтось говорить із вами сердитим або зневажливим тоном? Який голос вам приємніше слухати: спокійний чи емоційний? Чому?

Емо́ції — це внутрішні переживання людини, що виражають її ставлення до чогось / когось (подій, учинків, явищ, людей тощо). У спілкуванні емоції передають не лише словами, а й інтонацією, тембром, силою та темпом голосу. Нерідко тон голосу передає більше інформації, ніж самі слова.

Основні характеристики голосу	
Інтонація	Підйом і спад голосу, вираження почуттів (радість, сум, здивування, роздратування, обурення тощо).
Гучність	Сила звучання: голос може бути тихим (у випадку довіри, таємничості, смутку) або гучним (виражає впевненість чи гнів).
Темп	Швидкість, з якою вимовляють слова, звуки, фрази. Швидкий темп передає хвилювання чи захоплення, повільний — спокій, серйозність.
Тембр	Індивідуальне забарвлення голосу, що створює відчуття теплоти, приязні чи байдужості, дистанціювання, напруження.

Продовження табл.

Голос передає такі емоції:
радість — коли він дзвінкий, швидкий, гучний, з підвищеними нотами;
сум — тихий, повільний, приглушений;
гнів — голос гучний, різкий, уривчастий;
страх — голос тремтливий, швидкий, з паузами;
спокій — рівний темп, м'яка інтонація, середня гучність.

2. Прочитайте речення, відтворюючи кожну емоцію. Випишіть слова, що відповідають схемам: 1) корінь, закінчення; 2) корінь, суфікс, закінчення; 3) корінь, суфікс, суфікс, суфікс.

1. «Вибач, що я спізнився», — зніяковіло промовив чоловік. 2. «Правда ж, це пречудово?» — спитала дівчинка, указуючи рукою на дивовижний світ за вікном. 3. «Я вас ненавиджу! — здушено прокричала вона, тупаючи ногою. — Як ви смієте казати, що я худюща й бридка?» 4. «Це було б не так важко, якби люди не глузували з моєї зовнішності», — зітхнула Енн *(Л.-М. Монтгомері)*. 5. Владик обтрусив пил і прочитав: «Г. Скарлато. "Цікава географія". "Пригоди Лемюеля Гуллівера"... Ого, яка стара! Який же це рік? Подивимося. 1955. Нічого собі!» 6. «Оце дружба... — заздрісно проказав Владик. — А в мене такого друга ніколи не було». 7. «І що тут смішного? — обурився Квітик: — Людина, можна сказати, уперше в нас. З міста приїхала. І взагалі в селі ніколи не була. А ти, замість того, щоб пояснити, регочеш!» *(А. Коршунова)*.

3. Прочитайте речення з різними емоціями (радості, гніву, обра́зи, іронії, здивування, розчарування) у голосі.

Цей день я запам'ятаю надовго.

4. Доповніть речення. Інтонуйте їх відповідно до змісту.

1. «... ...» — так проникливо зверталася дівчинка до цуценяти. 2. «... ...» — спантеличено промовив дідусь. 3. «... ...» — недбало кинув перехожий. 4. «... ...» — пролунав дзвінкий дитячий голосочок. 5. «... ...» — мовила ошелешена красою дівчинка й молитовно склала перед собою руки. 6. «... ...» — відповів Макар трохи невпевнено.

5. Складіть діалог, який озвучте у двох варіантах голосу: 1) дружня, тепла розмова; 2) холодна, байдужа розмова.

6. Психологи зіставляють емоції і відповідні їм кольори. А як ви уявляєте емоції в кольорі? Доберіть до згаданих на уроці емоцій кольори, що, на вашу думку, відповідають їм.

Говоріть правильно! ***Понад сто,*** а не *більше ста*; ***численний,*** а не *багаточисельний*; ***провідний спеціаліст,*** а не *ведучий спеціаліст*; ***відміняти (відмінювати) іменники,*** але ***скасовувати результати, заняття***; ***перепрошую, вибачте, даруйте,*** а не *я вибачаюсь, вибачайте*; ***зрештою, урешті-решт,*** а не *в кінці-кінців.*

7. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Пані Ядвіга, обпершись спиною в стіну, спостерігала за танцем.

— Просто неймовірно, — удруге прошепотіла вона, тамуючи подих.

Музика стихла, танець закінчився.

— Вітаю! — мовила тренер. — Ви впоралися. Можу вами пишатися, бо це вперше в моїй практиці — така пара. А тепер ви заслужили на те, щоб дізнатися про мій план. Отже, у перші дні вересня в місті відбудеться великий благодійний концерт за участі вихованців клубу.

— Мені це подобається! — жваво сказав Артем. — Ми затанцюємо!

— І мені! — підтримала дівчина.

— От і добре! Адже цей концерт — задля тебе!

— Як?

— Ми зберемо кошти на твоє лікування.

— Просити гроші? Ні... Мені соромно, ні-ні... я не можу.

— Тобі не має бути соромно просити допомоги на лікування, — мовив хлопець.

— Підтримую свого учня! — мовила тренер. — Кожна людина має право на допомогу. А ти не проситимеш гроші як милостиню. Ти доведеш усім, що заслуговуєш не просто на співчуття, а й на повагу.

— Ні, не хочу в такий спосіб — це принизливо...

— У чому приниження? Та всі захоплюватимуться твоєю силою волі, твоєю грацією, твоєю вправністю! Ти ж танцюватимеш! Як хочеш, зрештою. Вибір за тобою *(О. Радушинська)*.

Запитання та завдання

1. Назвіть усі емоції, які переживають співрозмовники. Відтворіть їх, виразно читаючи текст у ролях.
2. Розгляньте ілюстрації, що доповнюють зміст тексту. Допишіть продовження розмови, додаючи різні емоції в репліки.
3. Висловте свою думку щодо пропозиції тренерки.

8. Здійсніть рефлексію, зосередивши увагу на своїх досягненнях.

9. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію теми уроку.
2. Доберіть п'ять речень, що містять різні емоції. Передайте їх голосом.
3. Напишіть есе «Мої емоції одного дня», «Найяскравіші емоції весни».

§ 71. ФОРМИ ПРЕЗЕНТАЦІЇ

Цілевизначення

Слова дня: *уника́ти, урядо́вець, тривки́й, тра́питися.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Що називають *презентацією*? Які види презентації вам відомі? Котрі з них подано на малюнках? Яка форма презентації ваша улюблена? Чому? Де застосовують презентації? Для яких професій важливі вміння готувати презентацію? Коли вперше готували презентацію ви? Сформулюйте п'ять ключових вимог до презентацій. Як у процесі підготовки презентації дотримуватися правил академічної доброчесності?

Презента́ція — це спосіб представлення інформації для слухачів із певною метою: переконати, поінформувати, зацікавити чи мотивувати.

Основні форми презентацій		
Назва	**Особливості**	**Вимоги**
Усна	Це виступ перед аудиторією (доповідь, промова, публічний захист тощо). Головний інструмент — слово, інтонація, жести, міміка.	Логічний виклад, грамотне мовлення, дотримання норм сучасної української літературної мови.
Візуальна *(плакатна)*	Це таблиці, схеми, постери, виставкові стенди, інформаційні плакати, схеми, інфографіка тощо.	Мінімум тексту, розміри шрифту, лаконічний виклад інформації, акцент на зображенні.
Мультимедійна	Поєднання усного виступу з візуальними засобами (слайдами, відео, аудіо, інфографікою).	Спільні вимоги до усної й візуальної.
Опосередкована *(онлайн)*	Відбувається у форматі дистанційної зустрічі *(Zoom, Google Meet, Teams)*.	Урахування особливостей віртуального контексту (камера, мікрофон, чат).
Презентація може передбачати залучення аудиторії *(бути інтерактивною)* або не передбачати діалогу в процесі інформування *(бути пасивною)* залежно від мети, часового виміру чи інших факторів.		

- Розгляньте таблицю. Обговоріть сильні й слабкі сторони кожного виду презентацій. Змоделюйте ситуації, у яких ці презентації доцільні.

2. Прочитайте перелік складників успішної презентації. Визначте, котрі з них стосуються всіх видів, а які — лише окремих. Обґрунтуйте відповіді. Додайте кілька вимог, які в переліку не названо.

Зовнішній вигляд промовця, читабельний текст, відповідність змісту цілям і завданням, достовірність інформації, лаконічність тексту, завершеність, привабливість, оригінальність, якість музичного супроводу, якість зображення, контрастні кольори для фону й тексту, використання

не більше двох варіантів шрифту, єдиний стиль оформлення, використання для фону слайда психологічно комфортних тонів, не більше трьох кольорів на одному слайді, доцільність анімаційних ефектів, відповідність кількості матеріалу й часу на подання його, на слайді не більше семи рядків тексту, дотримання правил орфоепії, дотримання норм орфографії, пунктуації, скорочень і правил оформлення тексту.

3. Погортайте підручник української мови. Оберіть по одній темі для кожного виду презентації. Обґрунтуйте свій вибір.

4. Змоделюйте та продемонструйте найефективніший, на вашу думку, вид презентації рубрики «Слово дня».

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Людина, без якої не було б ні Apple, ні Google, — і це українець!

Майже 40 років тому український науковець Любомир Романків розробив революційну технологію і фактично започаткував еру персональних комп'ютерів. Без його винаходу не існувало б компанії «Apple», кажуть винахідники.

Це — національна зала винахідників США. Місце, де зберігаються історії відомих людей, які змінили наше з вами життя на краще, без яких не було б більшості сьогоднішніх технологій. «Це — винахідники Сполучених Штатів, які створили щось таке, що змінило весь світ», — розповідає керівник національної зали слави винахідників Девід Джонсон.

Не відразу спаде на думку тут, в американському музеї, серед більш ніж пів тисячі винахідників шукати українське прізвище. П'ять років тому ексклюзивний список поповнили **11** імен. Серед них — Стів Джобс і складне для вимови американцям Любомир Романків, уродженець Жовкви Львівської області, провідний науковець компанії IBM, учений-електрохімік, винахідник тонкоплівних магнітних головок для запису інформації, що уможливило появу жорстких дисків і персональних комп'ютерів.

Коли Стів Джобс запускав перші комп'ютери, інженери казали: «Це можливо лише завдяки Романківу».

Він не виступав на сценах, не знімав презентацій. Просто робив свою справу. І змінив світ. За своє життя в лабораторії IBM учений зробив **180** наукових відкриттів, **67** із них запатентував, проте мільйонером так і не став.

Своїм багатством Любомир Романків вважає його внесок в історію та той факт, що він колись змінив життя людей на краще. Останні роки свого життя вчений присвятив написанню книжки, у якій планував описати всі технології, над якими працював **53** роки.

Запитання та завдання

1. Які емоції викликала у вас ця інформація? Що для вас відоме в ній, що — нове?
2. Уявіть, що цю інформацію вам потрібно презентувати. Змоделюйте аудиторію, якій це буде цікаво. Визначте вид презентації, поділіть інформацію на частини. Які світлини доцільно тут використати?

3. Поясніть розділові знаки в реченнях першого та другого абзаців.
4. Поставте у форму родового й орудного відмінків виділені в тексті числівники.

Уживайте правильно! ***Тактичний*** — який стосується тактики: *план, успіх, варіант*; ***тактовний*** — який володіє почуттям міри: *учитель, чоловік*; ***людський*** — який стосується людей, належний людям: *людська мова, людське тіло, людське щастя*; ***людяний*** — який щиро, доброзичливо, чуйно ставиться до інших, гуманний: *людяна усмішка, людяна натура, людяне ставлення*; ***людний*** — багатолюдний: *людне зібрання, людна вуличка*.

7. Здійсніть рефлексію, зосередивши увагу на своїх досягненнях.

8. Виконайте один із варіантів домашнього завдання.

1. Підготуйте презентацію на одну тем: «Моя Україна», «Моє рідне місто / село». Зазначте, на яку аудиторію вона розрахована. Чого ви хочете досягти цією презентацією?
2. Підготуйте презентацію про себе керівникові закладу чи установи, де ви плануєте навчатися / працювати.
3. Напишіть есе на одну з тем: «У чому справжня сила презентації?», «Як найкраще презентувати себе?»

§ 72. УЗАГАЛЬНЕННЯ І ПОВТОРЕННЯ ВИВЧЕНОГО ЗА РІК

Наші цінності надають сенсу нашому життю

Цілевизначення

Слова дня: *чи́льний, ура́зити, при́гра, комо́нно, пло́скінь.*

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Яка з вивчених за цей навчальний рік тема була для вас найскладнішою (найцікавішою, найкориснішою)? Чи змінилося ваше ставлення

до української мови як державного атрибута й шкільного предмета? Зіставте ваші очікування від уроків української мови з результатами. Що виправдане, а що — ні? Окресліть перспективи застосування здобутих знань і вмінь за межами школи. Наведіть приклади.

2. Прочитайте речення. Випишіть із них виділені слова. Поясніть, що вони означають. Наскільки важлива, на вашу думку, рубрика підручника «Слово дня»? Скористайтеся ілюстраціями як підказкою.

1. Коли вступив у Київ я **комонно** — після Пиляви, після Жовтих Вод... *(Л. Костенко)*. 2. Він упивався красою природи й свободою **досхочу** *(О. Кобилянська)*. 3. Самотність аркою провисла над райські кущі в **пригри** снів *(В. Стус)*. 4. А дівчина при самій дорозі недалеко коло мене **плоскінь** вибирала... *(Т. Шевченко)*. 5. Хотіли поправити, латали, **штукували** й зробили щось таке, що коли жінка вбралася, розплакалася, мов дитина *(О. Маковей)*. 6. А **живло** вічне, як і ці кам'яні пагорби, убрані в зелені шати. 7. Річка **щулилася**, щось невиразно муркотіла, відбігала сивими **брижами** від берега. *(М. Дочинець)*.

3. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Життя завжди пропонує вибір: рухатися за чужими орієнтирами чи **створювати** власні. Часто найяскравіший шлях — це той, що прокладений **не завдяки**, а всупереч.

Коли **довкола** здається, що всі вже знайшли свої відповіді, важливо **не боятися** ставити свої запитання.

— Куди ти йдеш? Вогні в іншому боці!

— Мені **все одно**. Я запалю свої.

Власне світло завжди ближче до серця, ніж чужі прожектори. І навіть якщо воно здається слабшим, його сила в тому, що воно справжнє *(з інтернету)*.

Запитання та завдання

1. Розпізнайте приховану в тексті інформацію. Яким способом це зроблено.

2. Поясніть зміст першого речення.
3. Доберіть кілька запитань для обговорення порушеної в тексті проблеми.
4. Поясніть розділові знаки в реченнях першого абзацу.
5. Запишіть виділені слова, поясніть правопис.

4. Додайте до поданих простих речень всі можливі варіанти підрядних, утворивши складнопідрядні речення.

1. Найціннішим скарбом для композитора була родина. 2. Неможливо вигадати чи списати з когось цінності. 3. Зазвичай людина переходить до системи цінностей самовираження. 4. Особисті цінності є тим фундаментом.

5. Прочитайте текст. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Згідно з гіпотезою Сепіра-Ворфа, названою на честь двох лінгвістів, мова, якою ми говоримо, визначає наш світогляд і навіть наше мислення. Вона повертає нас до ідеї XIX століття, що мова — це дух народу. Науковці й досі вивчають можливий вплив мови на мислення та способи пізнання світу.

Інуїти Аляски й Канади мають безліч слів, щоб описувати сніг. Решта людей використовує лише кілька. В інших мовах є багато слів, щоб описати емоції, але таких слів немає в англійській.

Слово, якому в підручниках із психології приділяють дуже багато уваги, описує відчуття щастя чи задоволення від чужої поразки, у Німеччині відоме як schadenfreude. Зокрема, слова з подібним значенням є в нідерландській, арабській, чеській, фінській мові й івриті, але не в англійській. І це не єдине слово, яке є в інших мовах і якого немає в англійській.

Iktsuarpok — це інуїтське слово, яке описує стан нетерплячості, коли, очікуючи гостя, ви постійно виглядаєте його у вікно.

Hygge данською — це відчуття, що виникає, коли взимку сидиш із друзями біля багаття.

Kvell — на ідиші позначає неймовірну любов і гордість, які породжують у нас досягнення нашої дитини...

Чи є в цих відмінностях якесь значення? Мабуть, ці терміни відображають культурну спадщину. Наші цінності визначають слова, якими ми користуємося *(М. Брекетт)*.

Запитання та завдання

1. Інтерпретуйте зміст прочитаного.
2. Прочитайте речення, у якому сформульовано основну думку тексту.
3. Поясніть, як ви розумієте зміст завершального речення. Чи погоджуєтесь ви з думкою автора?
4. Як ви розумієте зміст фрази, що *«мова, якою ми говоримо, визначає наш світогляд і навіть наше мислення»*?
5. Назвіть почергово всі складнопідрядні речення, визначте види підрядних у них. Який комунікативний намір вони реалізують у тексті?

6. Поставте кілька уточнювальних запитань за текстом.
7. Розгляньте інфографіку. Чи відображає вона думки автора? Запропонуйте свій варіант інфографіки цього тексту.

6. Відредагуйте та запишіть речення.

1. Пішли вже прогуляємося, весь день працювали над проєктом. 2. А давай ми запропонуємо Захарові й Дарині приєднатися до нашої команди! 3. Вибачай, що турбую, але мені потрібна твоя порада. 4. Я все ж таки настоюю на своїй думці й прошу мене вислухати. 5. На жаль, мій друг рахує таке рішення неправильним. 6. Бабуся поскаржилася на біль в області серця, і ми негайно викликали швидку. 7. Окупанти нанесли удар по Золочівському району Харківської області.

Говоріть правильно! ***Кахлі, меблі***, а не *кахель, мебель*; ***зрівняти*** (робити рівним, однаковим): *зрівняти із землею, зрівняти в правах*; ***порівняти*** (зіставити): *порівняти з іншими*; ***тішить око***, а не *радує око*; ***зважати на думку***, а не *рахуватися з думкою*; ***спадає на думку***, а не *приходить у голову*; ***розпочати обговорення***, а не *приступити до обговорення*; ***через свою недбалість***, а не *по своїй недбалості*.

- За QR-кодом ознайомтеся з коротким тлумачним словником.

Дорогі друзі! Зичимо вам комфортного відпочинку, творчих задумів і натхнення!

Проснутись вранці і сказати: — Все!
Нове життя сьогодні починаю!
Щодня хорошу книжку почитаю,
Яка мені щось мудре принесе.
Щодня картину гарну подивлюсь,
Щодня послухаю прекрасну пісню.
В якусь годину — ранню а чи пізню —
Чого я хочу, я таки доб'юсь.

Г. Гордасевич

Словник

Смислорозрізнювальна роль наголосу

А

а́дресний (від *адрес*)
адре́сний (від *адреса*)
а́тлас *(альбом, зібрання карт)*
атла́с *(тканина)*

Б

бідно́та *(бідні люди)*
біднота́ *(бідність)*
біли́зна *(вироби з тканини для одягання на тіло, а також постільна білина)*
білизна́ *(білість, дуже білий)*
бро́ня *(закріплення, документ про закріплення)*
броня́ *(захисна обшивка)*

В

ва́рення *(процес)*
варе́ння *(харчовий продукт)*
ведме́жина *(м'ясо ведмедя)*
ведмежи́на *(рослина)*
вершкови́й *(виготовлений із вершків)*
вершко́вий (від *міри довжини — вершок*)
ви́гідний *(той, що має користь)*
вигі́дний *(зручний)*
ви́года *(користь)*
виго́да *(зручність)*
ви́щати *(стати вищим)*
вища́ти *(верещати)*
ві́домість *(документ)*
відо́мість *(звістка; дані; популярність)*
ві́тряний *(легковажний)*
вітряни́й *(що діє під силою вітру)*

Г

гладки́й *(товстий)*
гла́дкий *(рівний)*
госпо́дарський (від *господар; власницький*)
господа́рський *(необхідний для господарства)*

Д

дереви́на *(одне дерево)*
деревина́ *(матеріал із дерева для будівництва та різних виробів)*
ді́яння *(дія, вплив)*
дія́ння *(церковна відправа)*
догля́діти *(доглянути)*
догляді́ти *(додивитися до кінця)*

Ж

жму́ритися *(мружитися)*
жмури́тися *(грати в жмурки)*

З

за́клад *(установа)*
закла́д *(парі)*
за́мір *(задум)*
замір *(замірювання)*
за́пал *(завзяття)*
запа́л *(пристрій для запалювання вибухової речовини)*
запа́льний (від *запал*)
запальни́й *(гарячий, завзятий)*
засі́дання *(зібрання людей)*
засіда́ння *(чатування, підстерігання когось)*
засі́яти *(посіяти)*
засія́ти *(засяяти)*
зго́дитися *(дати згоду)*
згоди́тися *(знадобитися)*
зимі́вник *(людина)*
зимівни́к *(приміщення)*
зна́чити *(означати)*
значи́ти *(мітити)*
зобов'я́зання *(обіцянка)*
зобов'яза́ння *(накладання зобов'язань)*
зо́рювати *(орати)*
зорюва́ти *(ночувати просто неба)*

І

і́рис *(рослина)*
іри́с *(цукерка)*

К

коло́дій *(розчин)*
колоді́й *(ніж)*
ко́лос *(суцвіття злаків)*
коло́с *(статуя, колона, обеліск великого розміру)*
консерва́торський (від *консерватор*; напр., *погляд*)
консерваторський (від *консерваторія*)
ко́пчення *(дія)*
копче́ння *(продукти)*
кре́дит *(рахунок)*
креди́т *(позика)*

Л

лі́карський (від *лікар*)
лікарський (від *ліки*)

лу́па *(оптичний прилад)*
лупа́ *(часточки рогових клітин, що утворюються біля коренів волосся)*
лю́дський *(людяний)*
людськи́й *(властивий людині, пов'язаний із людиною)*

М

маґі́стерський (від магістр — *голова рицарського ордену*)
магісте́рський *(вчений ступінь)*
мали́нівка *(пташка)*
малино́вка *(наливка)*
му́зика *(вид мистецтва)*
музи́ка *(музикант)*

Н

на́бір (*у борг*, прислівник)
набі́р (*сукупність предметів*, іменник)
на́званий (*що назвали*, дієприкметник)
назва́ний (*нерідний*, прикметник: *названі батьки*)
ні́де *(немає де)*
ніде́ *(немає в жодному місці)*
ні́куди *(немає куди)*
ніку́ди *(у жодному місці)*

О

об'є́днання *(спілка, організація)*
об'єдна́ння *(процес)*
о́бід *(обведення в колесі)*
обі́д *(приймання їжі)*
обла́днання *(механізми, апаратура)*
обладна́ння *(дія, процес)*
о́рган *(частина організму)*
орга́н *(музичний інструмент)*

П

пере́їзд *(місце переправи)*
переї́зд *(зміна місця мешкання)*
перено́сний *(алегоричний, непрямий)*
переноси́й *(пристосований для перенесення)*
пересі́чний *(посередній, звичайний)*
пересічни́й *(що пересікається, перетинається)*
пі́дсумок *(результат)*
підсу́мок *(сумка)*
по́діл *(дія зі значенням поділити, розділити)*
поді́л *(низина, оболонь)*
покли́кання *(внутрішній потяг, нахил)*
покликáння *(вказівка на джерело)*

по́ливка *(підлива)*
поли́вка *(поливання: поливання квітів)*
посва́татися *(посватати за себе)*
посвата́тися *(стати сватами, заприятелювати)*
похі́дний (від *похід*)
похідни́й (від *походити*)
пра́вило *(положення, принцип)*
правѝло *(прилад)*
про́бувати *(робити спробу)*
пробува́ти *(перебувати)*
простро́чити *(пропустити певний термін)*
простроч и́ти *(прошити, прострілять з автоматичної зброї)*
пта́шник *(доглядач птахів)*
пташни́к *(приміщення для птахів)*
пу́гач *(птах)*
пуга́ч *(іграшковий пістолет)*

Р

рефле́кторний (від *рефлектор*)
рефлекто́рний (від *рефлекс*)
розхо́дитися *(розминатися, розлучатися)*
розходи́тися *(почати багато ходити; розіграться)*
ру́хнути *(упасти)*
рухну́ти *(посунути, ворухнути)*

С

са́мий (у сполученні з іншими словами: *той самий*)
самѝй (тільки один: *самий хліб*)

Т

тве́рдити *(запевняти)*
твердѝти *(повторювати)*
те́рен *(кущ)*
тере́н *(місцевість, територія)*
торо́чити *(говорити те саме, верзти)*
торочѝти *(витягати нитки з країв тканини, роблячи торочки)*

Х

ха́ос *(у міфології)*
хао́с *(безладдя)*
хара́ктерний *(з характером)*
характе́рний *(властивий)*

Ш

шко́да *(матеріальна втрата, збиток)*
шкода́ (присудкове слово, *про співчуття до когось, почуття прикрості з приводу втрати, небажання віддавати щось: шкода часу*)

ЗМІСТ

Від авторів 3

ВСТУП

§ 1. Українська мова й виклики сьогодення 5

СИНТАКСИС

Пряма й непряма мова

§ 2. Пряма й непряма мова: повторення вивченого в 5-му класі 8

§ 3. Заміна прямої мови непрямою 11

§ 4. Цитата як спосіб передавання чужої мови 14

§ 5. Діалог 18

§ 6. Розділові знаки при прямій мові й діалозі: повторення й поглиблення вивченого 21

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

§ 7. Складне речення, його ознаки: повторення вивченого в 5-му класі 24

§ 8. Складні речення зі сполучниковим (сурядним і підрядним) зв'язком. 27

§ 9. Складне речення з безсполучниковим зв'язком 30

СКЛАДНОСУРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

§ 10. Смислові зв'язки між частинами складносурядного речення 33

§ 11. Сполучники сурядності як засіб зв'язку частин складносурядного речення 36

§ 12. Розділові знаки між частинами складносурядного речення . . . 39

СКЛАДНОПІДРЯДНЕ РЕЧЕННЯ

§ 13. Складнопідрядне речення, будова й засоби зв'язку в ньому . . . 42

§ 14. Сполучники підрядності й сполучні слова у складнопідрядних реченнях 45

§ 15. Види складнопідрядних речень 48

§ 16. Складнопідрядні речення з означальними підрядними частинами. 51

§ 17. Складнопідрядні речення зі з'ясувальними підрядними частинами. 55

§ 18. Складнопідрядні речення з підрядними обставинними частинами місця і часу 58

§ 19. Складнопідрядні речення з підрядними обставинними порівняльними, способу дії, міри або ступеня 62
§ 20. Складнопідрядні речення з підрядними обставинними мети, умови та допусту 65
§ 21. Складнопідрядні речення з підрядними обставинними причини та наслідку 69
§ 22. Розділові знаки між частинами складнопідрядного речення . . 72
§ 23. Складнопідрядне речення з кількома підрядними частинами . 76
§ 24. Розділові знаки у складнопідрядному реченні з кількома підрядними частинами 79

БЕЗСПОЛУЧНИКОВЕ СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ

§ 25. Смислові відношення між частинами безсполучникового складного речення 82
§ 26. Розділові знаки в безсполучниковому складному реченні 85
§ 27. Двокрапка в безсполучникових складних реченнях 88
§ 28. Тире в безсполучникових реченнях 92

СКЛАДНЕ РЕЧЕННЯ З РІЗНИМИ ВИДАМИ СПОЛУЧНИКОВОГО Й БЕЗСПОЛУЧНИКОВОГО ЗВ'ЯЗКУ

§ 29. Складне речення з різними видами зв'язку 95
§ 30. Розділові знаки у складному реченні з різними видами зв'язку 98
§ 31. Узагальнення вивченого 101

Частина 2

ІНФОРМАЦІЯ

§ 32. Повторення вивченого в 7–8-х класах 104
§ 33. Новизна та важливість інформації *(практично)* 107
§ 34. Події і факти 110
§ 35. Правдивість інформації *(практично)*. 114
§ 36. Фейки. Причина появи. Особливості поширення 117
§ 37. Ознаки фейкової реклами 120
§ 38. Особливості сучасної хроніки 123
§ 39. Світлина як носій інформації. Ознаки фотошопу 126

ТЕКСТ

§ 40. Повторення вивченого в 7–8-х класах 130
§ 41. Читання. Ознайомлювальне читання. Як знайти головне в інформаційному потоці 133

§ 42. Вивчальне читання 136
§ 43. Прийоми осмислення навчального тексту 141
§ 44. Читання для задоволення 145
§ 45. Вторинні тексти. Анотація 148
§ 46. Передмова 151
§ 47. Творчий переказ 153
§ 48. Відгук 157
§ 49. Розповідь-спогад 160
§ 50. Розповідь про свою ідею 163
§ 51. Роздум у художньому тексті 167
§ 52. Академічна доброчесність 171

ЖАНРИ МОВЛЕННЯ

§ 53. Виступ 174
§ 54. Дезінформація 177
§ 55. Застереження 181
§ 56. Зізнання 184
§ 57. Інтерв'ю 187
§ 58. Осуд. Плітки 191
§ 59. Самооцінка 194

СПІЛКУВАННЯ

§ 60. Комунікативні наміри. Домовлятися. 198
§ 61. Культура спілкування. Українські традиції 201
§ 62. Приватна бесіда. Говорити правду чи ні? 204
§ 63. Чути співрозмовника 208
§ 64. Урахування ситуації спілкування. Контекст 210
§ 65. Офіційне спілкування 213
§ 66. Обговорення 217
§ 67. Жести та міміка в спілкуванні. Жести доречні й недоречні . . . 220
§ 68. Мовленнєві недоліки 224
§ 69. Афоризми в мовленні 227
§ 70. Емоції і голос 231
§ 71. Форми презентації 234
§ 72. Узагальнення і повторення вивченого за рік 237

Словник 241

Навчальне видання

ГОЛУБ Ніна Борисівна, *ГОРОШКІНА* Олена Миколаївна,
ВЛАСЮК Василь Васильович

УКРАЇНСЬКА МОВА

Підручник для 9 класу закладів загальної середньої освіти

Підручник відповідає Державним санітарним нормам і правилам «Гігієнічні вимоги до друкованої продукції для дітей».

В оформленні підручника використано матеріали з інтернет-видань, що перебувають у вільному доступі.

Редакторка *С. Бабич.* Художня редакторка *О. Андрущенко*
Технічна редакторка *Л. Ткаченко.* Комп'ютерна верстка *О. Руденко, С. Овсяннікової*
Коректорка *С. Кашка*
Над технічним оформленням електронного додатка (е-додаток) працювала *О. Грозна.*
Формат 70×100/16. Ум. др. арк. 20,15. Обл.-вид. арк. 16,37. Наклад 00 прим.
Зам. №

Видавництво «Грамота». 01033, м. Київ, вул. Паньківська, 25, оф. 15.
Електронна адреса: info@gramota.kiev.ua; www.gramota.kiev.ua
Свідоцтво про внесення до Державного реєстру України
суб'єктів видавничої справи ДК № 341 від 21.02.2001 р.

Життя — це постійний вибір. Не бійтеся вибирати!

1. Ніколи не ухвалюйте рішення поспішно.
2. У разі потреби поговоріть про це з батьками. Це додасть вам упевненості, допоможе вирішити проблему.
3. Прислухайтеся до своєї інтуїції, почуттів. Хоча почуття і можуть затьмарити ваші роздуми, та інколи вони важливі. Рішення, що базуються лише на фактах, можуть бути безсердечними й негуманними.
4. Не ухвалюйте рішення в знервованому стані, відпочиньте та зробіть вибір у стані душевної рівноваги.
5. Не сваріть себе за неправильне рішення. Усім властиво помилятися. Головне — зробіть висновок і визнайте помилку.
6. Пам'ятайте: ваше рішення не повинно зашкодити іншим людям чи образити когось.
7. Не уникайте рішучості в здійсненні вибору, виховуйте силу волі.
8. Завжди знаходьте в собі силу брати відповідальність за свій вибір.

ДЕКАЛОГ КОМПЕТЕНТНОГО МОВЦЯ

1. Не лише вивчайте українську мову — живіть нею, думайте нею, мрійте нею, говоріть нею вдома, у школі, з друзями, будь-де й будь із ким — так ви станете мовно свідомими!
2. Читайте якомога більше українських книжок — так ви збагатите себе важливою інформацією, а своє мовлення — новими словами.
3. Уважно редагуйте кожне мовлене й написане слово — так ви сформуєте в собі мовне чуття.
4. Ставайте мовно стійкими — так ви допоможете іншим людям говорити українською.
5. Візьміть за звичку щодня користуватися словниками — так ви уникнете кальок і суржику та сформуєте високу мовленнєву культуру.
6. Слухайте й співайте українські пісні — так ваш голос стане сильним і гнучким.
7. Використовуйте лише перевірену інформацію — так ви станете мовцем, якому можна довіряти.
8. Будьте щирими, поважайте співрозмовників, та не забувайте про власну гідність і самоповагу.
9. Хай кожна ваша думка буде аргументованою, відрізняйте факти від суджень — так ви навчитеся мислити критично.
10. Використовуйте сучасні цифрові інструменти для навчання, але завжди віддавайте перевагу живому спілкуванню.

КОРИСНО ЗНАТИ

Одна з найкорисніших звичок учня — регулярні самоперевірки, які допомагають визначити, що знаєш, а чого не знаєш *(П. Браун)*.

Не можна влучити в ціль, якої не бачиш. Чітке уявлення, чого хочеш, — спільна риса всіх успішних людей. Ідеальне життя наповнене цілями, позитивне й організоване *(Б. Трейсі)*.

Не бійтеся і не соромтеся своїх помилок. Помилки позитивно впливають на мозок: він вчиться на них, засвоює нову інформацію та зіставляє її з наявною. За однієї умови: не треба сприймати свої промахи як невдачі, заганяючи себе цим у пастку обмеженого мислення *(Дж. Боулер)*.

Почніть свій день із думки про те, що можна зробити сьогодні не так, як учора. Постійно шукайте нові підходи до роботи. Ставте все під сумнів. Зробіть креативність вашим способом життя *(М. Міхалко)*.

Критичне мислення передбачає, що людина вільна від упереджень, відкрита для чужої думки, не дає емоціям узяти над собою гору. Уміння наводити й оцінювати аргументи — основна навичка критичного мислення *(Дж. Лау)*.

Силу волі можна загартувати. Для цього добре підходять найпростіші вправи: випивати за день дві-три склянки води та стежити за своєю поставою *(Р. Баумайстер)*.

З усіх рис людського характеру здоров'ю, щастю і довголіттю найбільше сприяє оптимізм. Позитивний психологічний настрій має стати однією з ваших звичок *(Б. Трейсі)*.

Багато хто вважає, що труднощі — синонім невдачі. Насправді це обов'язковий складник успіху. Труднощі перетворюються на невдачу, якщо ви їх боїтеся *(Е. Ларссен)*.

Щоб мати сильну позицію, треба навчитися бути відповідальними за все, що відбувається в житті. Будьте чесні — помічайте, коли ви берете відповідальність на себе, а коли перекладаєте на інших *(С. Джефферс)*.